فلسفه او فلسفي بهیر

Ketabton.com

لیکوال

پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او فلسفي بهير

(د دوکتورا پروګرام لپاره)

لیکوال

پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: فلسفه او فلسفي بهير

لیکوال: پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن: محمد اسمعیل یون

خپروندی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

کمپوز/ډیزاین: ضیاءالرحمن ضیاء

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۴)

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۹)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژباړه او څو خبرې

پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا دورې پروګرام پیل شو، دا د کابل پوهنتون په تاریخ کې لومړی ځل و چې یادو څانګو د دوکتورا پروګرام حق ترلاسه کړ. د تدریسي پروګرام یا کریکولم له مخې د (فلسفې) مضمون د لومړي ټولګي په سمستر کې شامل و. استاد (دوکتور ناظر حسین افغانیار) دې خیر یوسي د تدریس په پیل سره یې خپل لیکلی کتاب زموږ مخې ته کېښود، کتاب چاپ شوی نه و یوازې کمپوز شوی و، کېدی شي ایله څو ګوتو په شمار نسخې یې د دواړو څانګو د یاد پروګرام د محصلینو لپاره برابرې کړې وي. کله چې ما دا کتاب وکوت، نو خوښ مې شو، هغه وخت ما استاد (افغانیار) سره ژمنه وکړه که خدای کول دا کتاب به زه له (دري) څخه (پښتو) ته راژباړم، موخه مې دا وه چې په پښتو ژبه دا ډول فلسفي، شننیز او معلوماتي کتابونه خورا کم دي. بل غرض مې دا هم و، کوم محصلین چې په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته به دا چانس برابر شي چې په خپله ژبه ورته کتاب ورورسېږي، استاد افغانیار هم خورا خوښ شو، څو پاڼې مې همغه وخت وژباړلې، بیا رابانديې کارونه زیات شول، له یو شمېر نورو کارونو سره دا کار هم راڅخه ځنډې ته شو، خبره (دیارلس سوه دري نویم او څلور نویم کال) ته ورسېده، خو بیا هم دا مجال پیدا نه شو چې دا کتاب وژباړم. د (۱۳۹۳ل) کال په وروستیو کې موږ خپل ولس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره ژمنه کړې وه، چې د (۱۳۹۴ل) کال تر پایه پورې به انشاء الله د خدای (ج) په مرسته او د خپل ولس په همت په بېلابېلو برخو کې (سل عنوانه) مهم اثار چاپوو او خپل ولس ته به يې ډالۍ کوو. (۱۳۹۴ل) کال نیمايي ته ورسېد، خو د کتابونو د راټولولو او چاپ بهیر لا (لس سلنه) نه و بشپړ شوی، د همدې کال په وروستیو شپږو میاشتو کې مو کار ته کار ووایه، د نورو ملګرو تر څنګ زه (یون)، (ضیاء الرحمن ضیاء) او (فیاض حمید) درې واړه د کتابونو په کار کې ډوب شو، د همدې شپږو میاشتو په بهیر کې مې د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره هم اثر بشپړ اوه او د ترفیع پر کارونو هم مصروف وم، خپل (اته عنوانه) ناچاپ کتابونه مې هم ایډېټ کول او چاپ ته تیارول، نور ګڼ ټولنیز او خیریه کارونه مې هم په مخکې وو، لنډه دا چې د کارونو باران وو، دا مهال مې د فلسفې د دې کتاب ژباړې ته هم هوډ وکړ.

د (۱۳۹۴ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه د دې کتاب له ژباړې خلاص شوم، ورسره مې د کمپوز او سمون چارې هم ترسره کړې، خو دا سمون د نورو کتابونو د سمون په شان څکه نه و چې وخت کم او کارونه زیات وو؛ د نورو کتابونو په سمون کې زه ډېر زیات وخت او انرژي لګوم، ان دا سې کتابونه هم شته چې تر (شلو څلو) زیات مې کتلي او سمون مې په کې راوستی، خو دې اثر ته د دې مهال او مجال پیدا نه شو، تر کمپوز وروسته مې یوازې دوه څله وکتلای شو، نو طبیعي خبره ده چې د زیاتو تېروتنو اټکل په کې شته، د دې تر څنګ په ژباړه کې هم د ډېرو نیمګړتیاوو او تېروتنو اټکل کېدی شي، په پښتو کې د ډېرو فلسفي کتابونو د نشتوالي له امله د فلسفي اصطلاحاتو او مفاهیمو ژباړه طبعاً خپلې خپلې ستونزې لري. د کتاب په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دري) متن کې هم ځینې مفاهیم او اصطلاحات ډېر واضح نه وو، د هغو ژباړې هم ټوله مانا نه شوه را خپلولای.

فلسفي مفاهیم پېچلي دي، په ژباړه کې د هغو د ماناوو پوره لېږد هم تر یوه بریده ستونزمن کار دی، د دې اثر په دري متن کې داسې برېښي چې له ځینو ایراني اثارو څخه هم ګټه پورته شوې، ایران کې اکثره اثار له نورو ژبو ژباړل شوي وي، نو کله چې یوه محتوا یا اصطلاح له نورو ژبو ایرانۍ فارسۍ او بیا له هغې څخه افغاني دري، بیا له دري څخه پښتو ته وژباړل شي، طبیعي خبره ده چې مانا یې پر خپل همغه لومړني قوت نه پاتې کېږي. له کوم دري متن څخه چې ما ژباړه کوله په هغه کې هم په ځینو برخو کې متن روڼ نه و، کتاب هم پر بېلابېلو څپرکو، غټو او څنګزنو عنوانونو نه و وېشل شوی، ټولو عنوانونو مسلسله او څنګزنې بڼه درلوده. ما عنوانونه هم مشخص کړل او د مخونو سرته مې راوړل، د کتاب عنوان چې یوازې (فلسفه) و، هغه مې هم په (فلسفه او فلسفي بهیر) ځکه واړاوه چې په دې اثر کې همدا دواړه محتویات خېړل شوي دي. د مهمو فلسفیانو عکسونه چې پیدا کېدل یې شوني وو، هغه مو هم ورسره مله کړل، هڅه مو وکړه چې له ټکي پر ټکي ژباړې څخه ځان لرې کړو، خو بیا هم په ځینو برخو کې د ناسمې ژباړې اغېزې پر خپل ځای پاتې شوې.

که وخت وای او دا ژباړه مې (۷-۸) ځله نوره هم ایډېټ کړې وای، نو پوره باور دی چې یوه ښه او معیاري ژباړه به ترې جوړه شوې وای. اوس چې د وخت لنډون د زیات سمون مجال رانه کړ، د دوکتورا دورې له محصلینو او درنو لوستونکو څخه په ډېر درنښت هیله کوم چې د دې اثر د لوستلو پر مهال ټولې ژبنۍ، مانیزې، چاپي او نورې تېروتنې په نښه او له ما سره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شريکي کړي، هيله لرم د دې کتاب د بيا چاپ پر مهال دا سمون په پام کې ونيسم او د دويم چاپ کې ترې کره اثر تولنې ته وړاندې کړم. د دې خبرې يادول هم ضروري دي چې د دې اثر له محتوياتو سره زما د فکر او عقيدې توافق او يا نه توافق ځکه شرط نه دی چې دا د يوې پخوانۍ زمانې فکري او فلسفي جريانونه دي چې اوس د تاريخ برخه ده، زما له اندود او ګروهې سره څه تړاو نه لري. نور نو د لوستونکو او د اثر تر منځ خنډ نه ګرځم، هيله ده په هره علمي برخه کې هېواد ته ډېر علمي، څېړنيز او ژباړل شي او زموږ د ملي فرهنګ او علمي بنسټ بنسکلا پرې زياته شي.

د همدا سې يوه مهال په ارمان

په درناوي

محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

د یونان یو فیلسوف چې (دوه زره) کاله وړاندې یې ژوند کاوه، په دې اند و چې فلسفه د انسان له هیښتیا یا حیرت څخه راټوکېدلې ده. هغه باور درلود چې فلسفي پوښتنې په خپل سر راپیدا شوې، ددې علت دادی چې د انسان ژوند ډېر عجیب وغریب جوړښت لري.

د (فلسفې) عبارت د کلمې په اساسي او رښتینې مانا له پوهې سره د مینې په مانا دی. په دې تعبیر نو فلسفه له انتقال وړ بشري پوهې او علمي زېرمو سره د مینې او ځیرتیا مانا لري. (سقراط) وايي، فلسفیان همغه دي چې یوازې له پوهې سره د مینې کولو ادعا لري او نه دا چې ووایي خپله له پوهې برخمن یم.

فلسفه په اصل کې د حقیقت د پلټنې لپاره د تفکر نوې بڼه ده، چې تر میلاد (۷۰۰) کاله وړاندې په یونان کې پیل شوې ده. د فلسفې تر ټوکېدو وړاندې بېلابېل ادیان وو چې د خلکو ټولې پوښتنې یې ځوابولې. دا پوښتنې، ګروهېږنې او څرګندونې سینه په سینه له یوه پښته بل ته لېږدېدلې. انسان د تاریخ له همغه پیله هڅه کړې د خپل ژوند، تقدیر (برخلیک)، تېرو او راتلونکو مسایلو ته د اسطورو له مخې ځواب ووایي.

اسطوره په اصل کې د خدایانو په باب داسې داستان دی چې ددې څرګندونه کوي، ژوندون په دې ډول دی ولې دی؟ د ټولو اساطیرو اساسي موضوع د نېکیو او بدیو ترمنځ جګړه ده. د زرګونو کلونو په بهیر کې اسطورو د فلسفې په رګ رګ کې ریښې ځغلولې دي. یوناني فلسفیانو غوښتل ثابته کړي چې دا څرګندونې معتبرې نه دي او انسان نه شي کولای پر هغو باور وکړي.

پوهانو زیاتره اسطورې د طبیعت د پدیدو د توضیح لپاره لومړنۍ هڅې او لنډه دا چې د یوې بدوي پوهې په توګه انګېرلې. فلسفیان او الهیون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېوالتيا لري چې اسطوره يوه فلسفه يا بدوي دين وګڼي. مورخين او هغه کسان چې تاريخي ليد لري، اسطوره يې داستانونه د تاريخي پېښو نيم هېر شوي رسوبات ګڼي چې په دې ډول د يو قوم په ذهن کې پاتې شوي دي. بشر پوهان او ټولنپوهان باور لري، اسطورې هغه بدلونونه دي چې د ټولنې په جوړښت کې پېښ شوي دي. د شاعرانو او هنرمندانو په نظر اسطورې د ذهني انځورونو داسې يوه خزانه ده چې بايد په خپل هنر کې ورڅخه ګټه پورته کړي.

ددې لپاره چې د فلسفيانو لومړني نظريات درک کړو بايد د نړۍ د اسطوره يي تصور مفهوم ترلاسه کړو.

په پخوا زمانو کې داسې باور موجود و چې ځمکه د غويي پر ښکر ولاړه ده، غويي پر کب ولاړ دی او کب هم په اوبو کې اوسي. د زلزلې لامل هم دادی چې غويي ځمکه له يوه ښکره بل ته ګوزار کړي، نو دې وخت کې ځمکه پر ښوربدو شي. په مصر کې داسې يوه عقيده وه چې د (نيل) رود توپاني کېدل د خدايانو د غوسې زېږنده ده، نو بيا يې د خدايانو د غوسې کېنولو او درود د مستۍ د کمولو لپاره پېغلې او ښکلې نجونې د قربانۍ په ډول د رود مستو څپو ته ګوزارولې او يا هم زموږ په هېواد کې تراوسه هم کله چې لمر او سپوږمۍ کسوف او خسوف (پوروړې) نيسي نو ان تحصيل کړي اشخاص هم دا د خدای(ج) قهر ګڼي، د عوامو په اصطلاح دعاګانې او خيراتونه کوي چې دا بلا په خير سره تېره شي. په داسې حال کې چې د ښوونځي د شپږم او اووم ټولګي هر زده کوونکی پر دې پوهېږي چې خسوف او کسوف څه شی دی او ولې پېښېږي !؟

د زلزلې، سېلاب او توپان په شان پېښو، ناڅاپي مرګونو، تېر خلک له وېرې، ډار او وحشت سره مخامخول. هغوی خپل انځورونه د پوښتنې په چوکاټ کې د خپلو افسانوي خدايانو پر وړاندې مطرح کول. هغوی دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنو ته اړتیا لرله، چې ځمکه ولې څرخي او خوځېږي او یا هم ولې اورښت اوري؟ ایا زلزله ددې لپاره ده چې په ځمکه کې چاودنه رامنځته کړي؟ د اورښت د نه اورېدلو علت دادی چې (تور) ویده شوی او یا د (تور) ګرز ورک شوی دی. د اروپا په شمال (سکنډنډي) هېوادونو کې خلکو (تور) د حاصلخېزۍ خدای ګاڼه، نو ځکه دې پوښتنې ته چې ولې اورښت کېږي؟ اسطوره یې ځواب دا و چې (تور) خپل ګرز خوځولی دی.
بزګرانو ته څرګنده نه وه چې بوټي ولې زرغونېږي او ونې ولې مېوې کوي، خو په هر حال دا معلومه وه چې دا موضوع له اورښت سره اړیکي لري. سربېره پر دې خلکو باور درلود چې باران له (تور) سره تړلی له همدې کبله (تور) د اروپا د شمال له ډېرو مهمو خدایانو څخه ګڼل کېده.
اسطوره یې داستانونه د فلسفي تر نیوکې او تردید وړاندې، په ټوله نړۍ کې موجود وو، ان په یونان کې مخکې تر دې چې لومړني فلسفیان راوټوکېږي، د نړۍ د شتوالي یو اسطوره یې انځور موجود و. د پېړیو په بهیر کې د خدایانو داستان له یوه پښت څخه بل ته انتقال شو. دا خدایان په یونان کې د (زیوس، اپولون، هرا، آتنه، دیدنوسوس، اسکلپیوس، هرکول او هفیستوس) په نومونو یادېدل.
تر میلاد شاوخوا (۷۰۰) کاله وړاندې (هومر) او (هسیود) د یونان د اساطیري خزانو یوه غټه برخه نقل کړه. دې کار یو نوی موقعیت رامنځته کړ. د اسطوره یې داستانونو ثبت ددې سبب شو چې د هغو په باب بحث پیل شي. د یونان لومړنیو فلسفیانو پر هغو خدایانو چې (هومر) معرفي کړي وو، نیوکه وکړه. ځکه چې دا خدایان تر حده زیات انسانانو ته ورته وو، رښتیا هم هغه خدایان زموږ په شان ځانغوښتونکي وو او د باور وړ نه وو. د لومړي ځل لپاره د بشر په تاریخ کې وویل شول چې شاید دا اسطورې د انسانانو له تصوراتو پرته بل څه نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اساطیرو پر وړاندې د دې ډول نیوکو بېلګې کېدی شي د (کسنوفانس) په اثارو کې ووینو. هغه چې تر میلاد (۵۷۰) کاله وړاندې ژوند کړی و، په دې نظر و چې انسان خپل خدایان د خپل ځان د بېلګې یا پیغام له مخې تړ کولي او پنځولي دي.

((هغوی مړه کېږي، زېږي، کالي اغوندي، خوراک کوي او له انسانانو سره ورته خبرې لري. (حبشیانو) خپل خدایان تور پوستي او پلن پوزي تصورول. (تراکیانو) خپل خدایان اوبرنګسترګي او سور ویښتاني ګڼل. که چېرې غویو، اسپونو او زمریو لاسونه درلودلای، نقاشي یې کولای شوای او د انسانانو په شان یې کار کولای شوای، اسپونو به هم خپل خدایان د اسپونو او غویو به د غویانو په شان انځورول او د هغوی جسم به یې د خپل ځان په بڼه انځوراوه.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې مفهوم او تعریف

د (فلسفې) دقیق تعریف عملي بڼه نه لري او د دې کار لپاره هڅه لږ تر لږه په پیل کې له سره ي څخه لاره ورکوي. کېدی شي کوم څوک د پېغور له مخې هغه تعریف کړي چې هر څیز دی یا هم هېڅ څیز نه دی او موخه یې دا وي چې له ځانګړو علومو سره د فلسفې توپیر دادی چې فلسفه هڅه کوي تر کومه حده چې کېدی شي ان له ټولو واقعیتونو څخه د انسانانو د تفکر ټولیز تصویر وړاندې کړي، خو په عملي ډول حقیقت دادی هغه څه چې ځانګړي علوم یې مونږ ته په واک کې راکوي، تر هغه زیات څه نه وړاندې کوي. ان تر دې ځایه چې د ځینو په نظر، فلسفې ته بالا تر دې زیات نور څه نه پاتې کېږي.
د مسلې دا ډول ارزونه او انځورنه له سره ي څخه لاره ورکوي، خو په همدې حال کې دا خبره هم باید ومنو چې فلسفه تراوسه پورې په دې برخه کې خپلو لویو ادعاوو ته نه ده رسېدلې او یا هم د علومو او پوهې په پرتله یې د پېژندنې، منښت عام توافق ترلاسه کړی نه دی په دې برخه کې فلسفه بریالۍ نه ده. دا کار تر یوه حده، نه په ټوله کې، دې پورې اړه لري چې هر کله د یوې مسلې په باب د یو چا نظر قبول شوی، هغې مسلې په علمي حوزې پورې اړه لرلې ده، نه په فلسفې پورې.
د (فیلسوف) کلمه هم له لغوي پلوه د (پوهې) یا (حکمت) خوښوونکي په مانا ده او د هغې اصل هم د (فیثاغورث) له هغه نامتو ځواب سره اړه لري چې هغه، هغه چاته ورکړی و چې ده ته یې (حکیم) ویلی و. فیثاغورث د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه شخص په ځواب کې ویلي وو چې دده (حکیمېدل) یا پوهېدل یوازې په دې کې دي، پوهېږي چې پر څه نه پوهېږي. ځکه نو باید ده ته (حکیم) نه، بلکې د پوهې (حکمت) خوښوونکی وویل شي.

د (حکمت) کلمه دلته د تفکر په کوم خاص ډول پورې محدوده او منحصره نه ده او فلسفه هم هغه څه چې موږ یې نن د ((علومو)) په نامه یادوو، په هغو کې شاملېږي. د فلسفې د کلمې د کارونې دا ډول اوس هم (د طبیعي فلسفې مقام) په شان عبارتونو کې پاتې ده.

هر کله چې ورو ورو په ځانګړو برخو کې د تخصصي پوهنو او خبرتیاوو کچه زیاتېدله، په هغه برخه کې څېړنه او مطالعه له فلسفې څخه جلا کېدله او د پوهنې ځانګړې څانګې یې جوړولې. ددې پوهنو وروستۍ څانګې اروا پوهنه او ټولنپوهنه وه. په دې ډول نو د نورو علومو په پرمختګ سره د فلسفې حدود رالنډ شول، نو ځکه موږ هغه مسایل چې کولای شو د تجربو له مخې هغو ته ځواب ووایو، فلسفي مسایل نه ګڼو. خو دا په دې مانا هم نه ده چې فلسفه نو ګرد سره له هېڅ سره برابره ده. د پوهنو بنسټونه، د انساني تجربې او د واقعیت ټولیز تصویر او تر هغه ځایه چې موږ کولای شو د موجهو عقایدو په واسطه هغو ته لاره پیدا کړو، دا ټول د فلسفې په حدودو کې پاتې کېږي. ځکه چې دا مسایل د ماهیت او طبیعت له مخې د ځانګړو علومو په هېڅ ډول طریقو سره د څېړنې او پلټنې وړ نه دي. که څه هم دا ټکی، چې فلسفیان د پورتنیو مسایلو په باب یو ټولیز توافق ته سره نه دي رسېدلي، تر یوه حده بدلید رامنځته کوي، خو نه شو کولای له دې څخه داسې نتیجه ترلاسه کړو چې هر چېرې کومه غوښه او د عام منښت وړ نتیجه ترلاسه نه شي، په هغه برخه کې کوښښ او هڅه بې ګټې ده. کېدی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي دوه فلسفيان چې يو بل سره توافق نه لري، دواړه ارزښتمن اثار رامنځته کړي، په همدې حال کې کېدی شي خطا او تېروتنه هم وکړي، خو نظرونه به يې د يو بل بشپړوونکي وي. له دې واقعيت څخه چې د يو فلسفي شتوالی د نورو فلسفيانو د کار د بشپړاوي لپاره ضروري دی، دا نتيجه اخيستل کېږي چې فلسفه پالنه يوازې يو فردي او شخصي کار نه دی، بلکې يو ډله ييز خوځښت دی. يوه برخه هم د کارګټور وېش او هغه ټينګار دی چې مختلف اشخاص يې له مختلفو ليدلورو څخه د يوې واحدې مسلې په باب لري. د فلسفي مسايلو ډېری برخه د شيانو او چارو په باب زموږ د علم د چلند په اړه ده، نه په خپله د شيانو او چارو په اړه.

دا هم په دې اړه يو بل دليل دی چې فکر کېږي فلسفه محتوا نه لري. خو د (حقيقت) د وروستيو معيارونو په شان بحثونه کېدی شي د کارونې پر مهال، د هغو پېښو په ټاکنه کې چې په عمل کې يې رښتينې ګڼو، پر موږ اغېز وکړي. د (پېژندنې) د نظريې په باب فلسفي بحثونو پر علومو باندې په نامستقيم ډول ډېر اغېز کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې د مطالعې ګټې

اکثره خلک چې له (فلسفې) سره د چلند په برخه کې کومه پوښتنه مطرحه کوي، داده چې د (فلسفې) ګټه څه ده؟ ددې هیله نه شي کېدی چې فلسفه دې د مادي ګټې له ترلاسه کولو سره مرسته وکړي، خو که چېرې موږ داسې ونه ګڼو چې مادي پانګه یا ثروت یوازې یو ارزښتمن څیز دی، د پانګې یا ثروت په مستقیم تولید کې د فلسفې کمزوري ددې مانا نه ورکوي چې هغه هېڅ علمي ارزښت نه لري.

مادي ثروت په خپل ذات کې کوم ارزښت نه لري. د ساري په توګه د کاغذ یوه ګېډۍ که په هر نوم یاده کړو، په خپل ذات کې کوم ښه او یا خراب شی نه دی، خو که دا کاغذ زموږ د خوشالۍ سبب شي، نو بیا ښه ورته وایو. په دې کې شک نه شته د هغو کسانو لپاره چې غواړي له خوښۍ او سوکالۍ څخه برخمن شي، یوه مهمه سرچینه، د حقیقت او تفکر پلټنه او د واقعیت په باب څېړنه ده، دا هماغه موخه ده چې یو فیلسوف یې غواړي. سربېره پر هغو کسانو چې له یوې نظریې سره د لېوالتیا په خاطر ټول خوندونه یو ډول ارزوي او هغه کسان چې دا ډول خوندونه یې په اصولو کې تجربه کړي، دا تر ټولو خوندونو لوړ او خوندور خوند ګڼي. تر کومه ځایه چې ټول صنعتي محصولات، له هغو پرته چې د اړتیاوو د خړوب لپاره ضروري دی، نور یوازې د راحت او لذت د پیدا کولو سرچینې ګڼل کېږي. فلسفه د خپلې ګټورتیا له مخې کولای شي له ډېرو صنایعو سره سیالي وکړي. په تېره بیا کله چې ګورو یو شمېر کسان خپل ټول وخت فلسفي څېړنو ته ځانګړی کوي. په کار ده چې یو شمېر استعدادونه د دې کار لپاره وګومارو. ان تر دې پورې چې هغه د خوند او لذت د پیدا کولو لپاره یوازې یوه داسې ځانګړې سرچینه وګڼو چې خپل ذاتي ارزښت ولري (نه په خپله د فلسفیانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره، بلکې د هغو کسانو لپاره چې له دې څخه زده کړه کوي او یا ترې اغېزمن کېږي.)
خو دا ټول هغه څه نه دي چې موږ یې د فلسفې د ملاتړ لپاره ویلای شو. ځکه له هر هغه ارزښت پرته چې له فلسفې څخه په خپل ذاتي ډول پیدا کېږي او موږ اوس له هغه څخه تېرېږو، فلسفې تل د هغو کسانو پر ژوندانه ډېر مهم نامستقیم اغېز لرلی چې ان د فلسفې په باب پر هېڅ څه نه پوهېدل او د ویناوو، ادبیاتو، ورځپاڼو او ګړنیو دودونو له لارې یې د ټولنې د فکر له ودې سره مرسته کړې او د افرادو د نړۍ لید پر څرنګوالي یې اغېز کړی دی. هغه څه چې اوس د مسیحیت دین په نامه یادېږي، تر ډېره حده د فلسفې تر اغېز لاندې او ډول شوی دی.
موږ باید د افکارو او عقایدو په باب چې د عمومي تفکر په برخه کې یې اغېزمن رول لوبولی او د یوې علمي پاپلې یا فرضیې په توګه یې په خپله ځانګړې ساحه کې باور ترلاسه کړی، ټول له کوم قید او شرط پرته فلسفي حقیقت ونه ګڼو. د ساري په توګه نه شو کولای ووایو چې فزیکي زمان له مکان څخه د انفکاک یا توپیر وړ نه دی، لکه څنګه چې یې نن د فزیک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم یو فلسفي اصل دی. ځکه خو کېدی شي دا خبره د فزیکي زمان په باب رښتیا وي، هغه په دې دلیل چې د فزیکي زمان کچه په مکان کې معلومېږي. موږ باید په ډېرو برخو کې د فلسفیانو منندوی اوسو، د بېلګې په توګه دا سې نظریات چې له انسانانو سره باید د وسایلو په توګه چلند ونه شي او یا هم دا چې حکومت باید د هغو خلکو په خوښه وي چې حکومت پرې کېږي.
دا اغېزې په تېره بیا په سیاسي ډګر کې مهمې دي، د ساري په توګه د امریکا اساسي قانون تر ډېره بریده د یوه فیلسوف (جان لاک) د نظریاتو د عملي کولو بېلګه ده. یوازې په دې توپیر چې په هغه کې ولسمشر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موروثي پاچا ځای نیولی دی. لکه څنګه چې د فرانسې د (۱۷۸۹م) کال په انقلاب کې د (روسو) د افکارو پر وړاندې توافق موجود دی.
دې کې هم شک نه شته چې فلسفه کله کله پر سیاست ناوړه اغېزه کوي. په المان کې د نولسمې پېړۍ فلسفیان په دې هېواد کې د افراطي ملتپالنې د ګناه مسولیت پر غاړه لري. که څه هم د دې برخې په غندنه کې زیاتره اغراق شوی، ځکه چې د مسلې د پېچلتیا له امله د هغې د برید او پولې ټاکل ستونزمن کار دی. خو که بدې فلسفې پر سیاست ناوړه اغېز درلودلی، خو په مقابل کې یې ښې فلسفې بیا پر سیاست ښه اغېز کړی دی. موږ په هېڅ ډول نه شو کولای پر سیاست د فلسفې له اغېز څخه منکر شو، خو باید په بشپړ ډول دې خبرې ته پاملرنه وکړو چې کوم فلسفي مفاهیم کولای شي پر سیاست مثبت اغېز وکړي، نه منفي، نړۍ به څومره له کم زحمت سره مخامخېدله، که المانیان د نازیزم (نژادپالنې) پر ځای د بلې فلسفې تر اغېز لاندې راغلي وای؟
کوم څه چې مخکې تېر شوي هغو ته په کتو سره اوس نو باید دا باور، چې فلسفه د مادي پانګې په کچه ارزښت نه لري، یوې خواته کړو. د یوې بدې فلسفې پر ځای یوه ښه فلسفه پر سیاست باندې د تاثیر له مخې کولای شي ان موږ سره په دې برخه کې، چې څنګه کولای شو پانګوال شو، هم مرسته وکړي. سربېره پر دې، د پوهې مخ پر زیاتېدونکې وده او د هغې عملي ګټه د هغې په فلسفي چاپېریال پوره اړه لري.
ان دا مطلب چې (له شک پرته مبالغه هم په کې شته) ویل شوي د تمدن ټول پرمختګ د هغه بدلون زېږنده دی چې د علیت له مفهوم څخه راټوکېدلی، یانې بدلون د هغه له جادویي او خرافاتي مفهوم څخه علمي مفهوم ته، علت ګڼل کېږي او له شک پرته د علیت مفهوم یوه فلسفي مسله ده. په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي نړۍ لید هم یوه فلسفه ده او فلسفیانو تر ډېره بریده د هغه په اوډنه کې لاس لرلی دی.
خو که چېرې فلسفه موږ په غټه کچه دا سې وسیله وګڼو چې په نامستقیم ډول د مادي د پیداکولو لپاره کارېږي، نو د فلسفې لپاره به مو ښه لیدلوری نه وي غوره کړی. د فلسفې اساسي نقش د یوه تمدن د بهرنیو او محسوسو مظاهرو لپاره د فکري او عقلي زمینو د رامنځته کولو او د هغه باب له ځانګړو نظرونو څخه عبارت دی.
کله کله د فلسفې د نقش په باب غټې ادعاوې هم شوي دي. (وایتهـ) په اوسني وخت کې هغه لوی متفکر دی چې فلسفه په افراطي بڼه ستایي. دی د ژوند د ارزښتونو په باب د بصیرت پنځونه، لرلید او ادراک د فلسفې بریاوې ګڼي او لنډه دا چې د بشر ټولې هغه هڅې چې د یوه تمدن په جوړونه کې راټولې شوي او هغه ته ژوند ښيي، فلسفه ګڼي. دی زیاتوي کله چې یو تمدن د خپل ژوند وروستي پړاو ته رسېږي، که چېرې واحد ، انډولیز او د ټولنې پر ټولو برخو خورنه وي، په خپله فساد ، تباهۍ او د ټولو هڅو او کوښښونو زوال ته لاره اواروي. هغه ته فلسفه له دې پلوه اهمیت لري چې د مسایلو په اړه د یوه فرد د شخصیت بنسټیز لوری ټاکي، د هغه باورونه څرګندوي او د شخصیت هسته ټاکي.
په هر ډول دا ټکی څرګند دی چې د یوه تمدن اساسي ځانګړنه تر ډېره حده د ژوند او واقعیت په اړه د هغه له ټولیز لید سره تړاو لري. دا خبره تر دې وروستیو پورې خلکو ته د دیني زده کړو له لارې په ګوته کېدله، خو په خپله دیني لیدلوری هم تر ډېره بریده د فلسفي تفکر تر اغېز لاندې و. سربېره پر دې، تجربې په ډاګه کوي، هر وخت چې مذهبي عقاید د عقل په وسیله تر څېړنې او بیاکتنې لاندې ونه نیول شي، سر یې خرافاتو ته رسېږي. هغه کسان چې دا ډول مذهبي عقیده مردوده ګڼي، هغو ته هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار ده (که کولای شي) باید خپل نوی لیدلوری وړاندې کړي چې د مذهبي باور ځایناستی شي. پر دې کار لاس پورې کول په خپله یوه فلسفي چاره ګڼل کېږي.

علم نه شي کولای د فلسفې ځایناستی شي، خو کولای شي فلسفي مسایل مطرح کړي، ځکه چې علم ظاهراً نه شي کولای موږ ته ووایي، له هغو پوښتنو سره چې ورسره سروکار لري، د چارو او شیانو په تولیزه طرحه کې څه موقعیت لري. ان تر دې چې د هغو خلکو له ذهن سره، چې دا څیزونه ګوري څه ډول اړیکي ټینګوي. علم نه شي کولای ان د مادي نړۍ شتوالی ثابت کړي (که څه هم د هغې په باب فرضیې وضع کوي) او یا د هغو وړاندوینو په باب چې په راتلونکي کې به پېښې شي، د استقرایي اصولو د کارونې سموالی او یا په هر حال کې چې څه کتل کېږي، تر هغو اخوا څه ثابت کړي.

هېڅ علمي ازمېښتځای نه شي کولای ووایي چې انسان د کومې مانا له مخې روح لري؟ ایا نړۍ هدفمنده ده که نه؟ ایا انسان خپلواک دی که نه؟ او که چېرې دی په کومه مانا؟ او دا ډول نور مثالونه. زه نه وایم چې فلسفه کولای شي دا مسایل حل کړي، خو که چېرې فلسفه نه شي کولای دا مسایل حل کړي، هېڅ بل شی نه شي کولای دا ډول کارونه ترسره کړي. خو د فلسفې ارزښت په دې کې دی چې د دې ډول مسایلو د حلولو یا نه حلولو د وړتیا په باب څېړنې کوي. علم لکه څنګه چې یې ګورو، مفاهیم تل د یوې فرضیې په توګه ګڼي، چې دا مفاهیم په خپله د فلسفې په حوزې پورې اړه لري. موږ لکه څنګه چې نه شو کولای د ځینو فلسفي مسایلو لپاره هېڅ علمي څېړنه، له څنګزنو ځوابونو پرته پیل کړو، په ډاډ سره ویلای شو چې د خپلې فکري ودې لپاره له هغه علم څخه مناسبه ذهني ګټه نه شو پورته کولای. پرته له دې چې لږ تر لږه یو منسجم نړۍ لید ولرو. که چېرې د نویو علومو پوهانو له لویو فلسفیانو څخه ځانګړې فرضیې نه وای ترلاسه کړې، هغه فرضیې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی پرې خپل ټول کار دود و درولی، د نویو علومو پرمختګونه نه شول ترلاسه کولای. د نړۍ په باب مکاني انګېرنه چې د نوي علم د یوې ځانګړنې په توګه په تېرو درېو پېړیو کې پیدا شوې، تر زیاتې کچې د (دکارت) په نوم د یوه فلسفي د تعلیماتو زېږنده ده. دا مکاني لیدلوري چې حیرانوونکې پایلې یې رامنځته کړې، باید تر یوه بریده واقعیتونو ته نږدې وي، خو د هغو ځینې برخې هم د باور وړ نه دي، نو احتمالاً پوهان باید د یو بل فیلسوف مرستې ته سترګې په لاره وي چې د پخوانیو لیدلورو پرځای یو نوی لیدلوری رامنځته کړي.

(زموږ په زمانه په تېره بیا د کره کتنیزې فلسفې په زمانه کې) د فلسفې بل ارزښتمن خدمت د همسویه او ناپېیلي قضاوت په باب د هغو لپاره د ملکې راټوکول دي او بل په دې باب چې په هره مسله کې، دلیل او برهان کوم یو دی او څه ډول دلیل باید تر څېړنې او پلټنې لاندې ونیول شي، دا خدمت د ښېړنیو پرېکړو او احساساتي پلویتوب د مخنیوي لپاره اهمیت لري، په تېره بیا د هغو سیاسي مجادلو په برخه کې چې ناپېیلتوب په کې نه مراعتېږي، اړتیا ورته لیدل کېږي. په سیاسي مسایلو کې که د قضیې دواړه غاړې د فلسفي روح له مخې خبرې وکړي، پر قوي اټکل سره به د دواړو غاړو د لیدلورو ترمنځ جګړه او خصومت رامنځته نه شي. د ولسواکۍ ځواک تر ډېره حده په دې پورې تړلی، چې د یوې ټولنې غړي له ناسمو دلایلو څخه د سمو استدلالونو په باب بیا کتنه وکړي او په التباسونو او ابهامونو کې خپله لاره ورکه نه کړي.

انتقادي فلسفه د ښه تفکر بېلګه رامنځته کوي او له فرد سره مرسته کوي، چې ابهامات او پرېشاني له منځه یوسي. شاید همدا دلیل دی چې (وایتهډ) لکه څنګه چې مو د مخه په تېرو مخونو کې یادونه وکړه، وایي: ((فلسفه یوازې یوه طریقه نه لري، بلکې د بېلابېلو موضوعاتو په تناسب، بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

طريقي او لارې لري)) او ددې لارو چارو تعريف هم تر هغه وخته پورې چې په کوم ځای کې کارېږي او پر څه شي اطلاقېږي، سم کار نه دی، ان تر دې چې دا کار ډېر خطرناک هم دی. په پخوانيو وختونو کې هم تر ډېره حده هر هغه څه چې د ځانګړې طريقې له لارې د څېړنې وړ وو ، له فلسفې څخه يې جلا کول او همدې کار په نا سمه توګه د فلسفې لمن را تنګوله.
فلسفه په خپله لمن کې بېلا بېلو طريقو ته اړتيا لري، ځکه ټولې انساني تجربې بايد شرح او تفسير کړي. په همدې حال کې د فلسفې طريقه ابداً تشې تجربې نه دي، ځکه د فلسفې دنده داده، تر کومه حده چې شونې وي سربېره پر تجربه يې واقعيت، واقعيتونه راوسپړي او د انساني تجربو همغاړی تصوير وکاږي.
يوه برياليۍ ټولنه هغه وخت رامنځته کېدی شي چې ښوونه او رزونه په کې داسې عامه شي چې فرد ته فلسفي ليدلوری ورکړي. په داسې حال کې چې دا فرضيه بايد شاته پرېږدو چې خلک په هغه فلسفه کې ژوند کوي چې موافق نظر ورسره لري. په داسې حال کې چې د خلکو يو زيات شمېر مخالف کارونه بايد داسې ونه انګېرل شي چې د هغوی له ناپوهۍ او اشتباه څخه سرچينه اخلي، بلکې داسې بايد وګڼل شي چې هغوی نه غواړي په ايډيالي او ارماني ډول ژوند وکړي. دا ټکی هم نه شو کولای رد کړو چې د ارزښتونو د نړۍ او طبيعت په باب ټولنيز عقايد د انسان په پرمختګ او انحطاط کې خورا مهم اغېز لري. په ډاډ سره ويلای شو چې د فلسفې ځينې برخې زيات عملي اغېز لري، خو داسې تصور هم بايد ونه کړو چې ځينې څېړنې او مطالعې څرګندې عملي نښې نښانې نه لري، نو ځکه خو هېڅ بل عملي ارزښت هم ترې نه شي راوتلای. د تاريخ د راپورونو پر بنسټ هغه عالم چې عملي ليدلورو ته د سپکاوي له امله پر خپل ځان وياړي، د نظري څېړنو په باب داسې وايي: ((ددې څېړنو تر ټولو غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتیاز دادی چې د هېڅ لپاره د کارونې هېڅ عملي بنه نه لري، خو دې سره سره دا څېړنې د (الکترسیته) د کشف سبب شوې.)) د فلسفي مطالعاتو هغه برخه چې ظاهراً د کارېدنې عملي بنه نه لري او بشپړ پوهنتوني بحثونه دي، کېدی شي زموږ پر نړۍ لید باندې هر ډول اغېز وښندي او په پای کې پر اخلاقو او مذهب ډېر اغېز وکړي.

څرنګه چې د فلسفې بېلا بېلې برخې او زموږ د نړۍ لید بېلا بېل اړخونه یو بل سره تړلي دي. دا کار لږ تر لږه په یوه بڼه فلسفه کې یوه موخه ګڼل کېږي، که څه هم دا داسې یو هدف دی چې تل نه ترلاسه کېږي. په دې ډول نو هغه مفاهیم چې ظاهراً له عملي ګټو او لېوالتیاوو سره زیات واټن لري، کېدی شي د اړتیا پر وخت پر هغو اړتیاوو او لېوالتیاوو چې له ورځنې ژوند سره ډېر اړخ لګوي، اغېز وکړي. ځکه نو فلسفه له دې خبرې څخه چې د هغې عملي ګټه څه ده کومه وېره نه لري. دې خبرې ته په پام سره زه هېڅکله هم د فلسفې په باب په یو اړخیز ډول (براګماتیستي) لیدلوری نه منم. د فلسفې ارزښت یوازې د هغې د نامستقیم عملي اغېز لپاره نه دی، بلکې د فلسفې ارزښت په خپله په هغې پورې تړلی دی. د همدې عملي اغېز د تضمین لپاره تر ټولو ښه لاره همدا ده چې په خپله د فلسفې لپاره د فلسفې په لټه کې شو. د حقیقت د پلټنې لپاره باید په ناپېیلي ډول هغه وپلټو. که څه هم کېدی شي تر هغه وروسته چې حقیقت مو ترلاسه کړ، د هغه له ګټور عملي اغېز څخه هم برخمن شو، خو که د دې عملي اغېزو لپاره بیړه وکړو، کېدی شي هغه څه چې ریښتیا هم ریښتیني وي، هغه ته ونه رسو. په ډاډ سره ویلای شو چې نه شو کولای د فلسفي عملي اغېزې د هغې د حقیقت معیار وګڼو، عقاید له دې پلوه چې حقیقت لري، ګټور دي، نه دا چې ګټور دي حقیقت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې اصلي وېش

فلسفه معمولاً پر لاندې فرعي موضوعاتو وېشل کېږي:

۱- مابعد الطبیعي فلسفه: د دې بحث هدف دا دی چې تر کومه حده انسان وس لري په ټولو وجوهاتو او تصوراتو کې واقعیت وڅېړي او مطالعه يې کړي. د هغې له ځینو مسایلو څخه یو په دې ډول دی: ((ماده (وجود) او ذهن یو بل سره څه اړیکي لري؟ کوم یو، یو تر بله وړاندې وروسته دي، ایا انسان خپلواک دی؟ ایا نفس جوهر دی که یوازې د تجربو یوه ټولګه ده؟ ایا نړۍ متناهي یا ناپایه ده؟ ایا خدای شته؟ وحدت او کثرت له نړۍ سره څه اړیکي لري؟ نړۍ تر کومه ځایه وحدت او همغږي لري او تر کومه ځایه اختلاف او ناهمغږي؟ د نړۍ نظام تر کومه حده پر عقل او پوهې ولاړ دی؟))

۲- کره کتنیزه فلسفه: د مابعد الطبیعي (یا نظري فلسفې لکه څنګه چې کله کله ویل کېږي) فلسفې پر وړاندې غالباً (کره کتنیزه) فلسفه ولاړه ده. په دې فلسفه کې د متعارف عقل او علومو د مفاهیمو شننه او کره کتنه شامله ده.

علوم، ځانګړي مفاهیم د فرضیې په توګه غوره کوي، چې دا مفاهیم بیا په خپله په دې علومو کې نه شي کولای وڅېړي او وارزوي، ځکه نو یاد شوي مفاهیم د فلسفې حوزې ته داخلېږي.

له ریاضیاتو پرته نور ټول علوم په یو نه یو ډول د طبیعي قانون مفهوم د یوې فرضیې په توګه ټاکي او د دې ډول قانون په باب څېړنه د فلسفې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، نه د کوم بل هېڅ ځانګړي علم. په عادي ورځنيو خبرو اترو او نافلسفي مجادلاتو کې هم موږ په يو نه يو ډول دا سې مفاهيم کاروو چې له فلسفي مسايلو سره اړه لري. د ساري په توګه: ماده، ذهن، علت، جوهر، عدد او نور مفاهيم.

د دې ډول مفاهيمو شننه او د هغو د دقيقې مانا ټاکنه او دا چې دا ډول مفاهيم په متعارف عقل کې تر کومه بريده کولای شو په موجه او معقول ډول اطلاق او استعمال کړو، د فلسفې لپاره يوه مهمه دنده ګڼل کېږي. د انتقادي فلسفې هغه برخه چې د حقيقت، د هغه د معيار او د هغه په اړه زموږ د علم د څرنګوالي په باب بحثونه لري، معرفت پېژندنه (د پېژندګلوۍ نظريه) نومېږي. دا برخه د دې مسايلو سره سروکار لري: د حقيقت تعريف (رښتيا) څه شی دی؟ علم او عقيده څه توپير لري؟ ايا يقيني علم ممکن دی؟ د تعلق نسبي کړنې، حسي تجربه يي شواهد څه دي؟ ستاسو په لاس کې همدا کتاب همدغه دوه برخې چې د فلسفې مسايلو تر ټولو بنسټيزې او ټاکونکې برخې دي، څېړي. لاندې مسايل که څه هم له فلسفې سره توپير لري او په خپله مستقل دي، خو د فلسفې د څانګو په توګه په دې کتاب کې ورته پام شوی او تر څېړنې لاندې نيول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفي مسایلو بحثونه

۱- که څه هم منطق د معرفت پېژندنې له بحثونو څخه جلا نه دی، خو معمولاً د یوې خپلواکې څانګې په توګه په پام کې نیول کېږي. منطق هغه علم دی چې د بېلابېلو قضیو په څېړنې پورې اړه لري او د هغوی ترمنځ هغه اړیکې څېړي چې نتیجه ترې راوځي. دد غه علم ځینې برخې له ریاضیاتو سره د پاملرنې وړ نږدېوالی لري او بله برخه یې کولای شو د معرفت پېژندنې یوه برخه وګڼو.

۲- عملي حکمت یا د اخلاقو فلسفه په لازمي ارزښتونو او مفهوم پورې اړوندو بحثونو سره سروکار لري او دا ډول مسایل څېړي: ((لوړ خیر څه دی؟ د خیر تعریف څه دی؟ ایا د یوه کار ښه والی د هغه په نتیجو پورې تړلی دی؟ ایا زموږه قضاوت د هغه څه په باب چې باید ترسره یې کړو، عیني دی که ذهني: (زموږ د قضاوت معیار عیني یا بهرنی دی که شخصي یا ذهني؟) مجازات څه ډول عمل دی؟ ایا مجازات د غچ اخیستلو لپاره دی او یا هم د بالقوې مجرمینو د مخنیوي لپاره؟ ایا موږ د مجازاتو له لارې مجرم او خطاکار سره عادلانه چلند کوو: هر څوک چې یو بد کار ترسره کړي باید د هغه سزا ووینې؟ د دروغو د غندلو اصلي او وروستی دلیل څه دی؟))

۳- د فلسفې کارونې سیاسي فلسفه (په تېره بیا د عملي حکمت برخه) د هغو مسایلو په اړه ده چې په یوه هېواد کې د یوه فرد له غړیتوب سره اړه پیدا کوي.

سیاسي فلسفه له دې ډول مسایلو سره سروکار لري: ایا یو فرد د دولت پر وړاندې څه حقوق لري؟ ایا ټولنه له هغو افرادو څخه چې دا ورڅخه جوړه شوې، له هغو پرته تر هغو پورته بل څه ده؟ ایا ولسواکي د حکومت کوم ښه ډول دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- ښکلا پوهنه: د هنر او ښکلا په باب د فلسفې کارونه ده او له دې ډول مسايلو سره سروکار لري: ايا ښکلا يو عيني شيز دی که ذهني؟ هنر څه ډول عمل دی؟ د ښکلا بېلابېل ډولونه د انساني طبيعت له کومو اړخونو سره اړه لري؟

۵- کله کله په عام ډول د ارزښتونو د مطالعې لپاره (د ارزښتونو نظريه) اصطلاح په عامه توګه کارېږي. که څه هم کولای شو چې دې بحث ته په لاندې ډول د عملي حکمت يا د اخلاقو د فلسفې په بحثونو کې ځای ورکړو، خو کولای شو ارزښت د هغه د عام مفهوم له مخې د (۲)، (۳) او (۴) مو بحثونو ځانګړې بېلګې او سمون وګڼو.

له فلسفې څخه د مابعد الطبيعه د جلا کولو لپاره هڅه له دې امله د ردولو وړ ده چې ان انتقادي فلسفه هم له مابعد الطبيعه پرته ممکنه نه ده.

زياتې هڅې (چې ځينې به يې يادې شي) ترسره شوي چې مابعد الطبيعه په دې دليل چې له يوې مخې بې مانا، د پوهېدو وړ نه ده، د فلسفې له لمن څخه جلا کړي او فلسفه پر همغو پنځو څانګو چې مخکې يې يادونه وشوه، محدوده کړي، البته تر کومه ځايه چې وس وي هغه بايد د علمي بنسټونو او عملي ژوند د فلسفي فرضيو د يوې کره کتنيزې څېړنې په توګه وانګېرل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او ځانګړي علوم

فلسفه له نورو ځانګړو علومو سره لاندې توپیرونه لري:
۱- د هغې زیات ټولیزوالی.
۲- د هغې د طریقې له پلوه. فلسفه هغه مفاهیم څېړي چې د ټولو علومو د بنسټونو یوه برخه ده، یوازې د هغو ځانګړو مسایلو په باب له څېړنې پرته چې ټول د علومو له حوزې څخه بهر دي. علوم او متعارف عقل هغه مفاهیم دي چې دې ډول فلسفي څېړنې ته اړتیا لري، له هغو څخه ګټه پورته کوي، خو ځینې ځانګړي مسایل هم شته چې د علمي پلټنو په پایله کې رامنځته شوي یا یې موضوعي بحث پیدا کړی، خو څرنګه چې علوم د هغو د څېړنې لپاره بشپړه او تامه وړتیا نه لري، فلسفه باید هغو ته ورودانګي او د هغو په باب څېړنه وکړي. له دې جملې څخه کولای شو د (بنسټ) د مفهوم یادونه وکړو. ځینې مفکرین لکه (هربرت سپنسر) فلسفه د علومو د نتیجو یو ترکیب ګڼي، خو د فلسفي متني لارویان دا خبره نه مني. دې کې شک نه شته چې که چېرې وشي فلسفي نتیجې د علمي پلټنو د ترکیب او تصمیم له لارې ترلاسه شي. دا هغه خبره ده چې په عمل کې سپینېږي. په داسې حال کې چې فلسفي له دې لارې کوم ځانګړی پرمختګ نه دی کړی.
د تېرو لویو فلسفو یوه برخه د تفکر په بنسټیزو څېړنو پورې اړه لري او بله برخه یې هم هغه هڅې دي چې په علومو کې تر بحث لاندې واقعیتونو سره د بېلابېلو حقیقتونو د طرح کولو په اړه ترسره کېږي او یا هم د هغو له میتودونو څخه له بېلابېلو لارو ګټه پورته کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا فلسفي لکه چې ظاهراً معلومېږي، تر هغه زياتې د خپلې زمانې د علومو تر اغېز لاندې دي، خو نه شو کولای د هغې يوه هم د علومو د نتيجو ترکيب وګڼو، ان د (هيوم) په شان د مابعد الطبيعه مخالف فلسفيان هم مخکې تر دې چې د علومو نتيجو ته کوم اهميت ورکړي، د هغو د بنسټونو د څېړنې په لټه کې شول. ان تر دې چې په خپلې ځانګړې حوزه کې يوه علمي نتيجه يا فرضيه د پام وړ وګرځي، موږ بايد له کوم قيد او شرط پرته دا يو فلسفي حقيقت ونه ګڼو.

د ساري په توګه په هېڅ ډول نه شو کولای وو ايو څرنګه چې فزيکي زمان له مکان څخه د توپير وړ نه دی، لکه څنګه چې يې نن د فزيک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم يا وړاندېوالی يو فلسفي اصل دی، ځکه چې کېدی شي د فزيکي زمان په اړه دا خبره رښتيا وي، هغه هم له دې کبله چې فزيکي زمان په مکان کې اندازه کېږي. خو دا خبره د هغه زمان په اړه چې موږ يې تجربه کوو (چې فزيکي زمان له هغه څخه منتزع او يا د هغه برخه ده) سر نه خوري. علوم کېدی شي له ګومانونو او وهميانو څخه ګټه پورته کړي، د پېژندنې دا سې لارې چارې يا اصطلاحات وکاروي چې مانا يې په معمول ډول دود نه وي او له دې لارې پرمختګ وکړي، خو فلسفه بايد په هر ډول چې وي په هغو کې سمون راولي. د فلسفې د علم اصطلاح معمولاً د منطق هغې ځانګې ته ويل کېږي چې د يوې ځانګړې طريقې په واسطه د علومو بېلابېل ميتودونه څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او علمي میتودونه

د فلسفې میتودونه د ځانګړو علومو له میتودونو سره له بنسټه توپیر لري. له ریاضیاتو پرته علوم د تجربه یي تعمیم له میتود څخه ګټه پورته کوي او دا هغه میتود دی چې په فلسفه کې ډېر لږ کارول کېږي. له بلې خوا ټولې هغه هڅې چې په ریاضیاتو کې د فلسفې د ګڼو لپاره کارېدلي، هم بریالۍ نه وې. (یوازې د منطق په ځینو ځانګړو برخو کې چې هغه هم ریاضیاتو سره نږدې دي نه فلسفې سره) دا سې ښکاري چې د انسان په توګه موږ هغه غوځ او مسلم حالت ته چې په ریاضیاتو کې رسېږو، په فلسفه کې نه شو رسېدلای. د څېړنو او پلټنو له مخې د دغو دوو څانګو ترمنځ توپیرونه کولای شو د بېلابېلو لاملونو زېږنده وګڼو. لومړی دا چې څرګندنه ده د هغو اصطلاحاتو مانا چې په فلسفه کې کارېږي، په ریاضیاتو کې هم د همغو مفاهیمو وضاحت په همغه ډول مشخص کړو، لکه څنګه چې د یو استدلال له مخې دا اصطلاحات نامحسوس او نازک بدلونونه مني او سرېېره پر دې ددې خبرې منل هم اسانه او ډاډمن نه دي، هغه فلسفیان چې مختلف نظرونه او فکرونه لري، یوه واحده کلمه په واحده مانا وکاروي. دویم یوازې د ریاضیاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوزه ده چې د یو لړ پېچلو خو دقیقو بنسټونو له مخې په کې له ساده مفاهیمو څخه یوه نتیجه ترلاسه کېږي.

دریېیم د ریاضیاتو قضیې له یوې مخې شرطي قضیې دي، په دې مانا چې نه شي کولای موږ ته ووایي، په بهرنۍ نړۍ کې وضع ربښتیا په څه ډول ده؟ د ساري په توګه نه شي کولای ووایي په یوه مشخص ځای کې څومره ځانګړي شیان موجود دي، بلکې کولای شي ووایي، که چېرې دا ډول او یا هغه ډول وي، څه به وشي. لکه دا چې کولای شي ووایي په یوه خونه کې (۷+۵) بړستنې دي، په هغه بله خونه کې (۱۲) بړستنې دي. خو د فلسفې موخه داده چې د پېښو په باب په مستقیم ډول خبرې وکړي، یانې دا چې ووایي په بهرنۍ نړۍ کې وضع ربښتیا هم په څه ډول ده. له همدې کبله نو هغه ډول قیاسونه چې د وضع شویو اصولو له مخې وي او یا تعریف شوي وي، له فلسفې سره اړخ نه لګوي، په داسې حال کې چې په ریاضیاتو کې تر ډېره بریده خبره په همدې ډول ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او اروا پوهنه

اروا پوهنه له فلسفې سره ځانګړې اړیکې لري. د اروا پوهنې ځانګړې نظریې د یوه تجربه یي علم تر ځانګړو نظریو ډېرې وړاندې دي، کېدی شي د خیر و شر په باب پر یو نظریاتي او فلسفي استدلال اغېز وکړي، د هغه معکوس حالت هم ممکن دی، یوازې له هغو ځایونو پرته چې په هغو کې اروا پوهنه له فیزیولوژۍ سره اړیکې لري.
اروا پوهنه د هغه زیان په اندول چې په طبیعي علومو کې د غړیتوب له کبله یې زغمي، د فلسفې له تېروتنو څخه زیاته زیانمنېږي. دا کار کېدی شي له دې امله وي چې نور طبیعي علوم له ډېرې پخوا زمانې له یوه تثبیت شوي انډولیز موقعیت څخه برخمن وو، ځکه خو یې د خپلو ځانګړو هدفونو په بنسټیزو مفاهیمو د څېړنې او څرګندونې لپاره بشپړ وخت درلود. خو اروا پوهنه په دې وروستیو کې د یوه خپلواک علم په توګه څرګنده شوه. یو پښت وړاندې یې اروا پوهنه معمولاً داسې یوه پوهنه ګڼله چې د یوه فیلسوف د کاري حوزې په داخلي برخې پورې یې اړه لرله او ډېره کمه یې هغه د طبیعي علومو یوه برخه انګېرله. له همدې کبله خو اروا پوهنې د فلسفې له نیوکو سره سره د خپلو بنسټیزو مفاهیمو د څېړنې د لوړو ژورو د بشپړاوي لپاره بشپړ مجال پیدا نه کړ، داسې مفاهیم چې په بشپړ ډول باید روښانه او څرګند وي او عملاً د کارونې وړ وي. د فزیک د علم فعلي وضعیت دا ټکی ثابتوي، هر کله چې یو علم د پخوا په انډول یو پرمختللي پړاو ته رسي، کېدی شي د فلسفي مسایلو له مخې له ستونزو سره مخ شي. په دې ډول چې هغه علم د خپلواکۍ پړاو کې وي، نه د هغه د ټوکېدو او نه د پرمختګ پړاو کې، بلکې د دغو دوو پړاوونو ترمنځ واقع وي. له شک پرته چې فلسفه کولای شي د فزیک علم د بیا رغونې په برخه کې اغېزمن ګام پورته کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکاکیت

د فلسفې د دندو پاموور برخه یوازې د (شکاک) په نامه له یو عجیب مخلوق سره تړلې ده. که څه هم داسې یو څوک چې په غوڅ ډول شکاک وي، نه شته او که چېرې وي هم د هغه د نظر ردول یو محال کار دی. دا ډول شخص نه شي کولای خپل مخالف رد کړي او نه شي کولای کوم څیز ان خپل شکاکیت ثابت کړي، پرته له دې چې خپل ځان سره پر تناقض اخته شي، ځکه د دې خبرې ثبوت چې هېڅ ډول پېژندنه نه شته او هېڅ ډول اعتقاد حق نه دی، په خپله د یوه اعتقاد ثبوت دی. خو تاسې نه شئ کولای هغه ته ثابته کړئ چې خطا یې کړې ده. ځکه چې هر دلیل باید یو څیز حقیقت وګڼي، یا د یو بل شي او منطق د قواعدو سریزه. که چېرې په یوه مسله کې د تناقض د امتناع قانون سم نه وي، قانون هېڅکله نه شي کولای د یو چا خبره په دې دلیل چې د تناقض بڼه لري، رد کړي.
ځکه نو یو فلسفي نه شي کولای له هېڅ څخه یې پیل او هر څه ثابت کړي، لنډه دا چې یو شی باید د فرضیې په توګه غوره کړي. په مشخصه توګه باید د منطق د قواعدو سموالی د یوې فرضیې په توګه وټاکي که نه نو نه شي کولای هېڅ استدلال اقامه کړي ان دا چې مانیزې جملې بیان کړي. د دې قوانینو له جملې څخه دوه ډوله قوانین [تناقض او ثالث مطرود قانون] (د ایجاب او سلب ترمنځ د اړیکو نشتوالی) ډېر مهم دي. د قضیو پر وړاندې د لومړي ډول قانون کارونه داده چې د هغه له مخې یوه قضیه کېدی شي چې هم دې رښتیا وي او هم دې دروغ وي او د دویم قانون پر بنسټ یوه قضیه باید یا رښتیا وي یا دروغ. د شیانو او چارو په باب د لومړي قانون کارونه هم داده چې دا نه شي کېدی چې یو شی دې هم وي او هم دې نه وي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا دې هم کوم صفت ولري یا دې ونه لري. د دویم قانون پر بنسټ یو شی هم باید یا وي یا نه وي او یا دې یو صفت ولري او یا ونه لري.
دا دوه قوانین ډېر با اهمیته نه ښکاري، خو د بشر ټول تفکر پر همدغو دوو قوانینو ولاړ دی. که چېرې د یو شي ثبوت د هغو د نقض او نفې په مانا نه وي، هېڅ خبرې به مانا نه لرله او نه شو کولای د هېڅا خبره رد کړو، ځکه چې کېدی شي هم هغه خبره او د هغې رد دواړه سم وي.
البته دا خبره هم مهمه ده چې کله کله په ځینو برخو کې د یو څه اسنادو وړاندې کول او نه وړاندې کول ګټور وي او کله کله دواړه له سره ښخه لاره ورکوي. د بېلګې په توګه یو زیات شمېر اشخاص شته چې د هغو د (طاسي) صفت یا خاصو ځانګړنو په اړه د اسنادو وړاندې کول سم نه وي، خو دا کار د (طاسي) د کلمې په اړه د دقیق تعریف د نشتوالي له امله دی او دا هم په دې دلیل چې (طاس) او (ناطاس) خپلې خپلې درجې لري او د هغوی ترمنځ دوه داسې توپیرونه دي موجود چې نه شو کولای د هغو له مخې د دې دوو اصطلاحاتو له جملې څخه یوه هم وکاروو. بلکې باید ووایو چې: ((تر یوه حده طاس)) یا ((لږ و ډېر طاس)).
په دې ډول هېڅوک نه شي کولای چې د دې صفت یوه ټاکلې درجه ولري او یا یې هم ونه لري. هر څوک باید د (طاس) یوه ټاکلې درجه ولري او یا یې ونه لري، خو هر کله چې د (طاس) او (ناطاس) کلمه کاروو په دقیق ډول نه ښکاري چې تر کومه بریده مو د دې صفت درجه په پام کې نیولې ده. زما په نظر کله کله چې د بېلابېلو نقض شویو قواعدو په باب اعتراضونه کېږي، د همدغه ناسم پوهاوي زېږنده ده، لکه څنګه چې د امتناع قاعده د هغو ناقضینو په باب، چې یو شخص له یوه اړخ ښه او بل له بل پلوه بد او یا هم کله ښه او کله بد ګڼي، بشپړ سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاً د فلسفې له بنسټيزو موضوعګانو څخه يوه داده چې د فطري باورونو پر بنسټ داسې يو اوډلی نظام رامنځته کړي، چې له انسجام او منطقي نظم سره د يو بل د جوړونې لپاره دې باورونو کې ډېر کم سمون او بدلون راولي.
لکه څنګه چې هره نظريه د يوې مسلې د پېژندنې لپاره يوازې د همغې برخې پر څېړنې ډډه لګوي چې په عملي ډول زموږ په پوهې پورې اړه لري او زموږ د پوهې لارې چارې پر هغې ولاړې دي، نو په دې ډول ويلای شو که چېرې د کومې ځانګړې فلسفې نظريه دې نتيجې ته ورسېږي، چې پوهه هغه ځانګړي او مشخص شيان چې موږ پرې پوهېږو چې شونې نه دي، هغه اعتقادات چې په غوڅ ډول سم دي، سم نه دي، دا نو په خپله هغې نظريې ته ستونزې دي چې دا مسايل وړاندې کوي، نه هغې پوهې او اعتقاد ته چې غواړي دا نظريه رد کړي. له بلې خوا د يوه متعارف عقل پر بنسټ لکه څنګه چې دي، د ټولو عقايدو سم ګڼل، يو ساده توب دی. کېدی شي د دې عقايدو سمون د فلسفې کار وګڼو، نه دا چې هغه لرې وغورځوو او يا په کې داسې ادلون بدلون راولو چې د پوهېدو وړ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او عملي حکمت

فلسفه لکه څنګه چې له نظري حکمت سره تړلې ده، عملي حکمت سره هم تړاو لري او ((د چارو فلسفیانه انګېرنې)) عبارت، دې دواړو مانااوو ته نغوته کوي. د واقعیت لـه مخې پـه نظري فلسفه کې د بریا ترلاسه کول پـه پورته عبارت کې د یاد شوي مفهوم او د فلسفې عملي بریا نـه تضمینوي. د (سقراط) ډېرې پـه زړه پـورې تجربې دا وې چې کـه چېرې پـوه شـوم کـوم کارونه ښه دي هغه به ترسره کړم، خو دا خبره هغه وخت سمه ده چې موږ پـه واقعیت کې پـه ډېر دقت سره څه شی چې موږ ته څرګند دي، د (پوهېدو) پـه کلمه کې ځای کړو. ددې خبرې اتکل هم پـه بشپړ ډول شته چې زه پـوه شم یا باوري شم د یوه کار ترسره کول چې زه ورسره لېوالتیا لرم. مخکې تـر دې چې دا کار ماتـه خونـد راکـړي، د بـل چا، لکـه د (الف) د ازار سبب ګرځي. ځکه نو پـه بشپړ ډول ناسم دی، خو دې سره سره کېدی شي هغه ترسره کـړم، ځکه زه هغه درد او ازار چې (الف) شخص یې زما لـه عمل څخـه زغمي، پـه ټینګه د هغه د درد او رنځ پـه اندول نه احساسوم چې زه یې خپل مطلوب کـار ته د نه رسېدو له امله ګالم. څرنګه چې پـه بشپړ ډول دا شوني نـه ده چې یـو څوک دې د بل چا غم و درد د ځان د غم و درد پـه شان احساس کړي، خو ددې امکان شته چې چاته وسوسه پیدا شي او دا خپله اخلاقي دنده وګڼي. ځکـه نو د همدې احساس له مخې، نه پـه علمي ډول، بلکې د زیات تمرین لـه لارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ارادې سره مقابله وکړو. داسې هم نه ده چې موږ ته دې د يوې قوي غوښتنې او لېوالتيا پر وړاندې مقاومت (ان که دا مقاومت زموږ د خپلې خوښۍ او خوشالۍ سبب شي) اسانه کار دی، پاتې لا دا چې د يوې اخلاقي خير ښېګڼې لپاره داسې يو کار وکړو. فلسفه له فلسفي معتقداتو سره زموږ د سمو چلندونو يا د سمو غوښتنو د تطبيق تضمينونکې نه ده. ان له نظري پلوه هم فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته وواييي څه بايد وکړو. ځکه نو موږ پر فلسفي اصولو سربېره دې ته اړتيا لرو چې اړوند واقعيتونه په تجربه يي ډول وپېژنو، د چارو د اټکليزو نتيجو د وړاندوينې ځواک پيدا کړو او د هر موقعيت په باب ليدلوري ولرو. په دې ډول کولای شو خپل اصول په سم او کره ډول وکاروو. زما هدف دا نه دی چې فلسفه نه شي کولای له موږ سره د ژوند د چارو په سمون کې مرسته وکړي، بلکې هدف مې يوازې دا دی چې فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته هغه ځواک راکړي چې سم ژوند پرې وکړو، يا ان دا چې په ګوته يې کړو چې سم ژوند کوم دی. خو مخکې مې يادونه وکړه چې فلسفه کولای شي لږ تر لږه دې برخې ته نغوتې وکړي. که چېرې ما غوښتلای په دې باب د فلسفې اخلاقو ځانګړې بحث يانې د فلسفې هغه برخه چې د اخلاقي کړنو او خير ښېګڼو په باب ده، دلته راوړم، بيا به مو نو بايد د فلسفې او ربښتيني ژوندانه د اړيکو په باب ډېر مطالب راوړل. له دې خبرې څخه بايد دا نتيجه وانه خيستل شي چې زه ګڼې د خوند سخت پلوی يم يانې داسې څوک يم چې وايم خوند و لذت د يو عمل د رغښت تاکونکي عوامل دي. زه داسې نه يم. ما بعد الطبيعه يا انتقادي فلسفه موږ سره په دې برخه کې چې پوه شو، ډېره مرسته نه کوي. کېدی شي د مشکلاتو د زغم په چارو کې له موږ سره مرسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي، په دې برخه کې ځینې فلسفې رښتیا دي، خو په خواشینۍ سره دا خبره چې د نړۍ په اړه د ښه لید خبره د فلسفې په نظر معقوله او موجه ده، داسې نه ده چې ټول فلسفیان پرې اتفاق ولري، خو موږ باید د حقیقت ملاتړ وکړو. کله چې ذهن راوېښ شي نو پر هغه څه ډډه نه لګوي چې معقول او موجه نه وي. ځکه چې ناسم فکر سمې نتیجې ته نه رسېږي. په همدې حال کې د هغو کسانو ادعاوې چې تصور کوي، د الهام له لارې یې په ډاډمن ډول واقعیت ته لاره موندلې، هم باید له پامه ونه غورځوو او هېرې یې نه کړو. هغو قضیو ته چې د دوی په وینا د متعارف او معمول عقل د مقولو له لارې د حاصلولو وړ نه دي. موږ باید له سره دا ونه وپتیو چې په دیني او عرفاني تجربو کې د موثق او لوړ معرفت په باب شوې ادعاوې حتمي ناسمې دي او په نا موجه ډول هغه یوې غاړې ته کړو، هغه هم په دې دلیل چې د (ماتریالیزم) له ځانګړي ډول سره چې په هېڅ ډول نه اثبات شوی او ان نه هم په رښتیا سره د نوي علم ملاتړ لري، سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې او معاصرې اروپا فلسفې

د بشري ټولنې او ډلو تفکراتو د تاریخ له اقتصادي او فرهنګي ودې سره متناسبه بڼه اخیستې او متناسبه بڼه اخلي. لکه څنګه چې مو په مخنیو بحثونو کې یادونه کړې؛ د یوه فکر د ودې بهیر له فلسفې څخه فلسفې، له اساطیرو او علومو څخه علومو ته غځېدلی، په بېلابېلو پړاوونو کې یې ټاکلې فرهنګي بڼې غوره کړې دي. له (تالسي) تفکر څخه تر (لیوتاري) تفکر پورې، د تفکر پړاوونو داسې بڼه خپله کړې چې د (فوکو) په وینا په ټاکلو بڼو کې یې خپله پوهه پر بېلابېلو پړاوونو وېشلې ده.

تر (هلینیزم) وړاندې چې په هنر او تفکر کې یې خپل ځانونه د ځمځو او سېدونکي څرګندول، تر (هلینیزم) وروسته حالت د پوهېدو لپاره د اهمیت وړ دی. فلسفې او ادبیاتو، هنر او پوهې، اقتصاد او فن د لرغوني یونان په پنځېدلي مدنیت کې د فرهنګي خوځښتونو د یوه ټولګي لپاره د پوهې لاره اواره کړه. په همدې ډول د اروپا رنسانس او تر هغه وروسته د روښانتیا عصر او ورپسې نوی عصر او بیا د نوي عصر دوام همدا کار وکړ. روښانتیا د رنسانس د له منځه وړلو په مانا نه ده، په همدې ډول باید په څرګند ډول ووایو چې تر (مډرنیزم وروسته) حالت له (مډرنیزم) حالت څخه د انکار مانا نه لري.

مډرنیزم یا نوی والی د پانګې له خوځون او نوې ټکنالوژۍ سره تړلی، خپل تفکر یې له خپل داخلي جوړښت سره سم رامنځته کړی او وروستي نویوالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د یو فکري وضعیت او هم د یو ټاکلي نظري بهیر په توګه خپل ځان څرګند کړ.

د وروستي نوي والي فکر د معمارۍ له فضا څخه نورو حوزو ته ولېږدېده. د معمارۍ د فکري برخې فلسفیان د وروستي نویوالي د ساحې لومړني نظریه جوړونکي وو.

په مډرن لید کې، مستقیمو، مربع او قایمه کرښو ډېر ارزښت او اهمیت درلود، خو نوي معماران بیا د مستقیمو او قایمو لیکو دا قاطعیت ماتوي او نویو هندسي شکلونو ته پناه وروړي.

دلته نو کېدی شي دې درک ته نږدې شو چې د وروستي نویوالي لید د معمارۍ له هنر څخه ټوکېدلی دی او دې لیدلوري د قاطعیت او مرجعیت پر ماتېدو ټینګار کاوه او هڅه یې کوله، یوه شي ته له یوه واحد لید څخه د څو لیدلورو مسله دود کړي.

ډېر ژر په اویایمو کلونو کې د فرانسوي فلسفیانو له خوا د وروستي نویوالي نظریه د هنر له حوزې څخه د فلسفې او ټولنپوهنې حوزې ته ننوته او په بېلابېلو ساحو کې د وروستي نویوالي د نظریې تګلوری څرګند شو.

(ژان فرانسوا لیوتار) شاید د فلسفې او ټولنیزو علومو په حوزه کې د وروستي نویوالي د مقولې یو له مهمو مخکښانو څخه وي. (لیوتار) ((د وروستي نویوالي پر لوري)) یو اثر ولیکه چې دې اثر په واقعیت کې د وروستي نویوالي د نظریې مانیفسټ (ارمان) وړاندې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دلته په دې باب يو څو خبرې کوو چې څنګه فرانسوي فلسفې له يو اوږده بشپړتياوي پړاو څخه سر راوکاږه او د وروستي نويوالي په نامه يې يو شی راڅرګند کړ. تر وروستي نويوالي دمخه موږ د نويوالي په حوزه کې په تېره بيا د هغه په فرانسوي ساحه کې له داسې تفکراتو سره مخامخېدلو چې هر يو يې په يو نه يو ډول قاطعيت او مرجعت زغملای و. د ساري په ډول، د (مرلوپونتي) څرګندپوهنه، د (لوی اشتراوس) او (التوس) جوړښتپوهنه، جوړښتي (مارکسيزم) او ((اګزستاسياليزم)) هغه بهيرونه وو چې د هغه ځای او مهال فلسفې، هنر او علوم يې جوړ کړي وو.

له دغو رغښتپالو افکارو بيا وروستی جوړښتپالی بهير راوټوکېده او ستر فلسفيان يې په خپله غېږه کې وروزل. چې د هغوی مجموعه کولای شو د وروستي نويوالي د وضعيت په نامه ياده کړو.

تر نويوالي وروسته شاعر، تر نويوالي وروسته مارکسيست، تر نويوالي وروسته فيلسوف او نور... هغه عبارتونه دي چې په مولف او ليدلوري کې د يو وضعيت ښکارندويي کوي. د ژبې فلسفه په واقعيت کې تر نويوالي وروسته وضعيت جوړوي او د دنيايي متن له حوزې څخه بهر نه ده. هستي او واقعيت په متن کې خپله بڼه جوړوي او زمان او مکان په ژبه کې انځورېږي، د قاطعيت او مرجعيت انګېرنې لومړی خپل ځان په متن کې څرګندوي او وروسته په ټولنيز چلند کې ښکاره کېږي، د نوښتپالو هدف دادی، چې د قطعيت دېوال ونړوي او پرځای يې باوري نسبيت واکمن کړي. (ليوتار) او... په دې باور دي چې له (مارکسيزم) څخه نيولې تر دينه، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرګنـدتیا پـوهنې څخـه تـر (پوزیتیـویزم) پـورې ټـول د بـاوري مرجعیـت حکمونه او نظرونه لري.

په دې حالت کې نو تـر نویـوالي وروسته وضعیت ځانګړتیـاوې پـه دې ډول لنډولای شو:

- د قطعیت او مرجعیت پرېښودل
- د لویو روایتونو باطلول
- د متکثرو او وړو روایتونو راخپلول
- د مولف مړینه
- له اثر څخه متن ته
- جوړښت ماتونه
- د خپلولو نظریه (هرمنوتیک)
- څو غږیز (پولي فونیک)
- د ژبنیو لوبو نظریه
- د مانا ځنډول

تـر نویـوالي پړاو وروسـته د فلسـفي او هنـري انـدونو پـه بـاب دقیـق بحث، زیات مجال او ډېر متن ته اړتیا لـري، خو دد یې لیکنې لـه روحیـې سره سم، هغه څه چې مو تـر دې ځایـه ویلـي، کـولای شـي د یـوه بحث ټـولیزې خـواوې ځرګنـدې کـړي چـې هـره برخـه یـې کـولای شـو د جزئیـاتو لـه مخـې وڅېړو. د سـاري پـه توګـه د لویـو روایتونـو د بـاطلولو مسـله هغـه وخت د پوهېدو وړ ګرځـي چـې لوسـتونکی لـومړی لـه لویـو روایتونـو سـره اشـنایي ولـري او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همغي پېژندنې پر بنسټ د هغو د باطلولو بحث مطرح کړي. تر هغه پورې چې لوستونکي پوه نه شي چې په ليبراله ولسواکۍ او د مارکس په تاريخي ماترياليزم کې د دولت مقوله له دوو بېلابېلو ليدلورو دوه لوی روايتونه دي چې لومړی يې د هغه د تلپاتېوالي له امله لوی روايت جوړوي او دويم يې د هغه د له منځه تلو له امله لوی روايت ته رسېږي. خو که اوس چېرې لوستونکی د لوی روايت له مخې د دوو بېلابېلو ليدلورو او د دولت د تيورۍ په اړه اشنايي ونه لري، د هغه ابطال په اړه نه پوهېږي چې وروستی نويوالی د هغه باب غړېږي.

قطعيت ذاتاً له يوه غړ څخه راپورته کېږي او دا يو غړيز حالت ځان ته چورليز حالت رامنځته کوي او دا ځان چورليز حالت ددې سبب کېږي چې د (زه يو فلسفي) حالت وپنځوي او دا حالت بيا له بورژوازي (انډيويډ اليزم) څخه چې پر نوي انسان د شيانو اقتصاد تحميلوي، توپير لري. د بشر جوړښت او ټولنيز تفکر څو اړخيز او څو بعديز دی. دا څو اړخيز والی نه يوازې د انسان پر رواني جوړښت او د ژوندانه پر څرنګوالي واکمن دی، بلکې د انسان پر فکري جوړښت هم د هغو اغېزې څرګندې دي. د ساري په توګه د (سور رياليزم) ترڅنګ، (سمبوليزم) او (فورماليزم) هم خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوناني فلسفې

هغه مهال چې یونانیانو په یونان، د ایټالیا په سویل او کوچنۍ اسیا کې په خپلو مستعمرو کې ګڼ حکومتونه جوړ کړل، په دې حکومتونو کې درانه او سخت کارونه زیاتره د غلامانو پر غاړه وو او هغه خلک چې ازاد وو، سیاسي او فرهنګي کارونه یې کول. د ژوند د همدغو ستونزو له امله په خلکو کې بېلابېل افکار راولاړېدل، په دې مانا چې هر چا کولای شول له ځان سره دا پوښتنه مطرحه کړي چې نړۍ باید څنګه جوړه شي؟ له دې لارې افرادو کولای شول پرته له دې چې (اسطورو) ته مخه کړي، فلسفي پوښتنې طرحه کړي. له همدې کبله موږ پر دې باوري یو چې دا مهال اساطیري تفکر د اسې تفکر ته ځای پرېښود چې د عقل او تجربې پر بنسټ ولاړ و. د یوناني فلسفیانو لومړنی هدف دا و، هر هغه څه چې په طبیعت کې پېښېږي، هغو ته طبیعي توجیحات پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعتپال فلسفیان

تراوسه پورې دا خبره څرګنده نه ده چې لومړنی فیلسوف څوک و، خو څرنګه چې بشر له ورځنیو ستونزو سره مخامخېده، یو ډول معماوې ورته پیدا کېدلې او دې معماوو ته یې ځواب نه شو ویلای. له همدې کبله یې داسې لارې چارې لټولې چې د دوی ځینو ستونزو ته ځواب ووایي. البته بشر د خپل تاریخ له همغه پیل څخه د داسې لارې په لټه کې و، چې په ژوند کې یې خپل ځاني مشکلات حل کړي. دا ځاني ستونزې څه وې؟ یو خوراک و چې د ژوندي پاتې کېدو تر ټولو مهمه وسیله ده. دویم کالي او درېیم کور دی. بشر لومړی همدې دریو مسلو ته پام کوي او معماوې یې هم د همدې مسایلو په اړه دي. خو کله چې په دې برخه کې خپلو اړتیاوو ته ځواب ورکوي، په وروستي پړاو کې له حیرانتیا سره مخامخېږي او دا فکر ورسره پیدا کېږي چې کوم بل څه هم شته که نه؟
ځکه نو که موږ یو څه تخیلي فکر وکړو، نو لومړنی فیلسوف هغه څوک دی چې دغه درې ستونزې: ډوډۍ، کالي او کور یې حل کړې. دا په خپله د ژوند د دوام لپاره د انسان او طبیعت ترمنځ د جګړې پیل و.
د یونان لومړني فلسفیان معمولاً د ((طبیعتپالو)) په نامه یادېږي، ځکه چې هغوی تر هر څه وړاندې طبیعت او طبیعي پېښو ته پاملرنه کوله.
فلسفیانو په خپلو سترګو لیدل چې په طبیعت کې بدلونونه پېښېږي، خو دا بدلونونه څنګه پېښېدل؟ څنګه کېدی شي پر یوې مادې د بلې مادې بدلون توجیه شي؟ د یونان لومړني فلسفیان ټول په دې اند وو چې باید لومړنۍ مشخصه ماده ددې ټولو بدلونونو سبب شوې وي. دا چې هغوی څرنګه دې نتیجې ته رسېدلي وو، په اسانۍ سره نه شي کېدی طرحه شي. موږ یوازې دومره پوهېږو چې دا باور د یو تصور پر بنسټ ولاړ و. هغوی سره داسې یو تصور و چې لومړنۍ ماده باید وای چې د هغې په وسیله طبیعي بدلونونه رامنځته شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې منځ کې څه چې موږ ته ډېر په زړه پورې دي دا نه دي چې فلسفیانو موندلي، بلکې هغه مسایل دي چې مطرح شوي او هغه لارې او طرحې دي چې د خپلو پوښتنو د ځوابولو لپاره یې غوره کړې دي. مهمه دا ده چې هغوی (څرنګه) فکر کړی نه دا چې (څه) فکر یې کړی دی.

او سمهال دا په ډاګه شوې چې لومړني فلسفیان یوازې د ظاهري بدلون په لټه کې وو. خو هڅه یې کوله د طبیعت تلپاتې قوانینو ته لاسرسی پیدا کړي. د هغوی غوښتنه دا وه چې اساطیري داستانونو ته له کتنې پرته، د طبیعت پېښو ته لاره ومومي او هغه څه چې په طبیعت کې پېښېږي، د طبیعت له لارې توضیح کړي. دې طریقې له هغې نظریې سره چې وایي تندر او برېښنا، ژمی او پسرلی د خدایانو د کار نتیجه ده، په بشپړ ډول توپیر درلود.

دې نوې طریقې سره فلسفې د هغه وخت له مذهبي باورونو څخه خپله لاره جلا کړه. ځکه نو کولای شو ووایو چې طبیعتپالو فلسفیانو د علمي تفکر لپاره لومړنی ګام پورته کړ او په طبیعي علومو کې یې د څېړنې لپاره ښه زمینه برابره کړه.

د طبیعتپالو فلسفیانو د اثارو ډېره زیاته برخه له منځه تللې ده، هغه څه چې د یونان د فلسفیانو له افکارو څخه زموږ په واک کې دي، په هغو راپورونو کې رالنډېږي، چې (ارسطو) په خپلو لیکنو کې راوړي دي. ارسطو د یونان تر لومړنیو فلسفیانو شاوخوا دوه سوه کاله وروسته ژوند کاوه. هغه په خپلو لیکنو کې ددې فلسفیانو فکرونو ته نغوته کړې ده. دا ټکی په دې مانا دی چې د هغو تفکر ته لاسرسی محدود و، خو هغه څه ته په پام سره چې زموږ په واک کې دي، کولای شو ادعا وکړو چې د یونان د لومړنیو فلسفیانو کړنلاره د لومړنۍ مادې په باب تفکر او ددې مادې له لارې د طبیعي بدلونونو څرنګوالی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملطیه نقش

لومړني فلسفیان له ملطیه (milet) څخه ګڼل کېږي، (ملطیه) چې په (ترکیه) کې یو وړوکی ښار و، تر میلاد وړاندې په (شپږمه او اوومه) پېړۍ کې یو (ایوني) (ionie) ښار ګڼل کېده. ددې ښار بندرونو ته به داسې بېړۍ تلې راتلې چې هر ډول محصولات به یې لېږدول رالېږدول. له همدې کبله د ملطیه د اوسېدونکو روحیه د نورو هغو ځایونو په شان، چې هلته سوداګري ښه غوړېدلې وه، له مذهب څخه یې یو څه واټن درلود او کولای یې شول د زیات کار په واسطه عملي او عقلي فعالیتونه ترسره کړي. دلته غواړو ددې سیمې ځینو اړوندو فلسفیانو او د هغوی نظریاتو ته لنډه کتنه ولرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالس

تر میلاد (۶۲۴- ۵۴۶) کاله وړاندې

لومړنی فیلسوف چې په ملطیه ښار کې وپېژندل شو، (تالس) نومېده. تالس د خپل عمر ډېره برخه په تفکر کې تېره کړه. د هغه په باب ویل شوي چې هغه مصر ته د سفر پر مهال د هرم لوړوالی د هغه له سیوري څخه معلوم کړ. ده هغه وخت پر دې کار لاس پورې کړ چې د خپل ځان سیوری یې د خپل قد په کچه و. تالس تر میلاد (۵۸۵) کاله وړاندې د (کسوف) د پېښېدو وړاندوینه هم کړې وه.

ځینې خلک په دې باور دي چې (تالس) واړه ستوري هم کشف کړي او ځینې دا باور هم لري چې ده د دې ستورو اهمیت د بېړۍ چلونې پر وخت پېژندلی دی. په ریاضي کې د تالس قضیه همدا ته منسوبوي او دده د نظریو له جملې څخه کولای شو د دې مشهورې قضیې ته نغوته وکړو چې: دوه مثلثه هغه وخت مساوي دي چې یوه ضلعه او دوه زاویې یې یوه له بلې سره مساوي وي. البته ځینې پر دې باور دي چې دا قضیه د نورو افرادو له خوا مطرح شوې او په دې خاطر چې نظر یې ومنل شي، ددې فلیسوف په نامه یې مطرح کړې ده.

(برتلراندراسل) په خپل کتاب (د فلسفې تاریخ) کې لیکي: فلسفه تر میلاد (شپږ پېړۍ) وړاندې له الهیاتو څخه پر یوه څه توپیر پیل شوه. د اسنادو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې (تالس) د فلسفې پیلونکی و. د تالس هنر دا و چې د (چا) کلمې پر ځای یې د (څه) کلمه وکاروله. تالس څخه د پخوانیو مفکرینو او یا هم که په دقیق ډول وو ایو لکه د پخوانیو متدینانو په شان ونه پوښتل چې نړۍ له (څه) څخه یا د چا په وسیله جوړه شوې ده، بلکې پوښتنه یې په بشپړ ډول نوې مطرحه کړه. ویې پوښتل: نړۍ له (څه) څخه جوړه شوې ده؟ یانې دا چې تالس د نړۍ د پیدا ایښت په باب د پخوانۍ اسطورې پېژندنې تفسیر پرېښود او هڅه یې وکړه چې په عقلي ډول د طبیعت توصیف وکړي او د نړۍ پیدا ایښت بیان کړي. که څېرې موږ دا پوښتنه په لومړۍ بڼه مطرح کړو، د خپل ځواب په پای کې داسې خدایان مومو چې دا نړۍ یې پنځولې ده او دا د افسانو پر بنسټ دیني ځواب دی، نه فلسفي. خو ددې پوښتنې ځواب چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شوې ده؟ یو علمي او فلسفي ځواب دی، لومړنی شخص چې دا پوښتنه یې په دې ډول مطرح کړه، تالس و چې تر میلاد شپږ پېړۍ وړاندې یې ژوند کاوه.

د هغه د افکارو له ځانګړنو څخه یوه داده چې دی د (ارخه) په نامه د یوه لومړني اصل (یا د نړۍ د پیدا ایښت لومړی عنصر) چې ددې نړۍ د پدیدو پیلوونکی دی، په لټه کې دی.

(تالس) اوبه د ټولو شیانو لومړنۍ ماده ګڼله. موږ په دقیق ډول نه پوهېږو چې دده هدف څه شی و؟ شاید هغه پر دې باور و چې ټول شیان له اوبو څخه راوتلي او بېرته پر اوبو بدلېږي. څرنګه چې ده په ((ملطیه)) ښار کې ژوند کاوه او دا داسې یو ښار و چې د ټاپو بڼه یې درلوده او اوبو د هغه اوسېدونکو ته ډېر اهمیت درلود او کله چې تالس په مصر کې ژوند کاوه نو پوره باور دی چې د (نیل رود) تر څپانده کېدو او کېناستو وروسته یې د کرنیزو ځمکو حاصل ته پام کړی او لیدلي یې دي چې تر هر ځل اوریښت وروسته کانتاران او چینجي پیدا کېږي. سربېره پر دې تالس شاید پر یخ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بخار باندې د اوبو د بدلېدو او پر اوبو باندې د هغو د بېرته بدلېدو فکر هم کړی وي. ځينې خلک دده دا تفکر د (بابليانو) له تفکر څخه اغېزمن ګڼي، ځکه هغوی باور درلود چې ((ابسو)) د خوږو او ((تی امت)) د تروو اوبو استازي دي. دی د همدغه فکر تر اغېز لاندې د نړيوالو پديدو د پيدايښت ريښه اوبه ګڼي.

له بلې خوا دې تفکر ته دده لېوالتيا کولای شو داسې په ګوته کړو، څرنګه چې اوبه کوم ټاکلی شکل نه لري او کولای شي هره بڼه خپله کړي، له همدې کبله دی د اوبو په باب فکر ته راکاږي او دا چې اوبه د ژوند ماده ده او بيا چې همدا خوځښت او ليد په اوبو کې دی، د هغه ذهن خپل ځان ته راکاږي او هم د شتوالي ټولې نښې نښانې له همدې ځانګړتياوو برخمنې دي. هغه هنر چې تالس ترسره کړ ی و په ډېروالي کې د يووالي پيداکول، بل د رښتيا پالنې پلوي کول او د ديني اسطورو او افسانو رنګول دي چې شاعرانو د نړۍ د تحليل لپاره خلکو ته انځور کړې وې او خلکو هم پر هغو باور درلود.

تالس پر روح باور لري، خو نه د يو مجرد شيز په توګه، بلکې د داسې يوه خوځنده ځواک په توګه چې شيانو ته حرکت ببښي او هغوی يو بل کې ځايوي. دی روح هم خدای ګڼي.

په پای کې تالس دې پايلې ته ورسېد چې: ((هر شيز له خدايانو ډک دی))

تالس تصور کاوه چې نړۍ له ناڅرګندو خوځنده ځواکونو ډکه ده. په دې سره چې له خدايانو څخه دده هدف همدغه خوځنده ځواک و او د (هومر) د سرودونو له خدايانو سره اړيکي نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیماندروس

تر میلاد (۶۱۰-۵۴۷) کاله وړاندې

اناکسیماندروس بل فیلسوف و چې په (ملطیه) ښار کې یې ژوند کاوه، هغه باور درلود چې زموږه نړۍ د بې شمېره نړیو له جملې څخه یوه ده او دا بې شمېره نړۍ له یوې تلپاتې مادې څخه راټوکېدلي او بېرته به همغې ته ګرځي. ستونزمنه خبره ده چې وکولای شو له تلپاتې مادې څخه د هغه پر منظور پوه شو خو دا څرګنده ده چې دی د تالس پر خلاف کومې ځانګړې مادې ته نغوته نه کوي.

شاید د هغه هدف دا وي، هغه څه چې رامنځته شوي، باید له هغه څه سره توپیر ولري چې دا ورڅخه راټوکېدلي دي. څرنګه چې هر شی رامنځته شي، له منځه تلونکی دی، نو باید رامنځته کوونکی یې تلپاتې وي چې هر څه وکولای شي له هغه څخه راوټوکېږي او بېرته هغه ته وګرځي. په دې ډول نو څرګنده ده، ممکنه نه ده چې دا لومړنی ماده همدا معمولي اوبه وي. بلکې د فلسفې لومړۍ مهمه پوښتنه داده چې دا نړۍ له څه شي څخه راټوکېدلې؟ او څه ډول جوړه شوې ده؟ (اناکسیماندروس) په (ایونیا) او (یونان) کې د لومړي ځل لپاره ((د طبیعت په باب)) په نامه یو اثر کې خپل فلسفي نظرونه په نثر لیکلي دي. د لمریز ساعت یا شاخص (gnomon) جوړونه یې هم ده پورې تړلې ده، که څه هم ویل کېږي چې دا د (بابلیانو) ترمنځ دود و او (اناکسیماندروس) له هغوی څخه اخیستی دی. د لومړي ځل لپاره یې جغرافیایي نقشه انځور کړه، د ځمکې په باب پر دې باور و، چې دا ځمکه استواني شکله ستونونه دي چې هوا پرې راتاوه شوې ده او له کومې ډډې لګولو پرته د نړۍ پر مرکز په عمودي ډول تاوېږي، له همدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امله نه لويږي، ځکه چې په مرکز کې د واقع کېدو له کبله د خط و سير کومه مرجح نه لري چې د هغې خوا ته لېوالتيا پيدا کړي.

ځکه خو د هغه څه پر خلاف چې د اسطورو پر بنسټ پرې باوري وو، ځمکه ((نه پر ټينګو ستنو ولاړه ده او نه داسې ونه ده چې سر يې هوا ته رسي او ملې يې ناپايه ژورو ته، بلکې په فضا کې معلقه ده.)) او د اسمان څرګند چت ددې خبرې ښکارندويي کوي، چې ځمکه يې په مرکز کې واقع ده او ((لمر تر هغه وروسته چې د ځمکې له پاسه خپل ورځينی راګرځېدل پای ته ورسوي، تر ځمکې لاندې خپلو ګرځېدو ته دوام ورکوي او سهار بېرته همغې نقطې ته رسي چې له هغې څخه يې حرکت پيل کړی و.))

ځکه نو دا کيهان نيمکره نه دی، بلکې بشپړ کره دی او ځمکه د هغه په مرکز کې واقع ده. او لکه څنګه چې په پخوانيو نظامونو کې ويل شوي، لمر د نړۍ پر څنډو راڅرخي، لمر يوازې يوه ژوره کنده ده چې د يوې لويې څرخې په لمن راڅرخي هغه ژوره کنده چې په هغه کې واقع ده، هم په همدې ډول څرخي.

که اوس دا ژوره کنده وتړل شي او د کوم څه په واسطه ددې ژورې کندې خوله پټه شي، (خسوف) يا (کسوف) رامنځته کېږي، ځکه خو د هغه انځور له مخې چې (اناکسيماندروس) يې وړاندې کوي، ځمکه په مرکز کې واقع ده، لمر او نورې سيارې د هغې پر شاوخوا راڅرخي.

نړۍ ولې دا بڼه خپله کړه؟ هغه څه (اناکسيماندروس) ته په زړه پورې دي چې هغه ددې نړۍ د جوړښت څرنګوالی بيانوي. ((کله چې شيان له يو بل څخه جلا شول، دا نړۍ چې موږ يې پېژنو، د بوړ بوکۍ په شان د يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرخنده حرکت له امله جوړه شوه، په دې مانا چې د خاورې او اوبو په څېر درانه عناصر د باد په مرکز کې پاتې شول، اور څنډې ته تېلوهل شو او هوا په منځ کې پاتې شوه. نړۍ لکه د يوې ګردۍ په څېر نه ده، بلکې يوه لنډه استوانه ده.))

هغه باور درلود چې ((زموږ تر نړۍ مخکې بې شمېره نورې نړۍ موجودې وې، چې دويم ځل له منځه تللي او د نامنظومو وړو ټوټو بڼه يې خپله کړې ده)) ظاهراً دا فکر د (هيسود) په تفکر کې ريښه لري، (هيسود) به ويل: ((په پيل کې د نړۍ ټول شتوالی نامنظم او ګډوډ و.))

د ژوند د پيدا ايښت په باب (اناکسيماندروس) باور درلود، چې ژوند له سيندونو څخه راټوکېدلی، ژوي له رطوبت څخه پيدا شوي دي او انسان په پيل کې کب و، خو دا چې ولې انسان له نورو حيواناتو څخه زېږېدلی دی، د هغه په نظر څرنګه چې د انسان ماشوم نه شي کولای په ماشومتوب کې ځان خپله وساتي، تر حيوان زيات ساتنې ته اړتيا لري او دا شونې نه ده، په يوازې ځان لږ تر لږه له طبيعي لارې خپل ژوند ته دوام ورکړي، ده د هغو نظرياتو مخه نيولې چې د ارسطو په شان انسان دا سې ګڼي چې له ځمکې څخه راوتلی دی.

خو ولې نه شو کولای د نړۍ رغوونکي عناصر له اوبو يا نورو عناصرو څخه وګڼو او ولې (اناکسيماندروس) د خپل استاد (تالس) نظر ونه مانه. د (اناکسيماندروس) له اوبو څخه د تالس مراد ((همدا متعارفي اوبه)) د ټولو څيزو منشا او ټولو شيانو اصل)) ګڼه. د اناکسيماندروس په نظر اوبه نه شي کولای، د ټولو شيانو ماده اوسي ځکه چې خپله د خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا ایښت لپاره تودوخې ته اړتیا لري. یانې که چېرې یو جامد جسم غواړي ذوب شي او یا مایع پر بخار بدل شي، باید حرارت ورکړل شي، ځکه نو هغه دوه (یخ) او (ګرم) عناصر باید د جلا والي له لارې د بلې مادي له موادو رامنځه شوي دي. دده په نظر څرنګه چې اضداد (ضدین) یو بل سره نه پخلا کېږي، که چېرې یو د اصل په توګه وټاکل شي، نو سملاسي به پر نورو عناصرو سیوری وغوړوي، یانې دا چې ټول نړۍ باید پر اوبو بدله شوې وای، د (انکسیماندروس) په نظر ټول مواد او مادي بنې چې له یو بله پیدا کېږي، په یوه مانا یو بل سره مساوي ارزښت لري او یو پر بل هېڅ لوړتیا نه لري، له همدې کبله نه شو کولای لږ تر لږه یو د بل مبدا او مولد وګڼو. دا عنصر پر اضدادو مقدم دی؛ اضداد له هغه څخه رامنځته کېږي او له هغو سره منحلېږي. ((دا خمیره د عادي شیانو ځانګړتیاوې نه لري.)) د ډېرو تختې، رودونه او داسې نور... یا ان د هغو د رغوونکو (خاورې، اوبو او داسې نورو... ځانګړتیاوې، بلکې ددې ټولو بنسټ په هغو کې څرګندېږي.

ځکه نو هغه لومړنی عنصر یا لومړنی اصل څه شی دی؟ د هغه په نظر ماده. د موادو ماده داسې یو شی دی، چې دوه ځانګړنې لري: ۱- د ټاکنې یا تعین نشتوالی. ۲- د تناهي نشتوالی. (سیمپلیکوس) د (تنو فراستوس) له خولې لیکي: ((د ټولو موجوداتو د لومړني اصل عمومي عنصر د (اپایرون) په نامه یوه نامحدوده ماده ده... دا نه اوبه دي او نه هم په اصطلاح کوم بل عنصر، بلکې بل نامحدود طبیعت دی چې له هغه څخه ټول اسمانونه او نورې نړۍ چې په هغه کې دي، راڅرګندېږي، او له هغو څخه نور څېزونه راټوکېږي، هماغه دی چې یو ځل بیا د اړتیا له مخې له منځه ځي، ځکه خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو پر یو بل د ظلم له امله د د وخت له فرمان سره سم یو بل ته تاوان او جریمه ورکوي. لکه څنګه چې دی یې پر خپله په دې شاعرانه ژبه بیانوي.

(اپا پرون) په یوناني ژبه کې د لایتناهي، ډېر زیات نامحدود او د بې بریده او بې سرحده مانا ورکوي. د لایتناهي مانا د شومره والي له پلوه هم کېدی شي او له مکاني پلوه هم او دغه راز د شکل او ماهیت له پلوه هم ټاکلی برید نه لري. هغه نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، ځرنګه چې (انکسیماندروس او ملیوس) نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، نو ځکه خو د ارسطو تر نیوکې او کره کتنې لاندې راغلل.ځرنګه چې د نوې افلاطوني او مسیحیت تر فلسفې وړاندې په تېره بیا لرغونو فلسفیانو نامتناهي تر متناهي وروستۍ ګڼله، نو خدای یې د نامتناهي په اندول متناهي انګېره دا پوښتنه مطرح کېدله چې متناهي خدای موجود دی؟ ځرګنده ده چې کولای شي د هر شي لاربنوونه وکړي او دا خبره هم ځرګنده ده چې په خپله (اناکسیماندروس) (نامتناهي) چې په پرله پسې توګه نوې نوې نړۍ زېږوي او بېرته خپله بڼه خپلوي، خدایي موجود ګڼلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیمنس

تر میلاد (۵۸۵ - ۵۲۸) کاله وړاندې

(اناکسیمنس) تر میلاد(۵۷۰ - ۵۲۶) کلونه وړاندې د ملطیې ښار دریم استوګن فیلسوف و. (اناکسیمنس) هم د (اناکسیماندروس) په شان د نړۍ د پیدا ایښت لومړنی عنصر د یو نامحدود او یو ازیني علت زیږنده ګڼي، خو برعکس هغه په دې نظر و چې دا یو مشخص او تاکلی علت دی، نه نا مشخص او نا تاکلی. دی (هوا) د نړۍ د پیدا ایښت د لومړني عنصر په توګه مطرح کوي.

په پاخه باور چې (اناکسیمنس) به د اوبو په باب د (تالس) پر نظریاتو پوهېده، خو دا چې اوبه څرنګه پیدا شوي دي؟ (اناکسیمنس) اوبه د هوا غلیظ شوی شکل ګاڼه. البته اوس هم موږ چې کله ګورو باران اوري، اوبه له هوا څخه لاندې تویېږي، دا فیلسوف په دې نظر و چې کله چېرې اوبه ډېرې غلیظې شي، نو پر خاورې به بدلې شي، کېدی شي په دې برخه کې دده پاملرنه هغې خاورې راجلب کړې وي، چې د یخ تر ویلي کېدو وروسته د ځمکې پر مخ راڅرګنده شوې وي. له بلې خوا هغه په دې نظر و چې د هوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نرۍ کېدو سره اور رامنځته شوی دی. په دې ډول د (اناکسیمنس) په نظر خاوره، اوبه او اور له هوا څخه رامنځته شوي دي.
په هغه پړاو کې چې په لرغوني یونان کې فلسفي تفکر د باور وړ و، نو د منطقي تفکر پر وړاندې ټول دودیز باورونه او یا باوري سرچینې لړزېدلې او خپل باور یې له لاسه ورکاوه. ددې بهیر شعار دا و چې: ((تر هغه پورې هېڅ مطلب سم نه دی چې (زه) ونه کړای شم هغه خپل ځان ته په غوڅو دلایلو توجیه کړم او (زما) تفکر پر دې بریالی نه شي چې د هغه په باب خپل ځان ته قناعت ورکړم.)) دا روحیه له بشر پوهنې، جغرافیې او تاریخ څخه نیولې تر طبي کتابونو پورې پر ټولو (ایونیایي) لیکنو واکمنه وه. په دې ټولو کتابونو کې نیوکه (د لومړي مفرد شخص له ضمیر) یانې (زه) له لارې ترسره کېږي. د ساري په توګه د بشر پوهنې او جغرافیا لومړنی رامنځته کوونکی (هکاتنوس) د (انسانپوهنې) په نامه خپل کتاب داسې پیلوي.
((د ملطیې اوسېدونکی (هکاتنوس) داسې وایي: هر هغه مطلب چې زما په نظر یې له حقیقت سره سمون درلود، هغه مې لیکلی دی، ځکه چې د یونیانیانو خبرې رنګارنګ او زما په نظر له دروغو ډکې دي.))
ځکه نو په لرغوني یونان کې د فلسفې د پیدا ینبت په پیل په تېره بیا په ملطیه ښوونځي کې فلسفي تفکر د (زه) د ظهور لپاره یوه لاره وه. البته په دې شرط لکه څنګه چې ورته نغوته وشوه دا (زه) وکولای شي په غوڅو او څرګندو دلایلو خپلې ادعاوې توجیه کړي او د هغو لپاره بېرته حساب ورکړي. سربېره پر دې باید دا توجیهات او دفاعیې له (زه) څخه بهر سرچینې ته لاړې نه شي. بلکې په خپله د (زه) پر سرچینو ولاړې وي او ان که چېرې تاکل شوې وي له (زه) څخه د باندې پر بهرنیو سرچینو ولاړې وي، باید د هغو سرچینو باور او ارزښت مخکې تر مخکې په خپله د (زه) له لارې تائید شوي وي.
داسې ښکاري چې ان نن ورځ هم دا ډول وي، یانې دا چې د هر انسان (زه) او یا هم د یوې ټولنې زه زه (موږ موږ) ددې لپاره چې د څرګندېدو وړتیا پیدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي او د کړنې یا فعلیت پړاو ته ورسېږي، له دې پرته بله هېڅ چاره نه لري چې پر فلسفي لاس پورې کړي او دا ځکه چې:
د دیني تفکر په تګلاره کې ((نقل)) پر ((عقل)) واکمنېږي او (زه زه) نو بیا د دیني بنسټګرانو پر وړاندې سر نه شي پورته کولای. ((عقل)) بیا د دیني ارزښتونو، اعتقاداتو او احکامو پر وړاندې (د یوې توجیه کوونکي وسیلې) کچې ته راټیټېږي او د ازادانه بیان وړتیا له لاسه ورکوي.
په (اناکسیمنسي) فلسفه کې د پاملرنې وړ بل ټکی هغه ورتوالی یا تشابه ده چې د (هوا) او (خدای) تر منځ موجوده ده. (اناکسیمنس) وایي: ((هوا)) خدای دی. دی د ټولو موجوداتو د شتوالي علت په نامحدودې هوا پورې تړي، هغه د خدایانو له شتوالي انکار نه کوي او نه د هغو په باب غلی پاتې کېږي، دې سره سره هغه باور نه درلود چې (هوا) دې خدایانو جوړه کړې وي، بلکې خدایان خپله له هوا څخه منځته راغلي دي.
پر لرغوني یونان کې مطرحو خدایانو د یوه واکمن په توګه یو خدای درلود، چې په دیني اصطلاح یې هغه د ((زنوس)) په نامه یاداوه.
د دوی دا واکمن خدای د (اناکسیمنس) په نظر همغه ((هوا)) وه. د (اناکسیمنس) په نظر ځمکه مسطح بڼه لري، د هوا د انقباض په نتیجه کې رامنځته شوې او خپله ځمکه پر هوا سوره ده، پر هغې یې ډده لګولې ده. په خپله هوا بیا یو ټاکلی امر او د هویت ځښتنه ګڼي، شاید (اناکسیمنس) په دې باب چې هوا د ځمکې او اسمان ساتندویه ده، د انسان د تنفسي وضعیت تر اغېزې لاندې راغلی وي، یانې لکه چې نفس (دم یا بیا دم) بدن په بشپړ ډول احاطه کړی او د هغه د خوندیتابه او ساتنې سبب ګرځي، هوا هم نړۍ په بشپړ ډول احاطه کړې او د هغې د خوندیتابه او ساتنې سبب ګرځېدلې ده، ځکه نو دده په نظر له هوا پرته بل څه نه شي کولای د موجوداتو د پیدایښت او ژوند عامل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوناني افكارو كې بدلون

موږ په تېرو بحثونو كې د بېته متوجه شو چې (تالس، اناكسيماندروس او اناكسيمنس) وايي: چې ټول شيان له يوې لومړنۍ مادې څخه منځته راغلي دي، خو د مسالې اصلي زړی په دې كې دی چې دې لومړنۍ مادې څرنگه په ناڅاپي ډول بدلون كړی او پر يوه بل شي بدله شوې ده؟

ددې مهمې مسالې په باب غوارړو ددې دورې د مهمو او نامتو فلسفيانو: (پارمنديس، هراكلتيوس، امپكلس، اناكساگوراس او دموكراتيوس) نظريات وڅېړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارمنیدس

تر میلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

پارمندیس د (النایي) ډېر نامتو فیلسوف و، چې تر (۵۴۰-۴۸۰) کلونه وړاندې یې د ژوند زمانه ده.

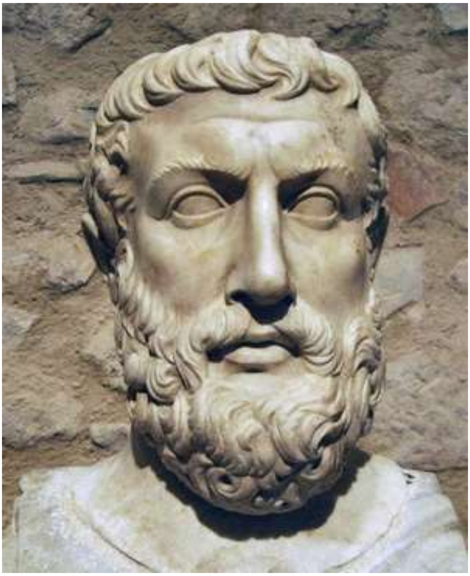

ده د مادې د تغیر او بدلون مسالې ته پام وکړ او لومړنی سړی دی چې د میتا فزیک په باب یې بحث کړی دی. ده خپل (میتا فزیک) د خپل اثر پر بنسټ اعیار کړی. دا اثر (د طبیعت په باب) نومېږي. څه شی چې د هستۍ یا ژوند په باب دده مخې ته راغلي، هغه یې په شهودي ډول شرح کړي دي. دی په دې نظر و؛ څه شی چې په نړۍ کې شته هغو همېشه وجود درلود. پارمندیس د (النا) ښار اوسېدونکی و، دا ښار د ایټالیا په (سویل) کې واقع و، چې هغه وخت د (یونان) له مستعمرو څخه ګڼل کېده. (پارمندیس) او نورو نامتو (النایي) فلسفیان چې دی یې بیا تر ټولو مشهور وو، په دې نظر وو چې هېڅ شی نه شي کولای له هېڅ څخه رامنځته شوی وي او هغه څه چې شته هغه هم نه شي کېدلای پر هېڅ بدل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پارمندیس) یوازې پر دې هم بسنه ونه کړه، د طبیعت په باب یې خپلې پلټنې ته دوام ورکړ او په پای کې دې پایلې ته ورسېد چې (شی، وجود او یا هستي) تلپاتې څیز دی، په هغو کې تغیر او اوښتون ته لاره نه شته.
همدارنګه د هستۍ لپاره نیستي نه شته، یانې په دې مانا چې واقعي بدلون شونی نه دی او هېڅ شی نه شي کولای، له خپل ځانه پرته پر بل شي تبدیل شي. هغه په خپل دې فکر سره له هستۍ څخه د وخت یا زمان عنصر حذف کړ او دا د (پارمندیس) د میتافزیک له اساسي شکلونو څخه ګڼل کېږي.
البته (پارمندیس) ته دا خبره څرګنده وه چې طبیعت همېشه له یو لړ بدلونونو سره لاس و ګرېوان دی. هغه پر دې پوهېده چې په خپلو حواسو دا بدلونونه توضیح کړي، خو نه یې شول کولای، کوم څه چې هغه ته حکم کوي، هغه سره منسجم کړي. په هر ډول دا خبره څرګنده ده، که چا کل شوې وای هغه د (حس) او (عقل) له جملې څخه یو غوره کړي نو (عقل) به یې غوره کاوه.

یوه مشهوره مقوله ده چې: ((هغه څه منم چې وینم یې)) خو (پارمندیس) ان تر هغه وروسته چې یو شی به یې په سترګو لیده، بیا یې هم نه مانه، هغه په دې نظر و چې حواس موږ ته د دې نړۍ سم انځور نه کاږي او دا تصویر له هغه څه سره چې عقل یې حکم کوي، سمون نه خوري.

(پارمندیس) (د طبیعت په باب) په یوه منظومه کې په شاعرانه ژبه داسې ویلي دي:

((دا هېڅکله مه منه کوم څه چې نه شته، هغه شته

ژور فکر دې له دې فکر څخه لرې لره))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (پارمنديس) موخه داده ، هغه څه چې ثابت وجود لري، تغير نه کوي، د پېژندنې او کشف وړ دي، دا هستي ده او هر هغه څه شی چې بدلون مومي او د تغير وړ دي، څرنګه چې حقيقي وجود نه لري، نو ځکه نشتوالی دی او (هستي) يا شتوالي نه لري.

د (پارمنديس) په فلسفه کې له هستۍ يا شتوالي څخه د زمان حذف پر دې بنسټ و چې هغه زمان هم د مکان او حرکت په شان د هستۍ ظاهري بڼې ګڼلې، نه دا چې د هستۍ له حقيقت او ماهيت څخه يې ريښه اخيستې وي، هغه زمان د وهم، حواسو او سرسري ذهنونو زېږنده ګاڼه او په پايله کې هغه ته په کومه اساسي مانا قايل نه و ، نو ځکه خو يې له همدې کبله د هستۍ ژوره پېژندنه د زمان او حرکت له تېرو بستني (سرابه) لرې ګڼله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هراکلیت

تر میلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

(نه شو کولای په یوه رود کې دوه ځله ولامبو)

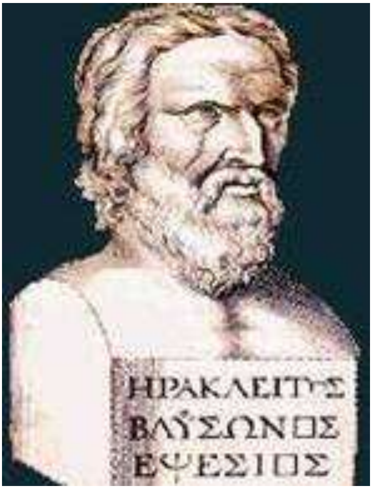

هراکلیت د (پارمندیس) همعصره و، هغه د کوچنۍ اسیا، د اوسنۍ ترکیې د (افه سوس) ښار او سېدونکی ګڼل کېده، (افه سوس) د لرغوني یونان دویم لوی ښار و، چې مکیوس (ملطیه) ته نږدې ودان و. (هراکلیت، هراکلتیوس یا هرقلیتوس) تر سقراط وړاندې ډېر نامتو فیلسوف دی، چې د لوید یځ ډېرو لویو فلسفیانو د هغه فلسفې ته پاملرنه کوله، چې له هغې جملې څخه کولای شو، د (افلاتون، هېګل، نېچه او هایدګر) نومونه د بېلګې په توګه یاد کړو.

تر میلاده نیمه پېړۍ وړاندې بیا تر اوسه پورې چې دوه زره څو سوه کاله تېرېږي علم او فلسفه لا هم د هراکلیت د نظریاتو تر اغېز لاندې دي. په داسې حال کې چې هغه خپله د ختیځ د خوځنده او تلپاتې فلسفې تر اغېز لاندې و. (سقراط) به ویل: ((د یوه هوښیار انسان یو ژورلید په کار دی چې د هغه په جملو پوه شي.)) (هیګل) هراکلیت یو ژور روښنفکر ګاڼه چې د فلسفې د علم د کوچنیوالي د ودې او د بشپړتیا د پیل سبب شو. (نېچه) لیکي: ((د هراکلیت اثار او نظریات به هېڅکله زاړه نه شي)). د بشر د تفکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بهیر د مورخانو په نظر (افلاتون، هېګل، مارکس، نېچه) او نور فلسفیان د (هراکلیت) د نظریاتو تر اغېز لاندې وو.
سره له دې چې د هراکلیت د تضاد قانون پر خپلو نورو همهالو خپل مهم اغېز پرېښود خو د هغه نظر وروسته بیا د ناسم پوهاوي سبب او په غلط ډول تفسیر شو. (داروینیستانو) هڅه وکړه د اضدادو د مبارزې پر تیورۍ ډډه ولګوي، هغه زده کړي او د خپلو نظریاتو تیوریک بنسټ یې کړي، له هغې جملې څخه د بقا د تنازع او تکامل تیوري ترلاسه کړي. (هراکلیت) په خپله هم د خپلو هممهالو روښنفکرانو لکه (سکریت، فیثاغورث، هومر او هزوید) د نظریاتو پر وړاندې د نیوکو په یوه نا ډیموکراتیک دریځ کې پاتې شو.
(هراکلتیوس) د میلتوسي (ملطیې) له دریو غټو فلسفیانو څخه لوی تو پیر درلود، هغه د دریو مخکینیو فلسفیانو چې د طبیعت د لومړنۍ مادې په لټه کې وو، د هغوی پر خلاف خپله پاملرنه د طبیعت د متوازن بدلون او د دغه بدلون د څرنګوالي په باب راټوله کړه، ځکه نو شاید وویلای شو چې هراکلیت تر (پارمندیس) زیات پر حواسو ډډه لګوله.
د هراکلیت د فلسفې د کتورینو دوه خواوې درلودې:
لومړی هراکلیت په دې نظر و چې: ((هر څه په حرکت کې دي)) هر څه د تېرېدو په حال کې دي او هېڅ څیز ثابت نه دی. ځکه نو موږ نه شو کولای په یوه سیند کې دوه ځله ګامونه پورته کړو. ځکه چې هر ځل په دې سیند کې ګام واخلو، زموږ له پښو څخه اوبه تېرېږي او موږ به هم هر ځل بدلون کړی وي، د نړۍ دا تغیر او بدلون کولای شو د (هراکلتیوس) د وکتورینو لومړۍ خوا وګڼو.
د هغه د دوکتورینو دویم اړخ په نړۍ کې د اضدادو ترمنځ له کشمکش څخه عبارت دی، هراکلیت په دې نظر و چې نړۍ تل د اضدادو محل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هراکلیت په نظر نړۍ نه خدای او نه هم انسان پنځولې ده. بلکې تضاد او د اضدادو مبارزه د هغې د تحول، تغیر، ژوند او حرکت سبب ګرځي. که چیرې هیڅکله ناروغ نه شو، نو هیڅکله به درک نه کړو چې روغتیا یا سلامتي څه شی دی. که چیرې هیڅکله وږي نه شو، نو د مړښت په خوند به هیڅکله پوه نه شو، کله چې جګړه نه وي نو د سولې پر ارزښت نه پوهیږو او که چیرې ژمی نه وي، نو پسرلی به هم دا پرتم ونه لري.
هراکلیت په دې نظر و چې ښه او بد دواړه په ژوند کې خپل خپل ځای لري او یو د بل ترڅنګ د اضدادو له وجود پرته دا نړۍ پایته رسي، هغه د یو فرد مرګ د بل فرد له ژوند سره تړلی بولي، بدي او نیکي یو شی ګڼي او وایي چې یوازې زموږ په نظر توپیر لري، خوښي او غم هم یو د بل لازم او ملزوم ګڼي.
هراکلیت په دې باور و چې که چیرې ((خدای همغه شپه او ورځ، اوړی او ژمی، جګړه او سوله، لوږه او مړښت وي)) په ډاډ سره د هغه خدای اساطیري خدای نه دی. دده په نظر خدای او خدایي هغه شی دی چې ټوله نړۍ رانغاړي، یانې خدای دده په نظر هغه طبیعت دی چې په پرله پسې ډول بدلون کوي او د اضدادو یوه مجموعه ده.
هراکلیت زیاتره د (خدای) د کلمې پر ځای له ((لوګوس)) یوناني کلمې څخه چې د عقل مانا ورکوي، ګټه پورته کړې ده. هغه په دې نظر و چې که چیرې موږ انسانان تل په یوه ډول فکر ونه کړو او زموږ پوهه هم په یو ډول نه وي، باید یو ډول (نړیواله پوهه) موجوده وي چې د طبیعت د ټولو پیښو لارښوونه کوي چې دا ((نړیواله پوهه)) یا (نړیوال قانون) په ټولو کې یو ډول دی او انسانان باید هغه تعقیب کړي. دې سره سره هغه په دې نظر و چې اکثره خلک په ژوند کې له خپل شخصي او فردي عقل څخه ګټه پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. له همدې کبله هغه د ادم زامنو ته زيات ارزښت نه ورکاوه او د هغوی نظريات يې ماشومانه ګڼل.

په دې ډول نو هراکليت د طبيعت په ټولو اضدادو او بدلونونو کې يو ډول يووالی او ژوند ليده او هغه څه چې د دې تغيراتو او بدلونونو زمينه يې برابروله، هغه يې د (خدای) يا ((لوګوس) په نامه ياداوه.

له بل پلوه د هراکليت فلسفه تاريخي اصالت لري او هغه دا چې د تاريخ د قضاوت اخلاقي اړخ ته قايل دی. په بله وينا په دې تله چې ((څه چې واقعي دي هغه حقيقي دي)) يانې دا چې ويلای شو، ((کوم څه چې واقعي دي، هغه اخلاقي دي)).

لکه څنګه چې هراکليت يې څرګندوي د جنګ نتيجه تل عادلانه وي، لکه څرنګه چې هراکليت پر دايمي بدلونونو باور لري، له دې ستونزې سره مخامخېږي چې د عدالت معيار او تلنه هم د تغير او بدلون په حالت کې دي. هراکليت دا ستونزه د ارزښت پالنې په نسبت د اضدادو په يووالي حلوي:

((ژوند او مرګ، ويښه او خوب، ځواني او زړښت دا ټول سره يو دي، ځکه چې يو پر بل بدلېږي او بيا دويم بېرته پر لومړني. هغه چې له خپل ځان سره پر دښمنۍ اخته دی، د خپل ځان لپاره ملتزم کېږي. اضداد يو بل سره پيوستون لري، تر ټولو ښه همغږي د ناسم جوړښت پايله ده او هر څه د دښمنۍ له لارې پيدا او پالل کېږي، هغه لاره چې پورته ځي، همغه لاره ده چې کښته راځي... مستقيمه لاره همغه کږه لاره ده او له هغې سره تړلې ده.

د خدايانو پر وړاندې هر شی ښکلی او حق دی، خو د ادم زامن ځينې شيان حق او ځينې ناحق ګڼي. ښه او بد دواړه يو دي)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځينو اړخونو له پلوه د (هراکليت) او (پارمنديس) ليدلوري يو د بل پر واندې ودرېدلي دي. يوه پر (عقل) لاس پورې کړی او دويم پر (حس). (عقل) پارمنديس ته حکم کاوه چې هېڅ شی بدلون نه مومي او تغير نه خوري، خو (حس) بيا هراکليت ته حکم کاوه او د طبيعت دايمي تغير يې تائيداوه ، کوم يو حق په جانب و ، (هراکليت) يا (پارمنديس)؟ پر عقل بايد باور وشي که پر حس ډډه ولګول شي او باور پرې وشي؟

ددې دواړو فلسفيانو د دوو مسلو وړاندوېنه کړې ده:

پارمنديس باور درلود چې:

الف- هېڅ شی بدلون نه مومي.

ب- حس کېدی شي له سرې څخه لاره ورکه کړي.

او په مقابل کې يې هراکلتيوس په دې نظر و چې:

الف- هر شی بدلون مومي (هر شی په حرکت کې دی)

ب- کولای شو پر حس باور وکړو.

دا شونې نه ده چې د نورو لويو فلسفيانو تر منځ داسې لوی تضاد پيدا کړو. خو له دوی څخه يو حق په جانب و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امپدکلس

تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کاله وړاندې

امپدکلس چې تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کلونه وړاندې یې ژوند کاوه، په پای کې پر دې بریالی شو چې له تیارې څخه دراوتو لاره پیدا کړي او فلسفه له دې سرګردانۍ څخه وژغوري، هغه په دې نظر و چې (پارمندیس) او (هراکلتیوس) هر یو د خپلو دې دوو نظرونو له جملې یوه کې په حقه و او په بل کې یې اشتباه کړې وه.

په دې ټکي کې له نورو فلسفیانو سره د (امپدکلس) د نظر اختلاف مهم و، هغوی د یوې لومړۍ مادې پر شتوالي باور درلود، په داسې حال کې چې (امپدکلس) په دې نظر و چې که چېرې یوازې یوې لومړنۍ مادې شتوالی لرلای، هېڅکله نه شو کېدی کوم څه چې عقل وایي او کوم څه چې حس یې وایي، د دواړو ترمنځ اړیکه ټینګه کړو.

(امپدکلس) په دې نظر و چې په طبیعت کې څلور لومړني عناصر (منشا) شته چې دا څلور عناصر له خاورې، هوا، اور او اوبو څخه عبارت دي.

د هغه په نظر په طبیعت کې ټول رامنځته شوي بدلونونه د دغو څلورو عناصرو له یو ځای کېدو او بېرته له یو بله له جلا کېدو څخه رامنځته شوي او یوازې د هغو د ترکیب کچه یو بل سره توپیر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ويل دا خبره سمه نه ده چې وو ايو: ((ټول شيان)) تغير كوي. ځكه چې په اصل كې هېڅ شی تغير نه كوي، څه شی چې پېښېږي، په اصل كې يو بل سره د دغو څلورو عناصرو پيوستون او بېلتون دی.

(امپدكلس) په دې نظر و چې په طبيعت كې بايد دوه ځواكونه موجود وي. هغه دا دوه ځواكونه د (مينې) او (كينې) په نامه يادول، هغه څه چې د عناصرو د شلېدلو سبب گرځېده هغه كينه وه، ځكه نو د مادې د ځواک تر منځ توپير ته قايل و.

(امپدكلس) وايي بدن د روح زندان دی او دا په دې خاطر دی چې ده گناه كړې ده، خو كومه گناه چې دی يې يادوي د سامي مذهبونو له لومړنۍ گناه څخه توپير لري، هغه په دې نظر دی، له هغه وخته چې انسان د نورو حيواناتو پر وژنه لاس پورې كړی او خپله گېډه يې د نورو حيواناتو لپاره هديره كړې ده، پر گناه يې لاس پوری كړی دی او له گناه څخه د خلاصون لاره له تناسخ پرته بل څه نه دي، يانې بايد تر هغه پورې دا گناه كاره روح پر بېلابېلو جسمونو كې كښته پورته شي او ورنځېږي چې په پای كې په تذكيه پاک شي او ارامۍ ته ورسېږي)).

د (امپدكلس) په فلسفه كې د نفس (ارفه يي) نظريه او (ايونيايي) طبيعي فلسفه دواړه يو بل كې سره ننوتي او دا اغښلتيا ددې ښكارندوي كوي چې د نړۍ په باب مختلف ليدلوري څنگه پر دې بريالي شوي چې د يوه واحد شخص په ذهن كې يو بل سره بشپړ كړي، ددې دوو ليدلوريو انځور د عناصرو په دوړو كې پټ دی، په داسې حال كې چې هوا او اوبه، خاوره او اور ټول له دوی څخه ببزاره دي او هغه د يو بل لوري ته ځغلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس

تر میلاد (۵۰۰ - ۴۲۸) کاله وړاندې

(لمری یوه اورینه ډبره ده)

(اناکساګوراس) داسې یو فیلسوف دی چې نه یې شو کولای ومنې چې وجود له یوې لومړنۍ مادې څخه جوړ دی، هغه د (ام پدکلس) نظر هم نه مانه او نه یې شو منلای چې خاوره، هوا ، اور او اوبه دې پر وینه، هډوکې، پوټکی یا وېښتانو تبدیل شوي دي.

(اناکساګوراس) له یو بل پلوه هم د پاملرنې وړ دی؛ هغه لومړنی (اتني) فیلسوف دی چې د ژوند په باب یې ډېر معلومات ترلاسه شوي دي، په (کوچنۍ اسیا) کې زېږېدلی، په (څلوېښت کلنۍ) کې یې (اتن) ته کډه کړې، خو د بې دینۍ په تور محاکمه شو او له اتن څخه یې تبعید کړ، ځکه هغه ادعا کوله چې لمر خدای نه دی، بلکې د اور یوه ډبره ده چې د (پلویونس) تر ټاپو څخه لویه ده.

(اناکسا ګوراس) په دې نظر و چې په طبیعت کې ټول شیان د وړو وړو ذرو له یو ځای کېدو څخه رامنځته شوي، دا کوچنۍ ذرې په سترګو نه لیدل کېږي، هر شی کېدلای شي پر ډېرو کوچنیو برخو ووېشل شي، خو د دوی تر ټولو ډېره ډېره کوچنۍ ذره به بیا هم د همغوی خپلې ځانګړې ولري.

زموږ بدن هم دا ځانګړتیاوې لري، زموږ د پوټکي د سلولونو په زړي یا هسته کې یوازې په پوټکي پورې تړلي معلومات نه دي راټول شوي، بلکې د سترګو، رنګ، وېښتانو د ګوتو شمېر او ان د هغوی په شکلونو پورې اړوند معلومات راټول شوي دي. زموږ د بدن په سلولونو کې زموږ د ژوندني جوړښت په باب ټول اطلاعات خوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو په هر سلول کې (هر شی په هر شي کې) موجود دی، هره برخه د جوړو شویو برخو د ټولګې يوه برخه ده چې د دې هره برخه بيا د هغې ټوله ټولګه په خپل وجود کې رانغاړي.
(ناکساګوراس) دا کوچنۍ ذرې چې د ټول (کل) يو (جز) ګڼل کېږي، د (بذر) يا (تخم) په نامه يادوي، لکه څنګه چې مخکې يادونه وشوه امپډکلس (مينه) د موادو د پيوستون ځواک ګاڼه. (اناکساګوراس) هم پر يو ډول ځواک باور درلود او دا ځواک يې د انسانانو، حيواناتو، ګلونو او ونو د رامنځته کېدو عامل ګاڼه. ده دا ځواک د (روح) په نامه ياداوه.

هغه ستور پېژندنې ته زياته پاملرنه کوله، هغه په دې نظر و چې ټول اسماني څيزونه له همغې مادې څخه جوړ شوي چې ځمکه له هغې څخه جوړه شوې ده. دی هغه وخت پر دې خبره باوري شو چې يوه اسماني ډبره يې وخېږله، د همدې دليل له مخې (اناکساګورس) په دې باور و چې په نورو کرو کې هم د انسان د ژوند تصور کېدلای شي.

(اناکساګوراس) چې څه موده يې په (اتن) کې ژوند کاوه، په دې جرم چې لمر يې يوه اورينه ډبره ګڼله، له اتن څخه تبعيد کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکرتیوس

ترمیلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې

د فلسفې تفکر لومړنۍ بنې د لرغونې دورې پر مهال د غلامۍ په دوره کې څرګندې شوې. لرغونې فلسفه څرګندې نښې نښانې لري، چې وروسته د

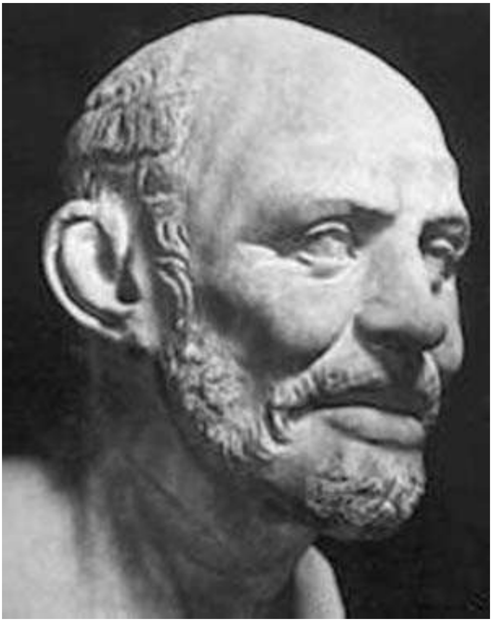

لویدیځ په نوې فلسفه کې په څرګند ډول ښکاره کېږي، ددې دورې د فلسفیانو له جملې څخه چې پر نوې فلسفه یې څرګند اغېز درلود کولای شو، (افلاتون، ارسطو، سقراط او دموکریت) ته نغوته وکړو، د (ماتیریالیزم) لومړنۍ نښې نښانې، د لرغوني یونان د ستر فیلسوف (دموکریت) د عقایدو په سیستم کې لیدل کېږي، یا یې دا سستم لومړنۍ بېلګه ګڼل کېږي، په لرغونې دوره کې فلسفې پر علم ډېره لګوله، پخه نه وه، ځکه تر کومې کچې چې ټولنې وده کړې وه او د هغه پړاو پر لومړنۍ او سرسري پېژندنې یې ډېره لګوله، فلسفې پر همغې ډېره لګوله، ځکه یې نه شو کولای علمي بڼه خپله کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني يونان په فلسفه کې مورږ د (ماترياليزم) او (ايډياليزم) او (دموکريت) او (افلاتون) د نظرياتو تر منځ د جګړې شاهدان يو، ياني د هغو تر منځ ټکر وينو.
د موکريتوس يا دموکريت، ديموقراطيس (Democrius) تر ميلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې ژوند کاوه، له کومه ځايه چې ده د خوشالۍ پر ارزښت ډېر ټينګار کاوه، په (خندان فيسوف) مشهور و او د (ابدرا) بندر اوسېدونکی و.
د موکراتيوس (دموکريت) د داسې يو فلسفي نظام بنسټ کېښود چې د طبيعي نړۍ د مادي بيان ښکاردندويي کوي، په دې برخه کې دی له خپل ښوونکي (ليوسيوس) څخه اغېزمن شوی و.
(دموکرتيوس) د خپل پلار تر مرګ وروسته د پوهې د حاصلولو لپاره ګڼ شمېر سفرونه پيل کړل او د خپل ميراث ډېره برخه يې پر خپلو سفرونو ولګوله، ويل کېږي چې هغه د مصر، ايتوبي (حبشې) اريانا او هند ليدنه وکړه. کله چې (دموکرتيوس) خپل پلرني ټاټوبي (ابدرا) ته بېرته ستون شو، نه ورته د خپل پلار له ميراثه څه پاتې و او نه يې د ژوند لپاره د خوراک څه لرل. په دې ډول يې ورور (دا موسيس) له هغه سره مرسته وکړه او ده بيا خپل پاتې عمر د طبيعت په باب ازموينو ته وقف کړ، له طبيعي پديدو سره د هغه اشنايي او د اوبو په باب د هغه وړاندوينې د (دموکرتيوس) د شهرت عوامل شول، هغه له خپلو دې ځواکونو څخه په دې باب چې راتلونکی د وړاندوينې وړ دی، د خلکو د باوري کولو لپاره ګټه پورته کړه، (دموکرتيوس) په داسې حال کې چې سلکلنۍ ته رسېدلی و، وفات شو.
(دموکرتيوس) د اوسمهال له الکترونيکي او ډيجټلي شان و شوکت څخه خبرتيا نه لرله، عقل او فکر د هغه يوازيني وسايل وو. عقل هغه ته د بل انتخاب اجازه نه ورکوله، که دا ومنو چې هېڅ شی نه شي کولای پر بل شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدل شي، هېڅ شی له هېڅ شي ځڅه نه را منځته کېږي او هېڅ شی له منځه نه ځي، هغه وخت نو باید طبیعت له ډېرو وړو ذرو څخه جوړ شوی وي، چې یوه له بلې سره وصل او یوه له بلې جلا شي.
(دموکرتیوس) په طبیعي بدلونونو کې د (ځواک) پر کوم ډول یا (روح) پر شتوالي باور نه درلود، د هغه په نظر ځه شی چې ممکن وو، اتومونه وو او تشه فضا وه. څرنګه چې (دموکرتیوس) یوازې (مادې) ته پاملرنه کوله، نو ځکه یې هغه ماده پال باله. هغه په دې نظر و چې د اتومونو حرکت د یوې ځانګړې ارادې تر واک لاندې نه دی، خو دا ټکی په دې مانا نه دی چې دهغو حرکت یوازې اتفاقي دی، دی په دې نظر و چې د هرې پېښې لپاره یو طبیعي دلیل موجود وي او دا دلیل په شیانو کې نغښتی وي.
(دموکرتیوس) په دې نظر و چې ان د نړۍ په اړه زموږ احساس د نه تجزیه کېدونکو ذرو پر بنسټ د توجیه وړ دی، که کوم څه احساسوو په تشه فضاء کې د اتومونو د حرکت له امله دي، که چېرې موږ کولای شو سپوږمۍووینو له دې امله دي چې د سپوږمۍ اتومونه زموږ پر سترګو لګي.
(دموکرتیوس) له (اتوم) سره د (ادراک) د اړیکي په باب په دې نظر و چې د انسان روح له یو ډول ګردو او رڼو اتومونو څخه جوړ شوی دی، کله چې یو څوک مړ کېږي، د هغه د روح اتومونه د هغه د بدن له هرې برخې څخه وځي او بیا بل روح را منځته کوي، چې نوي جسم پورې اړه پیدا کوي.
دا نظر په دې مانا دی چې د انسان روح هېڅکله نه مري، تر اوسه هم په یوویشتمه پېړۍ کې یو زیات شمېر خلک د (دموکرتیوس) په شان نظر لري، چې د انسان روح د هغه له مغز سره اړیکي لري، کله چې انسان له منځه لاړ شي، شونې نه ده چې (ادراک) پاتې شي، په دې مانا چې دموکرتیوس په بشر کې تلپاتې او نامادي روح نه مانه. د هغه په نظر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان روح له نرۍ مادي، ګردو او ړنو اتومونو څخه جوړ شوی، چې د دې مادي اتومونه د مرګ پر مهال یو له بله جلا او پاشل کېږي.
(دموکرتیوس) د یونان د طبیعتپالې فلسفې پای د نه تجزیه کېدونکو ذرو د نظریې پر وړاندې کولو سره اعلان کړ، هغه له (هراکلتیوس) سره په دې نظریه کې چې هر څه د (حرکت) په حال کې دي، هم نظره و، د هغه په نظر هر څه په تغیر کې وو، اما دموکرتیوس په دې باور و چې څه شی چې په حرکت کې دي، د هغه تر شا یو تل پاتې او نه بدلېدونکی شی واقع دی او دا خبره څرګندوه چې هغه (اتوم) دی. د هغه په نظر تر طبیعت پورته او یا تر طبیعت بهر کوم ځواک وجود نه لري، دموکرتیوس لپاره یوازې هغه وجود د منلو وړ دی چې له اتوم څخه جوړ شوی وي، له همدې کبله هغه په بشپړ ډول د ماتریالیست (ماده پال) فیلسوف په نامه پېژندل کېږي.
د هغه په نظر په طبیعت کې هر څه میکانیکي، جبري او تخلف نه منونکي دي، څرنګه چې هر څه له اټوم څخه رغېدلي او هغه هم یوازې د خپلو ذاتي قوانینو لاره تعقیبوي. نو ځکه د طبیعت د قوانینو په پیدا کولو سره کولای شو په اسانۍ سره د راتلونکي وړاندوینه وکړو، موږ وینو چې د دموکرتیوس د فلسفې زیاته برخه د اتوم په باب ده. (اتوم) په یوناني ژبه کې د (نه تجزیه کېدونکی) مانا ورکوي. (دموکرتیوس) دې پایلې ته رسېدلی و چې نه شو کولای ماده په نامحدود ډول پر وړو وړو ذرو وویشو او تر پرله پسې وېش وروسته به د (اټوم) په نامه نه تجزیه کېدونکې ذرې ته ورسېږو.
د دموکریتوس په نظر اټومونه تلپاتې دي، یانې ازلي او ابدي دي. دلیل هم دا دی چې نه له نشت څخه څه شی پیدا کېږي او نه وجود پر نشت بدلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله نو (دموکرتیوس) له (انسانپالو) سره موافق و، خو د هغوی پر خلاف بیا دموکرتیوس خلا، حرکت او تغیر مني، د هغه په نظر اټومونه یو بل سره واټن لري، حرکت کوي او (خلا) یې ترمنځ واټن دی.
هغه په دې نظر و چې شیان له بېلابېلو اټومونو څخه جوړ شوي دي، چې دا اټومونه یو بل سره نښتي دي، که چېرې شی یا جسم تجزیه شي، دا اټومونه به یو ځل بیا یو له بل سره جلا او وپاشل شي. د طبیعت په باب د ارسطو نظریات د دې سبب شول چې د دموکرتیوس د اټوم تیوري نږدې د خلکو له یاده ووځي، ان تر دې چې دوه زره کاله وروسته یو انګلیسي کیمیاپوه (جان ډاسون) یو ځل بیا هغه مطرح کړه.

دموکریت تل په ژوند کې د ښو او ښکلو شیانو هرکلی کاوه، خپلې پنځونې یې بشپړې ګڼلې او زیات شکایت یې نه کاوه، د دموکریت اثار چې به (عتیق) دوران کې یې زیات شهرت درلود، زموږ لاسته نه دي راغلي، یوازې (دیوژن) د هغه د اثارو له جملې څخه د څو اثارو یادونه کړې ده، لکه: د روح سوکالي، د انسان طبیعت، دوزخونه، درې پښته، د همغږۍ ځمکني عوامل، او عددونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوناني افکارو کې تاريخ او

د تاريخ فلسفه

هغه مهال چې يوناني فلسفيانو په طبيعت کې د موجودو طبيعي بدلونونو د توضيح په باب هڅه کوله، ورو ورو د تاريخ لپاره هم پوهه رامنځته شوه. په دې علم کې هڅه کېدله چې د تاريخي پېښو طبيعي دلايل وڅېړل شي.
تر هغه وروسته په جګړه کې ماتې د خدايانو په غچ پورې تړل کېده. د يونان د نامتو مورخانو له جملې څخه کولای شو د (هرودوت) چې تر ميلاد (۴۸۴-۴۲۴) کاله وړاندې يې ژوند کاوه او (توسيديد) چې تر ميلاد (۴۲۰-۴۰۰) کاله وړاندې يې د ژوند مهال و، نوموړی ياد کړو.
د يونان د لرغونې دورې تاريخ ليکونکی (هرودوت) تر ميلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه، د (هرودوت) ليکنې په نهو (۹) کتابونو کې راټولې شوې، له همدې کبله هغه (په نهو کتابونو کې تاريخ) په نامه يې يادوي او د هغه هر يو کتاب د لرغوني يونان له ارباب الانواعو يا خدايانو څخه د يوه په نامه نوموړل شوی دی. څېړونکي د (هرودوت) د اثارو دا وېش او نوموونه په وروستيو پېړيو کې د نورو کارګمې او په دې نظر دي چې د هغه تاليفياتو په لومړيو کې کوم وېش نه درلود.
له يوناني پوهانو څخه نيولې بيا تر معاصرو مورخينو پورې له هغې جملې څخه (ويل دورانت) او (ارنولد توين بي) پورې ټولو (هرودت) د تاريخ پلار ګڼلی دی.
د (ميشيګان) پوهنتون د تاريخ څانګې استاد (هنري. اس. لوکاس) په وينا (هرودوت) په رښتيا سره ددې لقب وړ دی، ځکه چې د شلمې پېړۍ د بشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره تول اطلاعات لکه د (مادیانو، پارسیانو، بابلیانو، یونانیانو، ایټالویانو، فینیقانو او مصریانو) په باب معلومات د هغه د هڅو په برکت ترلاسه شوي دي. که چېرې هرودوت نه وای، نو فرانسوي (شامپلیون) نه شو کولای (هیروګلیف) لیک ولولي، ځکه چې هرودوت د خپلو کتابونو په واسطه د لرغونو ملتونو په باب پاشلي اطلاعات د یادګار په توګه پرې ایښي دي، چې همدا اطلاعات د وروستیو پېړیو د تاریخپوهانو او لرغونپوهانو د څېړنې او په پایله کې د لرغونو پېړیو د ډېرو حقیقتونو د سپړنې سبب شول.
تر (هرودوت) دمخه هم ډېرو تاریخپوهانو، لکه: (کادموس، هلانیکوس، میتي لین، شارن او هکاته) ژوند کاوه، (هرودوت) د ځوانۍ پر مهال هیله لرله چې یوه ورځ له هغوی سره له نږدې وګوري، هغو تاریخپوهانو تر ډېره حده د لرغونو ښارونو د بنسټ ایښودلو او د لویو او اشرافو کورنیو د شان و شوکت په باب خبرې کړې دي او په خیالي دلایلو یې د ځینو کسانو نسبت خدایانو او لرغونو اتلانو ته رساوه. (هرودوت) په ځوانۍ کې د هغوی لیکنې لوستلې او د هغوی له خیالي افسانو څخه یې خوند اخیسته، خو یو څه موده وروسته پوه شو چې د هغوی د تاریخ لیکنې دود ډېر سم نه دی او هغوی یې پر افسانه جوړونې او داستان جوړونې تورن کړل.
د (هرودوت) لیکنې لومړنی اثر و چې تر دیني تفکراتو او د جغرافیایي خبرتیاوو په باب د څېړونکو تر څېړنې او قوم پېژندنې پورته لاړ او تر (څېړنې) پورې ورسېد. څېړنه په انساني واقعیتونو کې د دیني او ایماني دودونو په منځ کې شوې ده، له همدې کبله (هرودوت) د (Historiai) کلمه د خپل کتاب د عنوان په توګه غوره کړه. (historiai) په یوناني ژبه کې د حقیقت د موندلو لپاره د څېړنې او پلټنې په مانا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یادونې وړ ده چې تر (هرودوت) وړاندې يو شمېر ليکوالو چې هغه يې د (ويناپالو) په نومونو يادول، پر دې بسنه کوله، اساطيري استانونه چې خدايي او انسايي ريښې يې درلودې، له حماسي منظومو، نسب ليکنو او د پېښو له شرحو څخه راوکاږي او په نثر يې وليکي، طبيعي خبره ده چې (هرودوت) هم د خپل اندود په انډول د اسانه او روان سبک د تعقيب له پلوه داستان ليکنو او همدارنګه د ژبې د کارونې له پلوه له (ويناپالو) سره نږدې دی. ځکه چې (هيرودوت) اثار په (يوناني) ګړدود ليکلي دي.

خو راځو د بېته چې (توسيديد) څه ډول فکر کاوه؟

(توسيديد) د جګړې د (سبب) او (دليل) غټ توپير ته ګوته نيسي، چې تر هغه وروسته د جګړه ييز تاريخ ليکنې لپاره د ډېر اهميت وړ وو. په دې ډول مور کولای شو له دې توپيرونو څخه د (عراق) پر وړاندې د (امريکا) د جګړې د توضيح لپاره ګټه پورته کړو. تر ميلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې هغه بېلا بېل دلايل چې د (سپارتيانو) له خوا وړاندې او د (اتن) پر ضد يې هغوی جګړې ته اړ ايستل، هغه دا وو چې له يوې خوا د دواړو خواوو تر منځ تړونونه سست شول او وشلېدل او له بلې خوا د اتن له لوري يو لوی بريد و. (توسيديد) دا يوازې د جګړې د (سبب) يانې د جګړې د بالواسطه دلايل په توګه شمېري او هغو ته څه خاص ارزښت نه ورکوي. د يونان دا نامتو تاريخپوه ددې جګړې د مخنيوي د عواملو تر بشپړې څېړنې او ارزونې وروسته دې پايلې ته رسېږي چې ددې جګړې دليل دا و چې (سپارتيانو) فکر کاوه له (اتن) سره په داسې يو تړون کې چې هغه تل د پراختيا غوښتنې فکر درلود، د دوی پاتې کېدل، دوی ته په زيان او ضرر پرېوزي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لومړی دلیل و او اصلي دلیل چې البته د هغه په باب ډېرې کمې خبرې شوي دي، زه یې د (اتنیانو) د واک په زیاتېدو کې وینم چې (سپارتیان) یې وترهول او هغوی یې جګړې ته اړ ایستل.

(ژاکلین دورمه یي) په دې نظر و چې د (توسیدید) تاریخ په داسې حال کې چې د (پلوپونزي) جګړې د پېښو تاریخ دی، له ځینو خاصو ځانګړنو برخمن دی چې تاریخ یې تر هغه وخته ساری نه و لیدلی، (توسیدید) ټولې پېښې په ډېر دقت او ځیرتیا سره څېړلي او هغه انګېزې یې هم په پام کې نیولي چې د دې پېښو د پېښېدو سبب شوي دي، تر هغه وروسته بیا پېښه توضیح کوي، د هغه اثر یوه علمي لیکنه ده چې په هغې کې د انساني پوهو ټولې غوتې د غوړېدو په حال کې وینو، د هغه په اثر کې نه خرافات، نه د معابدو غیبي اوازونه او نه هم خدایان کوم نقش لري، د (پلوپونزي جګړو تاریخ) د (توسیدید) یو تلپاتې اثر دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طب

د هغه وخت یونانیانو ان خدایان د ناروغیو د پیدا کېدو مسؤلین ګڼل، ساري، انتقامي او نورې ناروغۍ د خدایانو له لوري تعبیرېدلې او سلامتي هم د هغوی له خوا ډالۍ کېدله په دې شرط چې د قربانۍ په ورکولو سره د هغوی د خوښۍ زمینه برابره شوې وي.

پر همغه مهال چې یوناني فلسفیان په دې لټه کې وو چې په تفکر کې یو نوی تګلوری رامنځته کړي، د روغتیا د ساتنې او د ناروغیو د مخنیوي لپاره طبیعي توضیحات پیدا کړي، د یونان د هغه مهال د طبابت د نوي علم بنسټګر (بقراط) ګڼل شوی دی، هغه (تر میلاد ۴۶۰) کاله وړاندې په (توس) ټاپو کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې.

د (بقراط) د طبابت پر اساس د ناروغیو پر وړاندې د انسان د خوندیتابه تر ټولو ښه ساتندوی په ژوند کې انډول او د روغتیایي اصولو تطبیق دی. روغتیا د انسان لپاره یوه طبیعي اړتیا ده او د ناروغۍ پیدا کېدل له دې کبله دي چې د جسمي او روزنیز اختلال له امله د سړي طبیعت له ګډوډۍ سره مخ شوی دی، د انسان روغتیا په انډول، همغږۍ او په سالم جسم کې د سالم روح په شتوالي کې نغښتې ده.

(بقراط) چې د نوي طب د پوهې د پلار په توګه پېژندل شوی، لومړی شخص و چې طبابت یې له خرافاتو جلا کړ، دی چې په (توس) یوناني ټاپو کې زېږېدلی و، د یوه طبیب زوی و، (بقراط) د خپلو هممهالو هغه نظر چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل به یې: ((ناروغي د غچ اخیستونکو خدایانو په واسطه رامنځته کېږي))، رد کړ او د هغه پر ځای یې اعلان وکړ چې هره ناروغي یو طبیعي علت لري. هغه وویل: ((که چېرې علت یې پیدا کړئ، نو کولای شو د هغې درملنه وکړو)).

(بقراط) به ویل، د یوې ناروغۍ د نښو نښانو په لیدلو او د هغې د شدت په نظر کې نیولو سره، ډاکټر یا طبیب کولای شي یو ځانګړې ناروغ ته د دې ناروغۍ د تګلورې په باب وړاندوینه وکړي. (بقراط) د دغه منطقي فکر پر بنسټ د یوې طبي مدرسې بنسټ کېښود.

بله طبي عقیده چې (بقراط) ومنله، دا وه چې د یوه ناروغ د درملنې لپاره چې له کومې طریقې څخه کار اخیستل کېږي، کېدی شي د بل ناروغ لپاره په ښه توګه کار ونه کړي. هغه اعلان وکړ کوم څه چې د یو تن لپاره غذا ده، کېدی شي د بل لپاره زهر وي.

بقراط همدارنګه نور طبیبان وهڅول چې له ساده درملو لکه یو سالم غذایي رژیم، زیات استراحت او غوره چاپېریال څخه ګټه پورته کړي. هغه به ویل کله چې طبیبان ونه کړای شي، د یوه ناروغ درملنه وکړي، غالباً طبیعت دا کار کوي. د مرګوني ناروغانو لپاره باید د درملنې له ساده طریقو څخه کار وانه خیستل شي، ده وړاندیز وکړ چې پېچلې ناروغۍ، پېچلې درملنه هم غواړي.

د (بقراط) له نورو سپارښتنو څخه یو څه دا هم دي چې نن ورځ د (ښه چلند) په نامه یادېږي، په دې مانا چې ناروغي هغه وخت سختېږي چې ذهن پرېشانه وي او ځینې ناروغان کله چې د طبیب له ښه چلند څخه راضي وي، خپله روغتیا بېرته ترلاسه کوي.

دی په دې نظر و چې طبیبان باید د خپلو ناروغانو خدمتګاران وي او له شرافته ډک چلند معیارونه رعایت کړي، دده په زمانه کې ځینې طبیبان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو ناروغانو د له منځه وړو لپاره هڅول کېدل، ددې امکان و چې يو حاکم يو طبيب ته ووايي چې دده د دښمن د وژنې لپاره هڅه وکړي. بقراط به ويل: طبيب د ناروغ پر وړاندې مسؤل دی.

(بقراط) هغه ژمنليک جوړ کړ چې نن يې پوهان د د ډاکترۍ د پېلوم د اخيستلو پر مهال لولي. ددې ژمنليک په يوه برخه کې راغلي دي: ((زه د زړه له تله ژمنه کوم چې خپل ځان د انسانيت خدمت ته وقف کوم، زه به خپله دنده له وجدان او شرافت سره سمه سرته رسوم او د ناروغانو روغتيا به زما لومړنۍ دنده وي.))

موږ به تېرو برخو کې له طبيعتپالې فلسفې سره چې د نړۍ اسطوره يې تصور يې باطل کړ، اشنا شو. څرنګه چې طبيعتپالو فلسفيانو تر (سقراط) وړاندې ژوند کاوه، نو ځکه يې تر (سقراط) وړاندې فلسفيانو، په نومونو هم يادول. که څه هم (دموکرتيوس) تر (سقراط) څو کاله وروسته له نړۍ څخه سترګې پټې کړې، خو د هغه ټول افکار او نظريات تر (سقراط) وړاندې په طبيعتپالې فلسفې پورې تړلي وو. (سقراط) يوازې د مهال له پلوه يو تاريخي پيل نه ګڼل کېږي بلکې د هغه حضور او ان جغرافيايي موقعيت فلسفي څېړنو ته بدلون ورکړ. (سقراط) لومړنی فيلسوف دی چې په (اتن) کې زېږدلی دی او تر ده وروسته د دوو نورو فلسفيانو په شان يې په همدې ښار کې ژوند ، کار او هلې ځلې کړې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوفیستایان

طبیعت پلوي یا طبیعتپالي فلسفیان تر هر څه وړاندې د طبیعي مسایلو څېړونکي ګڼل کېدل، هغوی له همدې کبله د علم په تاریخ کې مهم ځای لري. خو په (اتن) کې بیا چې تر میلاد (۴۵۰) کاله وړاندې د یونان د یو فرهنګي مرکز په توګه څرګند شوی و، په تدریجي ډول ولسواکۍ په دې ښار کې رامنځته شوه. په (اتن) کې د ولسواکۍ لپاره د مخکې تر مخکې فرضیو له جملې څخه یوه هم په دې ډول سیاست کې د ګډون لپاره د خلکو روزنه وه، دا مسئله ان او سمهال هم د تائید وړ ده. چې ولسواکۍ په هغو ټولنو کې کولای شي عملي شي چې خلک هغه و پېژني، له همدې کبله د خبرو هنر د (اتن) د خلکو لپاره تر هر څه زیات اهمیت درلود.

څه وخت وروسته د یونان له مستعمرو څخه ښوونکي او فلسفیان راټول شول هغوی خپل ځانونه سوفیستایان ګڼل، د (سوفیست) کلمې د معرفت او حکمت ښوونکي مانا لرله.

سوفیستایانو په اتن کې خلکو ته د زده کړې له لارې خپل ژوند خړوباوه، د دغې دایرې دورې د فلسفیانو ډلې هم د طبیعتپالو فلسفیانو په شان پر اساطیري باورونو اعتقاد نه درلود، خو له بلې خوا یې فلسفي تفکرات هم مردود ګڼل، د هغوی په نظر ان که د فلسفي مسایلو په باب یې ځواب هم درلود، دې ځواب نه شو کولای د طبیعت او د ژوند د معما د حل لپاره کوم غوڅ دلیل وي، دې فلسفې لیدلوري ته (شکاکیت) وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر ډول که چېرې پر دې بريالي هم نه شو چې د طبيعت د معما لپاره کوم ځواب پيدا هم نه کړو ، پوهېږم چې انسانان يو او بايد دا زده کړو چې د يو بل تر څنګ ژوند وکړو.

دا ليدلوری ددې سبب شو چې سوفيستايان انسان او په ټولنه کې د هغه مقام ته پاملرنه ولري.

تر ميلا (۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې د (پروتاګوراس) په نامه يو (سوفيستايست) ويلي دي چې: ((انسان د ټولو شيانو مقياس دی)). د هغه په نظر حق او ناحق، ښه او بد بايد د انسان د اړتياوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې پر وړاندې چې ايا د يونان خدايان مني که نه؟ دا سې ځواب ورکړی دی: ((د خدايانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته... داسې ډېر شيان شته چې موږ له دې پېژندنې څخه ګرځوي؛ د مسلې پېچلتيا او زموږ د عمر لنډون.)) چا چې د خدای وجود نه مانه هغه يې (لادري) باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروتاګوراس

تر میلاد ((۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې

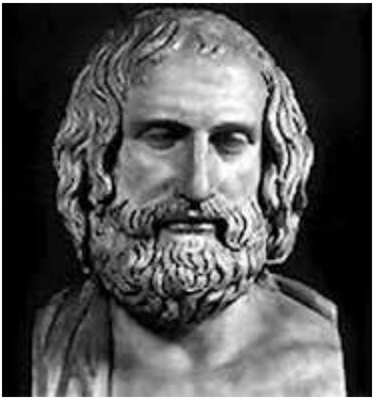

(پروتاګوراس) تر (سقراط) وړاندې د (سوفیستایانو) لومړنی او ډېر مهم فیلسوف و، ژبور استاد او په هغه زمانه کې د یونان په شمال کې د (ابدرې) د ښار او سېدونکی و چې (دموکریت) هم ددې ښار اوسېدونکی ګڼل کېده، (پروتاګوراس) ویلې: ((انسان د ټولو شیانو مقیاس دی)) لکه څنګه چې پورته مو یادونه وکړه دده په نظر حق او ناحق، ښه او خراب باید د انسان د اړتیاوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې په باب چې ایا د یونان خدایان منې که نه؟ داسې ځواب ورکړی دی: ((د خدایانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته... ډېر شیان شته چې موږ له دې پېژندنې لرې ساتي، د مسلې سپېڅلتیا او زموږ د عمر لنډون)). دا د خدایانو د شتوالي په باب دده نظر څرنګوالی و، پورته راوړل شو.

(افلاتون) د یوه کینه بیز چلند په ترځ کې هغه ته ویلي وو: ((خدای د ټولو شیانو میزان دی)) او امریکایي (پراګماتیستان) کلونه کلونه کېږي. چې لیکي: ((علم د ټولو شیانو میزان دی)).

(پروتاګوراس) ((د خدایانو په باب)) کتاب له امله د کفر او الحاد په تور پر مرګ محکوم شو او په اویا (۷۰) کلنۍ کې د اعدام د حکم له اجرا څخه د تېښتې له امله په سیند کې ډوب شو، دی د (اناکساګوراس، فیدیاس،

(c) ketabton.com: The Digital Library

آسیا زیا او سقراط) تر څنګ د تاریخ د فکري بهیر د اعدامیانو له ډلې څخه دی، هغه وخت دولتي خدایانو ته نه پاملرنه پوهانو ته یو لوی سردردی و، د (پروتاګوراس) ((د انسان-میزان)) جمله د (انسان-روښنفکری او هومانیزم) د دورې د پوهانو د پاملرنې وړ هم وګرځېده، د (پروتاګوراس) د اهمیت په باب ویل کېږي چې نه (افلاتون) او نه هم (ارسطو) د لرغونې فلسفې استازولي وکړه، بلکې (پروتاګوراس) او (ګورګیاس) د لویدیځ د روښنفکرې فلسفې بنسټګر دي.

سوفیستایانو به زیاتره په (اتن) کې پر هغو شیانو چې طبیعي دي او هغه څه چې له ټولنې څخه راټوکېږي، خبرې اترې کولې او د ټولنیزې شننې او کره کتنې لپاره یې لاره اواروله، د ساري په توګه، هغوی دا څرګنده کړه چې ((د شرم احساس)) یوه طبیعي پدیده نه ده، ځکه که دا ډول احساس طبیعي وای باید د انسان برخه وای، شونې نه ده چې ډار تر لوڅتوبه ذاتي عامل وي او یوازې پر ټولنې باندې پر واکمنو دودونو او ادابو پورې تړلي وي.

کوم درسونه چې (سوفیستایانو) وړاندې کول، له فلسفې، ادبیاتو، هنر، ریاضي علومو، ستورپوهنو، ګرامر، د اساسي قانون په ګډون د سیاست علم، اداري چارې او د جنګ هنر په تېره بیا د خبرو له هنر څخه عبارت وو.

(سوفیست) چې اصلاً د استاد او هنرمند په مانا و، د ښوونکي او روزونکي مانا پیدا کړه، (سوفیستایان) د (ګردې دورې) ښوونکي وو، چې ښار په ښار به ګرځېدل او کوم درسونه یې چې ورکول د هغو په بدل کې به یې اجوره ترلاسه کوله.

سوفیستایانو ځان سره نوی فکر راوړ، د اخلاقي ارزښتونو اصالت یې رد کړ او د (پان هلیبزم) یانې د یوناني قومونو د یووالي هڅې یې پیل کړې، ((د سوفیستایي ښوونې او روزنې غایه دا وه چې زده کوونکي پر دې بریالي شي خپل خصوصي ژوند اداره کړي، په سیاسي ټولنو کې خلک پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو عقايدو باوري کړي او په دې توګه د هېواد د ادارې په چارو کې خپل نقش ولوبوي))

سوفيستايانو سياست د خلکو په ورځني ژوند کې په سرګرموونکي ډول داخلاوه. که چېرې وغواړو (سوفيستايان) له هغو خلکو سره چې نن ورځ ژوند کوي، پرتله کړو، شايد وويلای شو چې دوی ((نيمه استادان او نيمه ورځپاڼه ليکونکي وو)) ځکه نو يو ښار ته د (سوفيست) راتک يوه مهمه پېښه ګڼل کېدله، ځوانان د هغه پر شا و خوا راټولېدل، چې د هغو يوه صحنه افلاتون د (اپروتاګوراس). په کتابګوټي کې انځور کړې ده، (سوفيستايان) له سياسي پلوه پر دوو برخو وېشل کېدل: يوه ډله پر دې نظر و چې (طبيعت) ښه او (تمدن) بد دی، لکه (رسو). قانون د ځواکمنو خلکو اختراع او د انسانانو د غلامۍ لپاره دی، (ترازيماخوس) په خپل لومړني اثر کې د عدالت د تعريف په باب وايي: ((عدالت هغه څه دي چې د ځواکمن لپاره ګټور وي)) او په دوام يې د سقراط د ايراداتو په باب وايي: ((هر حکومت هر قانون د خپلو ګټو په پام کې نيولو سره وضع کوي، ولسواک حکومت د خلکو عمومي ګټې په پام کې نيسي او زور واکي حکومتونه د مستبد حاکم ګټې.)) نور حکومتونه هم همدا ډول عمل ترسره کوي او د قوانينو په وضع کولو سره هغه څه چې د واکمن په ګټه وي، د حق په نامه يادوي. هغه له ټولو خلکو غواړي چې هغه ته درناوی وکړي او څوک چې له هغه څخه سرغړونه وکړي، هغه قانون ماتونکی او ظالم ګڼي او سزا ورته ورکوي.

ځکه نو زما د خبرو مانا داده چې په هر هېواد کې حق و عدالت داسې يو شی دی چې د هغه هېواد د حکومت لپاره ګټور وي. څرنګه چې په ټولو هېوادونو کې واک د حکومت په لاس کې وي نو ځکه خو ګورو چې عدالت په هر ځای کې کوم بل څه نه دي، بې له دې چې: ((داسې يو شی دی چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکمن لپاره ګټور وي)). بله ډله بیا په دې نظر وه، چې طبیعت نه ښه دی نه بد لکه (نېچه) او قانون د ځواکمنو د منع کولو او حصارولو لپاره د ضعیفانو اختراع ده.

قدرت تر ټولو لوړ فضیلت دی، تر ټولو عاقل او تر ټولو طبیعي حکومتونه د اشرافو حکومت دی، افلاتون په (ګرګیاس) کتابګوټي کې د (کالیکلس) له خولې سقراط ته خطاب کوي او ورته وايي: ((څوک چې غواړي د ازادو سړیو په شان ژوند تېر کړي باید خپلو هوسونو او شهوتونو د محدودولو پر ځای هغه لا پسې وپالي، هغو ته ځواک وروبښي، خپله پوهه او زیرکي د هغو د راضي کولو لپاره وکاروي.

البته ډېری خلک د دې کار توانايي نه لري، څرنګه چې له خپلې کمزورتیا څخه شرمېږي، نو د دغو نیمګړتیاوو د پټونې لپاره هغه ناوړه څیز ګڼي او په دې ډول غواړي هغه کسان چې له طبیعي پلوه ځواکمن دي، رامحدود کړي، څرنګه چې خپل هوسونه نه شي خړوبولای او خپلو هیلو ته نه شي رسېدلای، زغم او عدالت ستايي. دا ستاینه د کمزورتیا له امله ده. چا ته چې مشري یا واکمني له پلاره په میراث پاتې ده او یا یې هغه د خپل طبیعي ځواک په مټ تاج و تخت ګټلي دي، هغو ته له زغم او تحمل څخه بدتر او ناوړه څیز شته؟ دوی چې کولای شي له کوم خنډ پرته له هر ځواک څخه برخمن شي، ولې د خپل ځان پر وړاندې بل واکمن راپیدا او د قانون، محکمې او د خلکو د عبث خبرو پر وړاندې خپل سرټیټ کړي؟ څوک چې پر هېواد واک چلوي که د زغم او عدالت په منګولو کې داسې پرېوت چې تر دوستانو دښمنانو ته زیاته ګټه ورسوي، نو دا سړی به زبون او له تیارو سره به مخامخ نه شي؟ د یونان خلکو ولې له (سوفیستایانو) څخه کرکه کوله؟ (افلاتون) په (پروتاګوراس) کتابګوټي کې د (سقراط) له خولې (هیپوکراتس) ته وايي: ((شرم نه لرې چې په یونانیانو کې د سوفیستایي په نوم مشهور شوی یې؟))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- کومو کسانو چې د پېژندنې، حقوقو او اخلاقو په باب تفکر کاوه، هغوی به پر ناروا څېړنې تورنېدل.
۲- د فکري او ذهني کار په بدل کې د اجورې اخیستل یو ناوړه عمل ګڼل کېده او خپل خوښې بندګي انګېرل کېدله.
۳- هغو کسانو چې سوفیستایانو ته یې د حق الزحمې د ورکړې لپاره پیسې نه لرلې، نه شو کولای د (سوفیستایانو) په جرګه کې د زده کوونکو په توګه کېښني او که خبرې یې محکمې ته رسېدله، هم نه یې شو کولای د خپلو هغو سیالانو پر وړاندې چې د خبرو له هنر سره بلد وو یانې ژبور وو، مقابله وکړي، په پایله کې به په محکمه کې له محکومیت سره مخامخېدل.
۴- مذهبي او اخلاقي اړیکي چې د ټولنې غړي یې یو بل سره پېوندول، په یو ځایي ډول وشلېدل او هغوی پر دې بریالي نه شول چې نوي اخلاقي قواعد د هغو ځای ناستي کړي او ثابت معیارونه وړاندې کړي.
۵- هغو کسانو چې خپله شخصي بریا تر ټولو شیانو لوړه ګڼله، د خپل فکر لپاره یې فلسفي ملاتړ پیدا کړ.
۶- هغو سوفیستایانو چې د خبرو هنر یې خلکو ته ښوده، کار یې ورو ورو ځلا موندله او خپلو زده کوونکو ته یې دا ورزده کوله چې ځرنګه حق د باطل او باطل د حق په توګه ثرګند کړي. خپل زده کوونکي یې خبرو بحث او مناظرې ته هڅول.
دلته غواړو د سوفیستایانو خدمتونو ته هم لنډه نغوته وکړو.
۱- د انسانانو فکر یې له ډېرو بندیزونو او ابهاماتو ازاد کړ.
۲- بېلا بېلې پوهې یې دود کړې.
۳- د بشر مخې ته یې ډېرې پوښتنې کېښودې، د (ویل د ورانت) په وینا: ((د یونان د فلسفې ډېر مشخص او پر ژور پرمختګ له سوفیستایانو پیل شو.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط

تر میلاد (۴۸۰- ۳۹۹) کاله وړاندې

اوس ددې وخت رارسېدلی چې د لرغوني یونان له ډېر لوی فیلسوف (سقراط) سره اشنا شو. سقراط، افلاتون او ارسطو درېواړو فلسفیانو هر یو د اروپا د تمدن په غوړېدلو کې موثر نقش لرلی دی.

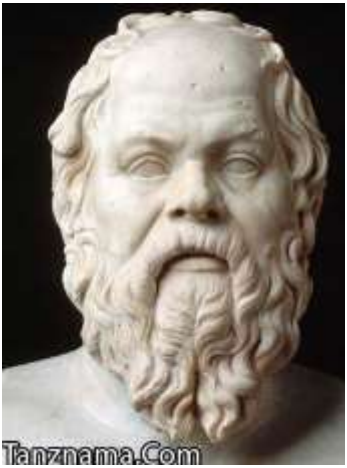

سقراط یو پوهنپالی فیلسوف و، هغه به ویل:
((رښتیني پېژنونه د انسان له درانه ځخه سرچینه اخلي.))
د لویدیځ د تفکر په تاریخ کې سقراط یوه مرجع ده، ځکه چې خبره یاد بږي نو ((تر سقراط مخکې)) او ((تر سقراط وروسته)) اصطلاح ورسره یاد بږي.
تر هغه وړاندې به فلسفیانو خپل نظریات تر ډېره حده د پیغمبرانو او کاهنانو په شان بیانول، خو تر سقراط وروسته اکثر لرغونو ښوونځیو خپل ځان د هغه د نظریاتو وارث او یا له هغه متاثر ګاڼه.
سقراط تردې وروسته د یوه ځلانده اتل، د فلسفي پوښتنو بنسټګر او د اخلاقي مطالعاتو د یوې سرچینې حیثیت غوره کوي، دغه عجیب و غریب سړي له خپلو دومره اغېزو سره سره کوم څه په لیکلي بڼه پرې نه ښودل، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پوښتنه داده چې کولای شو هغه د خلکو د پرګنو په منځ کې له دغو مره افسانو او تفسیرونو سره سره سم وپېژنو.
(سقراط) تر میلاد (۴۷۰ - ۳۹۹) کاله وړاندې په (اتن) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې او د عمر ډېره زیاته برخه یې ددې ښار په بازارونو او واټونو کې له خلکو سره پر خبرو تېره کړه، (سقراط) بدرنګه او زشته څېره لرله، ونه یې هم وړه وه، او چاغ پلن و، تنګې سترګې، لویه او بیته پوزه یې لرله، خو لکه څرنګه چې وویل شول، په زړه پورې باطن یې درلود، سربېره پر دې که موږ ټوله ماضي او حال ولټوو، شونې نه ده چې دده په شان یو څوک به پیدا کړو، پر ځای به وي که ووایو چې سقراط د فلسفې د ټول تاریخ له اسرارو ډکه یوه څېره ده. دا سې یو فلسوف چې یوه کرښه یې هم نه ده لیکلې خو پر اروپایي او تر اروپا بهر افکارو یې تر تولو زیات اغېز درلود. تر مرګ وروسته یې د فلسفې ددې ډول لیدلوري بنسټګر شو. هغه ته د ډېرو فلسفي لیدلورو منسوبول، له همدې امله وو چې دده شخصیت له ډېرو رازونو ډک و. پر کوم څه چې موږ د (سقراط) په باب پوهېږو هغه د (افلاتون) له لیکنو څخه راوتلي دي.
(افلاتون) د (سقراط) شاګرد و او خپله هم د تاریخ د سترو فلسفیانو له ډلې څخه ګڼل کېږي، (افلاتون) ګڼ شمېر اثار لیکلي دي. په اکثرو دې اثارو یا خبرو اترو کې (سقراط) دده په فلسفي بحثونو کې ګډون لري. کله چې (افلاتون) د (سقراط) د خولې خبره بیانوي، دا نه په ډاګه کېږي چې دا خبره د (سقراط) نظر دی که د (افلاتون). له همدې کبله له (افلاتون) څخه د (سقراط) د نظر بېلول اسانه خبره نه ده.
دا ټکی چې (سقراط) رښتیا هم څوک و، کوم خاص اهمیت نه لري، خو کوم څه چې اهمیت لري، هغه انځور دی چې افلاتون یې له هغه څخه کاږي، موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې په مخ کې ږدي او تر دوه زرو (۲۰۰۰) کالو وروسته هم پاتې او ژوندى دى.

د (سقراط) د خبرو اترو د زړي اصلي ټکى دا و چې هغه د چا د روزنې نېت نه درلود ، هغه په ظاهره دا ښودله چې له مقابل لوري څخه يو څه زده کړي، په دې ډول د هغه د تعليم طريقې له نورو ښوونکو سره ورتوالى نه درلود ، هغه د تدريس پر ځاى له بحث څخه ګټه پورته کوله.

سقراط چې د يوې روغتيا پالې (قابلې) زوى و ، ادعا کوله چې د مور دنده تعقيبوي، هغه به ويل: روغتيا پاله خپله زېږونه نه کوي، خو له نورو سره په زېږون کې مرسته کوي، په دې ډول (سقراط) په دې نظر و چې له نورو خلکو سره مرسته کول يې دنده ده . چې هغوى خپل فکر او نظر بيان کړي او له تيارو څخه راووځي.

د هغه په نظر واقعي پېژندنه د انسان له درانه څه سرچينه اخلي، هغه وايي: مور نه شو کولاى پېژندنه د انسان درانه ته ورننباسو ، بلکې د هغه درانه څخه يې بايد بهرته را وباسو. کومه پېژندنه چې له درانه څخه راخوټېږي، حقيقي بصيرت دى. سقراط پر دې ټينګار کوي چې زېږون يوه طبيعي ښکارنده ده ، په همدې ډول انسان هم کولاى شي، د خپل عقل په واسطه، فلسفي واقعيتونه پيدا کړي. که چېرې انسان له عقله ګټه پورته کړي، نو د خپل درانه څخه يې يو څه په کار اچولي دي. (سقراط) له فردي نقش څخه ګټه پورته کوله او ځان يې ناګاره اچوه چې ګنې پر هېڅ نه پوهېږي، خلک يې د ېته اړ ايستل چې له خپل عقل څخه ګټه پورته کړي، هغه خپل ځان ناپوه يا لږ تر لږ خومره چې وو تر هغه ځان ډېر کم ښوده. د ده دا چلند (د سقراطي استهزا) په نامه يادېږي، له مخامخ خبرو اترو او پوښتنو څخه د سقراط موخه دا وه چې اورېدونکي ته اخلاقي اصول ولېږدوي، هغه به ويل: په خبرو اترو کې روغتيا پالې ډيا کتيک د حقيقت د کشف او زېږدنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبب گرځي، سقراط هڅه کوله د ډيالکتيک د منطق او خبرو د هنر د ټولو تکتيکونو په مرسته، د بحث ګډونوال د خبرو تل ته بوځي، سقراط د سوفيستايانو همعصره و، ده د هغو په شان او د طبيعتپالو فلسفيانو د اند خلاف انساني مسلې او بشري ژوند څېړه، خو سقراط خپل ځان سوفيست يا په بله وينا د عالم په توګه نه معرفي کاوه. ان خپل ځان يې ښوونکی هم نه ګاڼه.

سقراط د کلمې په رښتينې مانا خپل ځان فيلسوف ګاڼه. فيلسوف په واقعيت کې هغه څوک دی چې (له پوهې سره مينه) ولري. ياني داسې څوک چې حاضر وي د پوهې لپاره له خپل ژونده هم تېر شي، پر ناپوهۍ باندې اعتراف د سقراط د فلسفې د پيل ټکی ګڼل کېږي، په دې مانا چې: ((تر ټولو هوښيار سړی همغه دی چې پردې پوهېږي چې نه پوهېږي.))

سقراط به ويل: ((خپل ځان وپېژنه! که چېرې ذهن او فکر خپل ځان ته متوجه نه وي او خپل ځان ونه ازمويې، رښتينې فلسفه به عملي نه شي.)) دی په دې نظر و چې: ((د شيانو بهرنی طبيعت (د پارمنديس، زنون او فيثاغورث په شان د فلسفيانو افکار) ښه دي خو فيلسوف ترونو، ډېرو او ستورو ډېره په زړه پورې او ښکلې موضوع لري چې دده د ليد ژورتيا ځان ته راکاږي او هغه انساني روح دی، انسان څه دی او څه بايد وي؟))

د سقراط لپاره دا خبره ډېره مهمه وه چې پر دې بريالي شي، د بشر د پېژندنې لپاره يو بنسټ پيدا کړي، هغه په دې نظر و چې دا بنسټ په عقل کې موجود دی، د انسان پر عقل باندې د سقراط ټينګ باور د دې سبب شو چې کولای شو هغه د يو پوهنپال شخص په توګه ياد کړو، سقراط د سوفيستايانو پر خلاف چې د حقيقت پر سم او مطلق درک باور مند نه وو، هڅه کوله چې خپله فلسفه پر پخو بنسټونو ودروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط په دې نظر و ، که يو څوک پر دې پوه شي چې څه شی ښه دی، ښه عمل هم تر سره کوي او سمه پېژندنه د ښه عمل سبب ګرځي، څوک چې نېک عمله وي پر واقعي انسان بدلېږي، زموږ تېروتنې له دې امله دي چې يو شی سم نه تشخيصوو نو ځکه خو بايد په پرله پسې ډول د زياتې پوهې د ترلاسه کولو په لټه کې اوسو.

سقراط به تل هڅه کوله چې دا په ګوته کړي کوم څه حق دي او کوم څه ناحق، هغه د سوفيستايانو پر خلاف په دې نظر و چې د حق او ناحق تشخيص د سړي په شعور کې نغښتي دي، نه په ټولنه کې.

سقراط باور درلود چې ټول خلک د خپل شعور په کارولو سره کولای شي فلسفي واقعيتونه درک کړي، هغه به ويل يو غلام هم کولای شي د خپل شعور په مرسته د يو اشراف په شان فلسفي مسايل حل کړي، (سقراط) د ښځې او نر د شعور کچه هم برابره ګڼله.

مخکې مو نغوته وکړه چې سوفيستايانو او سقراط د طبيعت پالو فلسفيانو له مسايلو خپل ځانونه جلا کړي وو او تر ډېره حده يې انسان او ټولنې ته پاملرنه کوله تر دې ځايه دا خبره سمه ده، خو (سوفيستايانو) او (سقراط) هم هغه شيانو ته چې تلپاتې دي او هغه څه چې د بدلون په حال کې دي د دوی تر منځ اړيکو ته له يوه خاص ليدلوري پاملرنه کوله، هغوی ته دا زماني مساله چې د انسان اخلاق او کمال د ټولنې په بوهې پورې تړلي وو ، مطرح وه. په ټوليز ډول سوفيستايان په دې نظر وو چې د حق او ناحق مسله له يوې سيمې څخه بلې او له يو پښت څخه بل ته بدلون مومي. د حق او ناحق مساله د بدلون په حال کې ده او قطعي نه ده. هغوی په دې نظر وو چې که چېرې موږ له خپل شعور څخه کار واخلو نو کولای شو ، دا ډول بدلون نه منونکي مسايل تشخيص کړو ، ځکه چې د انسان شعور په اصل کې تلپاتې دی او بدلون نه مني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط د (المپ) په غره کې پر ګڼو پخوانیو خدایانو د خلکو عقاید له منځه یوړل، دا مهال له دې خدایانو څخه د خلکو وېره یو اخلاقي ضمانت ګڼل کېده، که چا انکار کاوه، نو بیا خو د هغه د هوسونو او خوندونو پر وړاندې کوم خنډ ونه وو او یوازې بشري قانون پاتې کېده، سقراط پر یوازیني خدای معتقد و او هیله من و چې مرګ دی له منځه نه شي وړلای.

په پایله کې سقراط دوه مسلې روښانه کړې:

یوه د فضیلت (د معرفت او فضیلت تر منځ د اړیکو په باب سقراطي نظریه د سقراطي اخلاقو ځانګړنه ده، د سقراط د نظر پر بنسټ معرفت او فضیلت یو شی دی په دې مانا چې عاقل شخص پر دې پوهېږي چې حق څه شی دی، هغه څه چې حق دي عمل هم پرې کوي. په بله وینا هېڅوک په پوهېدلي او قصدي ډول په بدۍ لاس نه پورې کوي. هېڅوک شر د شر په توګه نه غوره کوي) او بله مسله د حکومت مسله ده.

په هغه وخت کې د یونان د ځوانانو لپاره تر دې دوو مسلو بل مهم حیاتي څیز نه و، سوفیستایانو د (المپ) د خدایانو په باب د هغوی عقاید یو بل سره مړاوي کړي وو، اخلاق سست شوي وي ځکه چې د اخلاقو غټ ضمانت یوازې له خدایانو څخه وېره وه. دوی به ویل: تر هغې ولسواکۍ چې عوام پرې واکمن وي بل هېڅ ریشخند شی نه شته، حکومت د هغو خلکو په لاس کې و چې دایمي په شور و ځوږ کې وو، د لښکرو بولندیان په ډېرې چټکۍ سره ټاکل کېدل، بېرته په همغې چټکۍ سره لرې کېدل او اعدامېدل. د لوړ رتبه پلاوي غړي د الفبا د تورو پر اساس ټاکل کېدل او د هغوی په منځ کې بازاري خلک او بزګران هم پیدا کېدل، اخلاق به هغه ټولنه کې د هغو قوانینو پر بنسټ ولاړ وو چې دوی خپله جوړول او د (المپ) د خدایانو د سزا او عذاب له مخې انګېرل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حکومت چې د عقل، پوهې او اعتقاد له مخې نه وجوړ شوی، ویل به یې حکومت داسې یو کار دی چې د هغه لپاره ډېر زیات هوش په کار نه دی، داسې یو پراخ فکر او اندېښنې ته اړتیا نه لري چې ډېر باهوشه او ځیرمن اشخاص باید په هغه کې ګډون ولري. د سقراط عملي طریقه له خبرو اترو سره د ډیالکتیک بڼه لرله، ده له هر چا سره خبرې اترې کولې او کوښښ به یې کاوه چې د یوې موضوع په باب د هغه افکار راڅرګند کړي، دده همدغه نوي کار هغه د زهرو ګوټ د څښلو تر بریده ورساوه.

ارسطو په دې نظر و چې په علم کې دوه پرمختګونه دي چې په رښتیا سره کولای شو سقراط ته یې منسوب کړو، ((د استقرايي استدلالونو کارونه او تولیز تعریفونه))

د فکري بهیر تاریخپوهانو سقراط یو داسې روښنفکر ګڼه چې هر څه ته یې په ښه نظر کتل. انساني عقل ته د ژور باور له امله هغوی سقراط یو (راسیونالیست) باله. سقراط به ویل: ((د ژوند د فلسفې د طرحې لپاره تجربه یې پوهه ډېره ګټوره ده او د واسطې رول ادا کوي)).

(کارل پوپر) هغه په انتقادي عقلپالنه کې یو ډېر لوړ او بې ساری مبلغ ګڼه، (برښت) بیا د طنز په ژبه هغه تر تاریخ وړاندې د یو (مارکیست) په نامه یاد کړ. (نبچه) لیکي: سقراط د نړۍ په تاریخ کې د پیوستون ټکی دی او یوه بوربکی ده. هغه وړاندیز کوي چې د ټولو علومو د پوهنځیو د دروازې پر سر دې د هغه په نامه یوه نښه او بیرغ نصب شي، (نبچه) زیاتوي سقراط یو ژورلیدی ناراضه نابغه و، سازش یې نه مانه. د ځینو نورو په نظر سقراط (ماتریالیزم) او (طبیعي فلسفه) رد کړل، او د اخلاقو تبلیغ یې خپل هدف وټاکه. په منځنیو پېړیو کې مسیحي فلسفیان د عیسی مسیح روحي خپلوان ګڼي، چې خپله پوهه یې د ښار په ډګرونو، بازارونو او کوڅو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په واک کې ورکوله او دې ته هم حاضر شو چې د خپلې عقيدې لپاره له ځانه هم تېر شي. که څه هم هغه ددې وس درلود چې پر تېښته بريالى شي. د لرغونې دورې د شاعرانو له جملې څخه (نسلي) سقراط خپل ښوونکى باله. ځکه چې هغه يو پياوړى ټولنيز، انقلابي او سمونپالى روښنفکر و.

سقراط به ويل: ((د انسان تر ټولو ښه ځانګړتيا تقوا ده او د سړيتوب يو شرط دادى چې انسان خپل ځان وپېژني، تقوا داسې يو ځانګړنه ده چې په ژوند کې د انسان د خپلواکۍ او ارامۍ سبب ګرځي)). د هغه په نظر تقوا يانې پوهه او پېژندنه او کولاى شو چې دواړه زده کړو. سقراط د حقيقت لټون د تقوا تر ټولو ستره نښه او نېکمرغۍ ته د رسېدو لاره ګڼله، هغه د انسان داخلي وجدان د هغه د حقيقت موندنې انګېزه ګڼله. د سقراط په نظر خبرتيا او تقوا د انسان له بشپړتيا سره مرسته کوي، څرنګه چې ښه چلند او ښه وينا له ښې انګېرنې سرچينه اخلي، نو ځکه خو په کار دي چې د انګېرنې، پېژندنې او پوهنې لپاره له خپلو نيمګړتياوو او ناپوهيو څخه خبر و اوسو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سقراط محاکمه

د دغه اویا (۷۰) کلن بوډا سړي، د (پلوپونز) د جګړې پښخوانی جنګیالي، د ښار د شورا پښخواني غړي او نامتو اتني شخصیت (سقراط) محاکمه تر میلاد وړاندې پر (۳۹۹) کال دایره شوه. سقراط په هغه ځای کې د ځوانانو منحرف کولو او کفر په جرم حاضر شو، پر هغه تورو چې په خپلې ویجاړوونکې فلسفې یې دودونه له پوښتنې سره مخامخ کړي او نوي خدایان یې معرفي کړي دي. (سقراط) چې یوه اوونۍ زنداني و، د خپلو دوستانو له خوا د تېښتې له طرحې سره مخالفت وکړ او پرېکړه یې وکړه چې مرګ ته غاړه ورکړي. د سقراط دا پرېکړه تل د هغه په باب یوه معما ګڼل کېږي.

د محکمې منصفه هیئت د رایو په اکثریت سره سقراط ګناهګار وباله.

سقراط کولای شول د ښښنې غوښتنه وکړي او که دا یې منلې وای چې (اتن) پرېږدي، خپل ځان یې ژغورلای شو، خو که هغه دا کار کړی وای، بیا به نو (سقراط) نه و، اصلي خبره داده چې هغه (وجدان) او (حقیقت) تر خپل ژوندہ مهم ګڼل، هغه په دې نظر و چې د خپل هېواد د ګټو لپاره یې هڅه کړې ده. خو دې سره سره بیا هم پر مرګ محکوم شو، څو شېبې وروسته د خلکو په یوه ډله کې د هغه نږدې دوستانو د زهرو یو جام د هغه په لاسونو کې ورکړ، سقراط هغه په مستانه ډول پر سر واړوه او تلپاتې ژوند یې غوره کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افلاتون

تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې

کله چې سقراط د زهرو جام پر سر واړوه، افلاتون تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې نهه ویشت (۲۹) کلن و، هغه ډېر وختونه د سقراط شاګرد و او څه شی چې پر سقراط تېر شول، هغه یې پر سترګو ولیدل، دا موضوع چې (اتن) ددې ښار تر ټول نجیب انسان پر مرګ محکوم کړ، نه یوازې یې پر افلاتون نه هېرېدونکی اغېز وکړ، بلکې هغه یې دې ته وهڅاوه چې د فلسفې په بېلا بېلو برخو کې د خپل استاد لیدلوری مشخص کړي، د سقراط مرګ افلاتون ته دا ثابته کړه چې کېدی شي، د

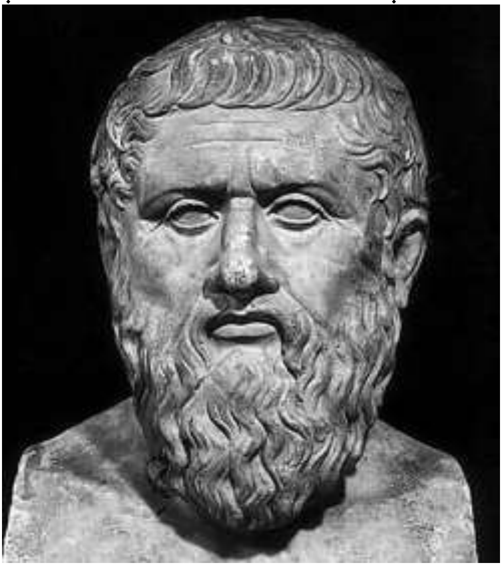

ټولنیز واقعیت او ټولنیز خیال تر منځ تضاد موجود وي. د یو فیلسوف په توګه د افلاتون لومړی کار دا و چې د سقراط دفاعیه یې خپره کړه. افلاتون په دې اثر کې هغه څه چې سقراط په ستره محکمه کې بیان کړي وو، لیکلي دي، افلاتون د سقراط پر دفاعیې او ځینو لیکونو سربېره تر پنځه دېرشو (۳۵) زیات اثار لیکلي دي، ددې اثارو د ژوندي پاتې کېدو یو غټ دلیل هغه فلسفي مدرسه وه چې (افلاتون) شخصاً هغه د اتن تر ښاره بهر جوړه کړې وه، دا مدرسه اتن ته نږدې په یوه باغ کې واقع وه، خاوند یې هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهلوان و چې (اکادموس) نومېده، نو ځکه خو د افلاتون مدرسه د همغه پهلوان په نامه مشهوره شوه. له هغه وخته بیا تر دې دمه پورې په نړۍ کې په زرګونو اکاډمۍ جوړې شوې دي. د افلاتون په اکاډمۍ کې د (ریاضیاتو) او د (جمناستیک) پر فلسفي خبرې اترې کېدې، له همدې کبله افلاتون خپله فلسفه د خبرو اترو یا مکالمې په ډول لیکلې ده. افلاتون له یوه اړخه د هغو شیانو تر منځ اړیکو ته چې تلپاتې او د بدلون وړ نه دي او هغه چې د (بدلون) په حال کې دي، پاملرنه وکړه. عیناً لکه تر سقراط وړاندې فلسفیانو په شان، یانې دا چې ده هغو شیانو ته چې په طبیعت کې تلپاتې وو او د بدلون وړ نه وو، پاملرنه کوله او همدا رنګه یې هغو شیانو ته چې په اخلاقو او ټولنه کې تلپاتې وو، اهمیت ورکاوه.

دا موضوع افلاتون ته یوه واحده مسله وه، هغه د داسې یو ډول (واقعیت) په لټه کې و چې، تلپاتې وي او د بدلون وړ نه وي. افلاتون په دې نظر و هر هغه څه چې په طبیعت کې کولای شو لمس یا حس یې کړو، هغه د بدلون وړ دي، ځکه نو داسې عناصر نه شته چې هغه تجزیه نه شي، ټول محسوسات له داسې مادې څخه جوړ شوي چې د زمانې په بهیر کې تجزیه کېږي، خو له بلې خوا ټول شیان له داسې یو ټولیز شکل او بڼې څخه رغېدلي چې د بدلون وړ نه دي او تلپاتې بڼه لري.

د افلاتون په نظر نه بدلېدونکې او تلپاتې ښکارنده یا پدیده (لومړنی فزیکي عنصر) نه دی، بلکې هغه ذهني او انتزاعي بېلګې دي چې د ټول محسوساتو زړی یا اصل یې جوړ کړی دی، افلاتون د بېلابېلو ښکارندو تر منځ ورتوالي ته حیران و، له همدې کبله دې پایلې ته ورسېد، هر څه چې زموږ په شاوخوا کې موجود دي، په اصل کې د لومړنیو بېلګو له محدودو ټولګو رغېدلې بېلګې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دا ښېلګې د (مثل) په نامه ونوموله. هغه په دې نظر و چې د ټولو اسونو شاته اس، د خوګانو شاته خوګ او د سړيو يا انسانانو شاته سړی يا انسان ولاړ دی. افلاتون د نړۍ د محسوساتو ترشا يوازې پر يوه واقعيت باور درلوده، هغه دا واقعيت ورته نړۍ (ورته عالم) ونوماوه او په دې نظر و چې اصلي ښېلګې يې هماغه لومړني تصويرونه دي چې په طبيعت کې د ټولو موجودو ښکارندو ښېلګې دي چې په دې نړۍ کې واقع دي، دا مهمه نظريه د افلاتون د (مثل) نظريې په نامه يادوي، افلاتون په دې نظر و چې نه شو کولای د هغو شيانو په باب چې د بدلون وړ دي سم او ډاډمن درک ته سره ورسېږو، موږ د هغو شيانو په باب چې د محسوساتو نړۍ پورې اړه لري د ليد او لمس وړ دي، يوازې کولای شو نامطمين نظر ولرو، حقيقي پېژندنه کولای شو يوازې د هغو شيانو په باب ترلاسه کړو، چې د عقل له لارې د تشخيص وړ وي، په لنډيز سره ويلای شو، موږ د هغو شيانو په باب چې تصور کولای او احساسولای يې شو نامطمينه درک لرو او د هغو شيانو په باب چې د عقل په واسطه يې تشخيصولای شو حقيقي او ډاډمنه پېژندنه لرو.

په ټولو شرايطو کې به د يو مثلث د زايو مجموعه (۱۸۰) درجې وي او دا هماغه (مثل) دی چې افلاتون مطرح کړی دی، چې ټول اسونه څلور پښې لري او په همدې څلورو پښو ودرېږي ان که د محسوساتو په نړۍ کې ټول اسونه ګوډ هم وي.

د افلاتون په نظر نړۍ پر دوو لويو برخو: د ظواهرو او محسوساتو نړۍ او ممثله او ايډياله نړۍ چې يوازې په عقل ورته لاس رسی کېدی شي، وېشل کېږي.

د محسوساتو نړۍ: د هغو په باب يوازې کولای شو چې د نيمګړو او تقريبي پنځه ګونو حواسو په مرسته نيمګړې او تقريبي پېژندنه ترلاسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو، د ((محسوساتو نړۍ)) کې هر څه د بدلون په حال کې دي او هېڅ شی نه شي کولای تلپاتې دي، د محسوساتو په نړۍ کې هېڅ څیز ثابت نه دی، هر څیز راځي او ځي.

ورته یا ممثله نړۍ: د هغې په باب کولای شو چې د عقل په مرسته ډاډمنه پېژندنه او حقیقي معرفت ترلاسه کړو، دا نړۍ د حواسو له لارې د پوهېدو او درک وړ نه ده. همېشه تلپاتې ده او بدلون نه مومي. د افلاتون په نظر انسان هم یو دوه اړخیز موجود دی. موږ یو (جسم) لرو چې (بدلون) مومي. دا د محسوساتو له نړۍ سره ټینګ پیوند لري او د بل هر څیز په شان د ناڅاپي پېښو تابع دی، زموږ حواس هم زموږ بدن پورې اړه لري له همدې کبله د ډاډ وړ نه دي. خو موږ له یوه نه فنا کېدونکي روح څخه هم برخمن یو چې په اصل کې زموږ د عقل ځای دی، څرنګه چې روح کومه مادي ښکارنده نه ده، نو کولای شو د ورته یا ممثلې نړۍ په نظر ورته وکتل شي.
افلاتون په دې نظر دی روح مخکې تردې چې بدن ته داخل شي، موجود دی، روح په جسم کې تر حلول وړاندې په ورته یا ممثله نړۍ کې موجود دی، خو کله چې روح په جسم کې داخل شي، نو ورته یا مثله نړۍ مو له یاده وځي، خو کله چې اصلي نړۍ ته د روح د بېرته ورګرځېدو هوس وېښېږي، نو دغسې لېوالتیا یا شوق ته (افلاتون) ایروس (Eros) وايي، چې د عشق یا مینې په مانا دی، نو ځکه خو روح خپل بنسټ ته د بېرته ورګرځېدو لپاره یو ډول (عاشقانه لېوالتیا)) څرګندوي او دا نو بیا هغه وخت دی چې بدن او ټول هغه شیان چې په حواسو پورې اړه لري، همداسې نیمګړې او نادوامه پرېږدي. د روح غوښتنه دا ده چې د مینې په وزرونو والوزي، بېرته خپلې ځالې ته ستون شي او د بدن له زندانه ازاد شي.
د افلاتون په نظر د انسان بدن له درېو برخو، سر، سینې او تنې څخه رغېدلی دی. دا درې برخې هره یوه خپلې خپلې ځانګړتیاوې لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- فکر سر پورې اړه لري.
- اراده په سینې پورې اړه لري.
- میل یا لېوالتیا په تن پورې اړه پیدا کوي.

د درېو برخو هره یوه خپل خپل فضیلت لري:

- فکر باید د پوهې د زده کړې لپاره هڅه وکړي.
- اراده د شجاعت څرګندویه ده.
- او میل یا لېوالتیا باید د اعتدال تر بریده عمل وکړي.

کله چې د انسان دا درې برخې په همغږۍ سره عمل وکړي، نو هغه وخت به له یو انسان څخه معتدل انسان جوړ شي. افلاتون خپله (فاضله مدینه) د انسان په شان جوړه کړې ده. دا دولت هم د انسان په شان چې سر، سینه او بدن لري، له دولتمشر، سرتېري او کارګر څخه برخمن دی، د هغه په نظر، سوداګر، کاسب او بزګر هم د کارګرو په ډله کې شاملېږي، په دې ځای کې دا څرګندېږي چې افلاتون د یونان د هغه مهال له طب څخه د بېلګې په توګه ګټه پورته کړې ده. هغه وخت کې یوناني طب په دې نظر و چې سالم انسان له اعتدال او تناسب څخه برخمن دی، له همدې کبله خو د هغه په دولت کې هر فرد خپل خپل ځای درلود او دا په دې خاطر چې یو تناسب رامنځته کړي.

د افلاتون فلسفه او فلسفي حکومت دواړه له پوهنپالنې څخه سرچینه اخلي. د هغه په دولت کې پرېکړه د پوهې پر بنسټ ترسره کېږي او لکه څنګه چې سر، جسم ته لارښوونه کوي فیلسوف هم د ټولنې د لارښوونې دنده لري. د افلاتون په نظر د جسم او دولت د برخو دندې کولای شو په لاندې ډول سره انځور کړو: ځینې کسان کېدی شي د افلاتون دولت شاید استبدادي دولت وګڼي، له همدې کبله ځینې فلسفیان هم وو چې د افلاتون پر دې نظریې ټینګې نیوکې کولې، خو دا ټکی باید په پام کې ولرو چې هغه په داسې یوه زمانه کې ژوند کاوه چې زموږ له زمانې سره یې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپیر درلود ، باید دې خبرې ته مو هم پام وي چې افلاتون په دې نظر و چې ښځې هم کولای شي د نرو په شان د دولت مشري وکړي، ځکه چې د حکومت لارښوونه د عقل پر بنسټ ترسره کېږي او که ښځې هم د نرو په شان زده کړې وکړي او وپالل شي، د نرو په شان به له پوهې څخه برخمنې شي. افلاتون هڅه کوله کورنۍ ستونزې او شخصي مسایل د لارښوونکو یا مشرانو او سرتېرو له اوږو لرې کړي.

د هغه په نظر د ماشومانو روزنه تر هغې ډېره مهمه ده چې هغه د خلکو مسؤلیت وګڼل شي. د هغه په (فاضله مدینه) کې د ماشومانو روزنه د دولت مسؤلیت ګڼل شوی دی، افلاتون لومړنی فلسفي و چې د ورکتون او د شپې او ورځې د ښوونځیو په باب یې خبرې کړې دي.

افلاتون په هېواد کې تر ځو کلنې سختې سیاسي تجربې وروسته د (نورمیسو مکالمه)) اثر ولیکه. هغه په دې اثر کې یو بل ارماني حکومت مطرح کړ، په دې نوي حکومت کې یې شخصي او کورنیزه پانګه هم تائید کړه.

په دې ډول د افلاتون په نوي حکومت کې د ښځو ازادي محدودېږي، خو دې سره سره افلاتون پر دې ټکي ټینګار کوي چې د هغه په دولت کې باید ښځې زده کړې وکړي او وپالل شي او که چېرې دا کار ترسره نه شي، نو دا ددې مانا ورکوي چې انسان یوازې ښې لاس وروزي او خپل کیڼ لاس له یاده وباسي.

افلاتون له ریاضي سره زیاته مینه درلوده او دا ځکه چې د ریاضي د عملیو نتیجه که هر څو مره تکرار شي بیا هم تغیر نه کوي، له همدې کبله افلاتون هغه ((تر ټولو ډاډمنه پوهه) ګڼله، خو په ټولیز ډول افلاتون د واقعي پېژندنې لپاره د انسان د پوهېدلو او لاس رسۍ به باب ډېر شکاک و او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نظر و کوم څه چې د انسان ذهن يې درک کوي، ډېر ډاډمن نه دي. د افلاتون د ژوندانه په اړه د اثارو مطالعه، په خپله دده خپل اثار دي، دده ډېر مهم اثر هماغه د (جمهوريت) اثر دی. چې په ادبي ژبه ليکل شوی دی. ددې اثر له لارې موږ کولای شو، دده د ادبي ذوق څرک هم ولګوو، په دې اثر کې پر بېلا بېلو مسايلو لکه فلسفې، سياست، هنر، ښوونې او روزنې او د مابعدالطبيعت مسايلو په باب بحث شوی دی.

د افلاتون سياسي فلسفه نه يوازې د ولسواکۍ مخالفه فلسفه ده، بلکې تر طبيعت اخوا ميتافزيک (Metaphysics) مقوله هم ده. د الهياتو (theologies) کلمه دلومړي ځل لپاره افلاتون وکاروله. او په (نوموي Nomoi) کتاب کې يې د يو الهي نظم د طرحې بنسټ کېښود، چې په هغه کې دې مذهبي نړۍ ليد سره د هېڅ ډول نظريې د اختلاف بيان ته اجازه نه شته، د افلاتون دا پوښتنه نن هم د ژبو پر سر ده چې کوم حکومت ډېر ښه او کوم نظام ډېر منصفانه دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو

تر میلاد (۳۸۵-۳۲۲) کاله وړاندې

ارسطو نه یوازې د یونان ستر وروستی فیلسوف ګڼل کېږي، بلکې په اروپا کې لومړنی ژوند پوه هم ګڼل کېږي، ارسطو د اتن استوګن نه و، هغه تر میلاد (۳۸۵) کاله وړاندې په (مقدونیه) کې زېږېدلی و او هغه وخت یې اکاډمۍ ته لاره پیدا کړه، چې (۱۷) کلن و، دا مهال افلاتون (۲۱) کلن و. پلار یې د مقدوینې د پاچا چې (امین تاز) نومېده، شخصي ډاکټر و، د هغه دندې د ارسطو پر فلسفي طرحو بشپړ اغېز درلود، ژوند او طبیعت د هغه لپاره ځانګړی اهمیت درلود، ارسطو د

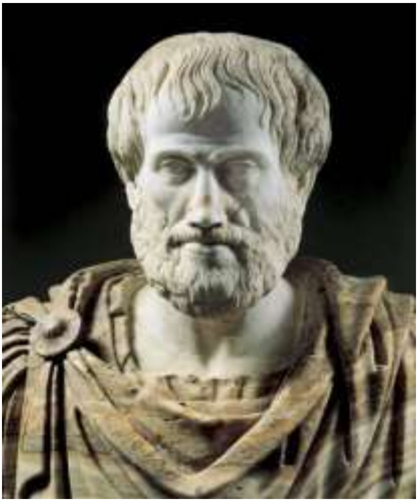

(سکندر) تر مړینې وروسته د کوچنۍ اسیا لویدیځ ته وتښتېد، ځکه چې غرضي اشخاصو هغه پر کفر او الحاد تورن کړی و، نو کوچنۍ اسیا ته تر تېښتې وړاندې هغه ویلي وو چې نه غواړي یو ځل بیا د (اتنیانو) لاسونه د (سقراط) په شان د یو بل فیلسوف پر وژنې ککړ شي.

د اوسنۍ ترکیې لویدیځ ته د هغه تر تېښتې وروسته ارسطو د یوه سیمه ییز واکمن، چې فلسفې سره یې لېوالتیا لرله، پر خدمت بوخت شو. د یونان د تاریخ لیکونکو له جملې څخه د یوه په وینا کله چې (هخانشیانو) هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه ییز امیر یا واکمن وواژه، ارسطو یو ځل بیا اړ شو چې اتن ته لاړ شي، ارسطو تر میلاد (۳۲۲) کاله وړاندې په اتن کې مړ شو.
که څه هم افلاتون د شیانو په تلپاتې یا (مثل) شکلونو کې ډوب و او اصلاً یې د طبیعت بدلونونو ته پاملرنه نه کوله، خو ارسطو د خپل استاد پر خلاف، بدلونونو او یا په اوسنۍ نومونه د طبیعت لوړو ژورو ته زیات اهمیت ورکاوه.
که افلاتون د محسوساتو نړۍ ته په کمه سترګه کتل او هغه څه چې موږ یې په خپله چاپېریال کې ګورو، هغو ته یې په سرسري نظر کتل، خو ارسطو بیا د افلاتون برعکس چلند کاوه، هغه طبیعت ته ځیر و او د طبیعي موجوداتو په باب یې څېړنه کوله.
د همدې دلیل له مخې ویلای شو چې افلاتون یوازې له عقل څخه کار اخیسته او ارسطو د عقل تر څنګ له حواسو هم ګټه پورته کوله، د استاد او شاګرد تر منځ په کار دود کې اختلاف پر همدې ځای پای ته نه رسي؛ د افلاتون لیکنې تر ډېره بریده شاعرانه او اساطیري جذبه لري، په داسې حال کې چې د ارسطو اثار وچ او مفصل دي، سم لکه د دایره المعارف په شان. د ارسطو یو زیات شمېر لیکنې د طبیعت ډېره ژوره څېړنه کوي.
هغه اثار چې له لرغونې دورې څخه پاتې دي، د ارسطو تر یو سلو او یا وو (۱۷۰) زیاتو اثارو ته نغوته کوي. خو له دې جملې څخه یې یوازې اوه څلوېښت (۴۷) اثار پاتې دي، چې یو یې هم بشپړ نه دی، د ارسطو اکثره لیکنې هماغه یادښتونه دي چې هغه د وینا لپاره جمتو کړي وو، د ارسطو پر مهال هم فلسفي ګړنې ښه درلودله.
د اروپایي فرهنګ لپاره د ارسطو اهمیت یوازې په دې کې نه و چې هغه د لومړي ځل لپاره علمي ژبه رامنځته کړه او داسې اصطلاحات یې وپنځول

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اوس پر بېلا بېلو پوهنو کې کارول کېږي، بلکې هغه دا سې يو بنسټ کېښود چې د هغه له امله بېلا بېل علوم رامنځته او سره منظم شول.
موږ په خپلو مخنيو خبرو کې وويل چې افلاتون هم تر ده وړاندې فلسفيانو په شان، هڅه کوله چې په ټولو بدلونونو کې تلپاتې او نه بدلېدونکی عامل پيدا کړي، په همدې خاطر يې په ورتـه (مثـل) لاس پـورې کړ او اعـلان يـې وکړ چې (مثل) د ټولو هغو ښکارندو بشپړې بېلګې دي چې د محسوساتو په نړۍ کې ليدل کېږي، سربېره پر دې افلاتون پـه دې نظر و چـې دا مثالونـه پـه طبيعت کـې تـر ټولـو موجـود و ښـکارندو ډېـرو واقعـي دي، د ساري پـه توګه لومړی (اس) راڅرګندېږي او وروسته د محسوساتو پـه نـړۍ کـې ټـول موجود اسونه د هغه له مخې منځته راځي، څکه نو د هغـه پـه نظـر (د چـرګ مثال تر چرګ او هګـۍ وړاندې رامنځتـه شـوی دی)، ارسـطو پـه دې نظـر و چې افلاتون ټول شيان سرچپه ليدلي دي، هغه د خپل استاد پـه شـان پـه دې نظر و چې هر اس ځانګړی (بدلون) کوي او هېڅ اس تلپـاتې نـه دی، ارسـطو د خپل استاد دا نظر هم تائيدا وه چې د اس بڼه تلپـاتې ده او د بـدلون وړ نـه ده، خو په دې نظر و چې د اس (مثال) هغه مفهوم دی چې انسـان د بېلا بېلـو اسونو تر لرلو وروسته په خپل ذهن کې ټوکولی دی.
څکه خو نو شونې نه ده چې د اس (مثال) يا (بڼه) د اس تر پېژندنې وړانـدې موجوده وي، د ارسطو په نظر د اس (بڼه) کـې هغـه ځـانګړنې شـاملېږي چـې اس يې لري او دا ځانګړنې بيا په ټوليز ډول اس رامنځته کوي، ارسطو باور نه درلود چې دا بڼې په طبيعت کـې يـوه لـه بلـې څخـه جلا دي. د هغـه پـه نظـر (بڼې) د شـيانو ځـانګړنې دي او دا ځـانګړنې پـه هـر شـي کـې نغښـتې دي.
ارسطو د افلاتون له دې نظر سره هم مخالف و چې د (چرګ) مثال په خپله تر چرګ وړاندې رامنځته شوی دی، هغه څه چې ارسطو يې د چرګ (بڼـه) ګڼـي د چرګ ځانګړتيا پـورې اړه پيـدا کـوي، د سـاري پـه توګـه دا ځانګړنـه چـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چرګ هګۍ اچوي، ځکه نو چرګ او د چرګ (بڼه) يو له بله نه توپيرېږي، سم لکه د جسم او روح په شان.
په دې بحث کې مهم اصل دا دی چې د فکري طريقې د بدلون تګلوري ته پام کېده، د افلاتون لپاره تر ټولو لوړ واقعيتونه د عقل په مرسته فکر کول وو او ارسطو بيا حواس د پوهې او واقعيت يوازينۍ سرچينه ګڼله، افلاتون په دې نظر و هغه څه چې په طبيعت کې د ليدو وړ دي د مثلې نړۍ د واقعيتونو انعکاس دی چې د انسان په روح کې نغښتي دي، د ارسطو نظر بيا د دې برعکس و، د ارسطو په نظر هغه څه چې د انسان په روح کې موجود دي، په اصل کې په طبيعت کې د موجودو شيانو انعکاس دی.
د ارسطو په نظر افلاتون د اسطوره يي نړۍ د انځورونو په زندان کې ځان بند کړی و، چې تصورات يې د واقعيتونو په توګه څرګندول.
ارسطو پر دې ټکي ټينګار کاوه چې پېژندنه يوازې د ادراک له لارې تر لاسه کېدی شي، په دې باب افلاتون ضرور په دې نظر و چې تر هغه پورې هېڅ شی په طبيعت کې نه پيدا کېږي چې مخکې تر مخکې په ورته نړۍ کې موجود نه وي. د ارسطو په نظر افلاتون هر څه له همدې امله غبرګ کړي دي.
دا پوښتنه راپيدا کېږي چې (د اس مثال) له کومه ځايه راغلی دی؟ شايد يو دربيم اس هم موجود وي، چې دا اس د هغه له مخې جوړ شوی دی؟
ارسطو په دې نظر و هغه څه چې موږ په فکر او نظر کې لرو زموږ د ليدلو او اورېدلو د طريقې له لارې يې عملي بڼه خپله کړې ده، خو انسان خپل يو ډول ځانګړی شعور هم لري. په موږ کې داسې استعداد شته چې زموږ حسي اغېزې ډلبندي او سره منظمې يې کړي.
له همدې امله دي چې د (تيرې، بوټو، انسان او حيوان) مفاهيم رامنځته کېږي. په دې ډول نو ارسطو د انسان د ځانګړي شعور مخالف نه و، بلکې برعکس هغه شعور د انسان يوه ډېره مهمه ځانګړنه ګڼله، خو په دې نظر و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا شعور تر هغه وخت پورې چې د محسوساتو له لارې د یو څیز په درک بریالی نه شي (خالي) شی ګڼل کېږي، په دې ډول نو شونې نه ده چې (مثل) د انسان ځانګړنه وي.

ارسطو په پای کې پر خپلې طرحې لاس پورې کړ او د افلاتون د (مثل) نظر پر وړاندې یې خپل نظر څرګند کړ. د ارسطو په نظر واقعیتونه له مختلفو ښکارندو څخه جوړ شوي دي، چې د (بڼې یا صورت) او (مادې) تر منځ د یووالي ښکارندویي کوي، (ماده) په اصل کې د ښکارندو د جوړښت زړی او جوهر دی او (بڼه یا صورت) د ښکارندو خاصې ځانګړتیاوې وي.

پورته نغوته وشوه چې ارسطو د طبیعت بدلونونو ته پاملرنه کوله، ماده په بالقوه ډول کولای شي خپله بڼه ولري، په دې ډول کولای شو ووایو چې ماده هڅه او کوښښ کوي، له قوې څخه فعل ته راشي. د ارسطو د لیدلوري له مخې په اصل کې هر ډول بدلون له قوې څخه فعل ته د مادې د اوښتو زېږنده ده.

د ارسطو او افلاتون د سیاسي فلسفې اختلافات کولای شو په دې ډول ډلبندي کړو:

- افلاتون د یوه فرهنګي انقلاب غوښتونکی دی او ارسطو نه غواړي له اوسني فرهنګ سره خپل اړیکی غوڅ کړي.
- افلاتون یوه او متخصص کسان په پام کې نیسي او ارسطو ټول وګړي.
- افلاتون په سیاسي چارو کې تر طبیعت اخوا (میتافزیک) فلسفې باندې باورمند او ارسطو بیا دا باور نه درلود.
- افلاتون خپله فلسفي تیوري او ټولنیز چلند یو بل سره ګډوي، خو د ارسطو لپاره بیا عملي فلسفه(philosophy practical) معتبره ده.
- په یوه بله وینا افلاتون اسمان ته ګوته نیسي او ارسطو ځمکې ته، ارسطو په وروستي تحلیل کې د نظم او ترتیب سړی و، هغه غوښتل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په ذهن کې موجود مفاهيم راټول، جوړ او مرتب کړي، له همدې کبله يې د منطق علم مطرح کړ، وچ او رياضي ډوله قواعد يې د دې علم لپاره په پام کې ونيول، هدف يې دا و چې د هغو په مرسته منطقي قضيې تعريف کړي، د ساري په توګه (لومړی نظر) ټول ساکښ مري، (دويم نظر) موږ ټول ساکښ يو. له دې څخه دا پايله راوځي چې: (موږ هم مرو). په دې مثال کې موږ په څرګند ډول د ماناوو تر منځ اړيکي وينو.

ارسطو په طبيعت کې د موجود ښکارندو د ډلبندۍ پر مهال هغوی په لومړي پړاو کې پر دوو ډلو وېشي، لومړۍ ډله بې روحه ګڼي، لکه تيږه، لرګی، د اوبو څاڅکي، د ځمکې لوړې ژورې او نور... د ښکارندو په دې دله کې بدلون شونی نه دی او د ارسطو په نظر يوازې د بهرنيو عواملو په مرسته کولای شو په هغو کې بدلون راولو، دويمه ډله ساکښ نوموي، چې د هغو په دننه کې بدلون شونی دی.

د ارسطو په نظر په طبيعت کې موجودې ښکارندې کولای شو په وروستي تحليل کې د ساکښو او بې روحو له مخې سره ډلندي کړو. تر بشپړې بې روحې ډلې وروسته، بوټو ته رسېږو چې د بې روحو په اندول ساکښ ګڼل کېږي او د ساکښو په اندول بې ساه، ارسطو بيا ساکښ هم پر دوو ډلو: ځناورو او انسانانو ډلبندي کړي دي.

ارسطو تصور کاوه چې د ځمکې پر مخ هر ډول حرکت د ستورو او سيارو د حرکت له لارې هدايت کېږي، خو په هر ډول يو بل څه هم بايد د اسماني شيانو د حرکت سبب شوی وای، هغه دا ځواک لومړنی محرک يا خدای باله، دارسطو په اند لومړی محرک حرکت ته لرې خو د اسماني شيانو د حرکت علت ګڼل کېږي، چې به خپله په طبيعت کې د حرکت سبب ګرځي.

ارسطو په دې نظر و چې د انسان (بڼه، شکل يا صورت) (د بوټو له روح)، (حيواني روح) او (منطقي روح) څخه برخمن دی، د هغه په نظر انسان هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت نېکمرغه کېدلای او ښه ژوند کولای شي چې له ټولو استعدادونو او امکاناتو څخه ګټه پورته کړي.
ارسطو پر درې ډوله نېکمرغیو باور درلود ، هغه لومړی نېکمرغي، خوشاله او خندانه ژوند ګاڼه. دویم ډول نېکمرغي یې دا ګڼله چې یو سړی باید ازاد او بامسؤلیته ژوند ولري او دریمه نېکمرغي یې بیا دا ګڼل چې نېکمرغي د هغه چا ژوند ته وردا خلېږي چې اندیال (متفکر) او فیلسوف وي.
ارسطو په دې نظر و چې دا درې ډوله نېکمرغۍ یوه له بلې سره تړلې دي، انسان د هغو په مرسته کولای شي په ژوند کې نېکمرغي ترلاسه کړي، له همدې کبله هغه د یو اړخیز ژوند مخالف و ، که چېرې ارسطو او سمهال ژوندی وای، نو هغه ځوک به یې چې یوازې سپورت کوي او د خپل بدن غړي غړوي او یا هغه ځوک چې یوازې پر ذهن پالنې بوخت دی، یو اړخیز شخص بللای وای، ځکه د هغه په نظر دا افراط او تفریط پر نېکمرغۍ باندې یو لړ منفي اغېزې کوي.
ارسطو د فضیلت په باب په دې نظر و چې فضیلت د افراط او تفریط تر منځ (منځنۍ طلایي حد) دی، نه ډار په کار دی او نه هم نا منطقه زړورتیا هغه څه چې تر ډېره حده زموږ موخه ده ، هغه شجاعت دی، تر شجاعته ټیټ حالت به ډار او تر هغه پورته حالت به زړورتیا وي؛ نه بخیلي په کار ده، نه اسراف او هغه څه چې ښه او منلي دي هغه سخاوت دی، تر سخاوته ټیټ حالت بخیلي ده او تر هغه پورته حالت اسراف ګڼل کېږي.
دا موضوع د خوراک په باب هم سمه ښکاري، کم خوراک او ډېر خوراک دواړه خطرناک دي، کوم څه چې افلاتون او ارسطو یې د اخلاقو په باب مطرح کوي، هغه د لرغوني یونان د طبابت پر بنسټ ولاړ دي، د هغه وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبابت په علم کې نظر دا و چې د اعتدال او تناسب په رعايت سره يو سړی کولای شي نېکمرغه او (متناسب) وي.
د ټولنې په باب هم د ارسطو ليدلوری له افراط او تفريط سره د مخالفت بر بنسټ رامنځته شوی و، هغه انسان يو (سياسي موجود) ګاڼه او په دې نظر و چې انسان له ټولنې پرته بشپړ نه دی، د ارسطو د نظر پر بنسټ کورنۍ او کلی د خلکو لومړنۍ اړتياوې لکه غذا، ګرمي، ښځه او اولادونه تامينوي، خو د ټولنې وروستۍ بڼه کېدلای شي، يوازې دولت وي.
ارسطو درې ډوله حکومتونه طرح کړي دي:
۱- سلطنتي حکومت: په دې ډول حکومت کې د ټولنې لارښوونه د يوه فرد په لاس کې وي، ارسطو دا حکومت هغه مهال ښه ګڼي چې (استبداد) ته مخه ونه کړي او دا په داسې حال کې ده چې مشر يې يوازې خپله ګټه په پام کې ونه نيسي.
۲- اشرافي حکومت: په اشرافي حکومتونو کې د خلکو لارښوونه يا مشري د يوې ډلې واکمنو پر غاړه ده، واکمنه ډله بايد له سرزورۍ څخه کار وانه خلي او که دا کار وکړي، نو اشرافي حکومت پر يوه زورواکي (ديکتاتور) حکومت بدلېږي.
۳- ولسواک حکومت: دا حکومت هم ممکن خپل ښه والی يا مطلوبيت له لاسه ورکړي او دا کار هغه وخت شونی دی، چې د حکومت مشري د لنډغرو لاس ته ورشي.
په انقلابي ژبه او يا د پخوانۍ وسلوالې مبارزې په ژبه کولای شو، ووايو چې ارسطو په (تاکتيک) کې (ماترياليست) فيلسوف او په (ستراتيژۍ) کې (ريالبست) عالم و، ياني په دې مانا چې هغه په ورځني ژوند کې د دې نړۍ سړی و او په رښتيني ډول يې فکر او عمل کاوه. او په سمايي او وروستۍ نړۍ کې د خدای بنده او يو (ايډياليست) انسان و، انا تر دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوري چې د هغه مهال پر کلتور باندې د واکمنو خرافاتو تر بريده وررسېدلی و. د او سمهالو فلسفيانو په وينا ارسطو تر ډېره بريده پورې په خپله فلسفه کې (ما تريالستي) او (ايډياليستي) اصول سره ګډ وله کړي وو، (انګلس) هغه د لرغوني دورې د فلسفيانو په ډله کې د نړۍ ستر فيلسوف ګڼي، که څه هم هغه د (افلاتون) خلاف چې د پايتخت (اتن) استوګن و، د ولسي فيلسوف په توګه ياد شو، ارسطو (۲۴۰۰) کاله وړاندې وليکل چې د فلسفې موخه بايد (پېژندنه) وي. فلسفه د ارسطو پر مهال يو پراخه علم و چې بېلابېل علوم په کې راټاله وو، چې هر ښاروال، والي، پوليس او ښوونکي بايد د هغه له اصولو سره اشنايي پيدا کړې وای. هغه لومړنی فيلسوف و چې فلسفه يې په سستماتيک ډول ډلبندي کړه، ياني دا چې هغه يې په يوه فکري چوکاټ کې شامله کړه، پر سيستماتيک ډول د هغه له خوا د فلسفې وېش پر دې بنسټ و چې په فلسفه کې د تيورۍ او عمل تر منځ توپير وشي. د هغه په نظر حقيقت دا مانا چې فکر له واقعيت سره سمون وخوري. هغه ادعا کوله چې پر فلسفي مسايلو لاس پورې کول د روح د روغتيا، خوشالۍ، رضايت، انسانيت او شجاعت سبب ګرځي.

هغه به ويل، انسان بايد هڅه وکړي چې ابدي شي او مرګ ونه کړای شي، چې هغه د هېرېدو کندې ته ورګوزار کړي.

د ارسطو په نظر يو څه شی په ښځو کې کم دی، په همدې خاطر هغه ښځه يو ((نيمګړی انسان)) ګاڼه، ارسطو په دې نظر و چې ښځې د مثل په توليد کې منفعلې او منونکې دي، په داسې حال کې چې نرينه فعال او مولد دي.

په همدې خاطر ماشوم خپلې ځانګړنې له خپل پلاره رااخلي، ارسطو په دې نظر و چې د ماشوم ټولې ځانګړنې د نر په نطفه کې بڼه غوره کوي او ښځه يوازې هغه ته هغه چاپېريال برابروي چې نطفه په کې وده کوي. په دې ډول نر د ماشوم (بڼه يا صورت) تشکيلوي او ښځه د هغه (ماده) جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا موضوع چې د ارسطو په شان یو پوه او ځیرک عالم دې د جنسي اړیکو په باب تردې حده تېروتنه وکړي، د ژورې خواشینۍ خبره ده. خو دا موضوع دوو ټکو ته نغوته کوي: لومړی دا چې ارسطو د ښځو او ماشومانو د طبیعت په باب پوره تجربه یې اطلاعات نه درلودل او دویم دا چې کله هم نرینه یوازې خپل ځان ددې ور وګڼي چې یوازې دوی کولای شي فیلسوف او څېړونکي شي. طبعاً به کار له نیمګړتیاوو سره مخ شي.

د ښځو په باب د ارسطو لیدلوری په خواشینۍ سره چې د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې تائید او د افلاتون نظر له یاده وایستل شو. د ارسطو نظر په کلیسا کې په پراخه کچه دود شو. لویدیځ څېړونکی د اغراق په بڼه د ارسطو د اثارو شمېر له (۴۰۰) څخه تر (۱۰۰۰) عنوانو پورې اټکلوي، د هغه یو ملګری ان ددې ادعا کوي چې د هغه ویل شوې جملې (یو نیم ملیون) جملو ته رسي. له ارسطو څخه راپاتې اثار، د منطق، طبیعت پوهنې، میتافزیک، لیکوالۍ، سیاست، د خبرو هنر، اخلاقو او حیوان پېژندنې په باب دي. هغه د بوټو پېژندنې، حیوان پېژندنې، منطق، ریاضیاتو او سیاست په شان د علومو پر تعریف او تغیر خپل خپل اغېز پرېښود. ارسطو لومړنی عالم و چې د خپلې زمانې د بېلابېلو علومو ترمنځ توپیر ته قایل شو. هغه د (سیاست) په کتاب کې انسان د یو ټولنیز موجود په توګه معرفي کوي، که څه هم هغه د انسانانو ترمنځ طبیعي توپیر ته قایل و. د خادمانو له غلامولو او په درباري خدماتو کې د هغوی له کارونې یې ملاتړ کاوه. په (میتافزیک) کتاب کې هغه د شیانو د بڼې او د مادې ترمنځ اړیکي څېړي. همدلته ده چې د میتافزیک یا هم تر طبیعت لوړ حالت لغت موږ ته د شیانو دننه کلمه راپه یادوي. د منځنیو پېړیو په بهیر کې د ارسطو اثار د مدرسینو یا (اسکولاستیک) ښوونځي لپاره د نورم او اصل په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکاربدل. هغه د منځنیو پېړیو پر (ایډیالستي) او (ماتریالستي) بهیرونو خپل ځانګړی اغېز پرېښود. د هغه فکري سیستم له پنځمې میلادي پېړۍ څخه بیا تراوسه پورې په اروپا کې له مسیحیت سره یوځای شو او (اسکولاستیک) مدرسینو د ښوونځي په مرسته یې د مسیحیت د فلسفې د رسمي ستنې بڼه غوره کړه. ارسطو له کیفي پلوه طبیعت د ودې په حال کې یو بهیر ګڼي او ګومان کوي چې د هر حرکت پیل الهي ځواک پورې تړلی دی. سره له دې چې د هغه له نظره پیلوونکی ځواک په مسیحیت کې له ازلي خالق سره ورتوالی نه لري. پېړۍ پېړۍ کېږي چې هغه د مسلمانو او عربي هېوادونو علم و فلسفه تر خپل اغېز لاندې راوستي دي. یوه بله ډله بیا ارسطو د تاریخ په ډګر کې د مسیحي ایډیالونو او الهیاتو یو صفاکوونکی واټ یا لاره ګڼي. د (پروتستانو) یو سمونپال (مارتین لوتر) په تحقیر سره ارسطو یو کیسه بیز شاعر او د زنګوهلو افکارو فیلسوف وباله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مابي يوناني افکار

تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال کله چې ارسطو مړ شو، نو یونان په هغو کلونو کې د نړۍ یو ستر ځواک و. دا ستر ځواک تر میلاد (۳۵۲-۳۲۳) کلونه وړاندې د (سکندر) د لښکر کښیو او د هغه د فتوحاتو له امله رامنځته شوی و.

سکندر د (مقدونیې) پاچا و. ارسطو هم د مقدونیې او سېدونکی ګڼل کېده او ان دا چې څه موده یې د سکندر پر روزنه هم تېره کړه، سکندر پر دې بریالی شو چې له (مصر) او (ایران) څخه رانیولې تر (اریانا) یا اوسني افغانستان او (هنده) پورې خپلې لښکرې وځغلوي، دا ټولې سیمې تر خپل واک لاندې راولي او په هغو کې یوناني تمدن دود او پراخ کړي. په دې ډول نو د بشر د تاریخ یوه نوې دوره پیل شوه، نړیوالـه ټولنه رامنځته شوه چې یوناني ژبې او فرهنګ په هغې کې ټاکونکی نقش درلود. د تاریخ دا دوره چې (درې سوه) کاله وغځېدله، معمولاً د (هلنیزم) دورې په نامه یادېږي.

له (هلنیزم) څخه موخه واکمن یوناني کلتور دی چې د هغې زمانې پر څلورو لویو امپراتوریو؛ (هلني یانې مقدونیې، سوریې، مصر او اریانا) واکمن و. تر میلاد (۵۰) کاله وړاندې (روم امپراتورۍ) سیاسي او پوځي واکمني راخپله کړه، تر هغه وروسته دې نوي ځواک د (هلني) ټولې امپراتورۍ تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل واک لاندې راوستې او بیا لاتیني ژبه او رومي کلتور له (اسپانیا) څخه نیولې د اسیا تر زړه پورې پراختیا وموندله او په دې ډول د روم د ښکېلاک دوره پیل شوه. دا هماغه دوره ده چې د لرغونتیا د وروستۍ دورې په نامه مشهوره ده. په دې ځای کې باید دې ټکي ته پاملرنه وکړو او هغه دا دی مخکې تر دې چې رومیان (هلني) نړۍ تر خپل واک لاندې راولي، روم د یوناني کلتور او طبعاً فلسفې تر اغېز لاندې خپل نقش ساتلی و او خپل ژوندانه ته یې دوام ورکړ.

د بېلابېلو هېوادونو او فرهنګونو د سرحدونو له ختمېدو سره (هلنیزم) وده وکړه، تر دې دورې وړاندې (یونانیانو، رومیانو، مصریانو، بابلیانو، اشوریانو، اریایانو یانې د ایران، نننۍ افغانستان او د امو دریاب د شمال د ځینو برخو په ګډون) خلکو خپل ځانګړي مذهبي باورونه درلودل او د خپلو خدایانو عبادت یې کاوه، خو په دې دوره کې مختلف کلتورونه یو بل کې ننوتل او د هغې زمانې د دیني، فلسفي او علمي باورونو یوه ټولګه یې رامنځته کړه.

یوناني عقایدو د یونانیانو تر اغېز لاندې په ټوله سیمه کې پراختیا وموندله، د جنګ ډول د سوداګریزو بازارونو بڼې خپلې کړې. د شیانو او مالونو د راکړې ورکړې ترڅنګ د افکارو تبادلې هم په ډېر ځواک سره جریان پیدا کړ. له بلې خوا د نورو سیمو افکارو او عقایدو هم د نړۍ نورو سیمو ته لاره پیدا کړه او خپل اغېز یې ورساوه. د (مدیترانې) په ټوله حوزه کې د ختیزو خدایانو عبادت هم کېده او داسې ادیان هم رامنځته شول چې خدایانو او مذهبي عقایدو یې له زاړه کلتور څخه سرچینه اخیستې وه او په دې ډول د ادیانو یو ګډوله حالت یا دیني اختلاط رامنځته شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې دورې وړاندې خلکو خپل ځان په خپل ملت او خپل ولايت پورې تاړه، د هېوادونو د پولو تر ړنګېدو او د افکارو تر ازادانه تبادلې وروسته، ډېرى خلک د خپل نړۍ ليد په باب متردد شول. ددې دورې ځرګندونه ځانګړنه کولای شو، مذهبي ترديدونه، فرهنګي شلېدنې او بدليدونه وګڼو.

د (هلنيزم) فلسفه په حقيقت کې کوم نوی شی نه و. په دې دوره کې مورږ د کوم نوي (سقراط، افلاتون او ارسطو) شاهدان نه يو، بلکې د (اتن) د دغو دريو سترو فلسفيانو ليدلوري د څو بېلابېلو متفاوتو فلسفي جريانونو د ټوکېدو لپاره بنسټ، سرچينې او د الهام سبب شول.

د (هلنيزم) په دوره کې علم هم د بېلابېلو فرهنګونو د ګډوله حالت تر اغېز لاندې راغی. په (مصر) کې د (سکندريې) ښار د ختيځ او لويديځ د افکارو د تبادلې په برخه کې ستر نقش ولوباوه. په داسې حال کې چې اتن له (سقراط، افلاتون او ارسطو) څخه د راپاتې فلسفي ښوونځيو په برکت د فلسفې مرکز ګڼل کېده. سکندريه هم د علم مرکز شو، دا ښار د ستر کتابتون په لرلو سره، د رياضي، نجوم، ژوندپوهنې او طبيعي څېړنو مرکز شو.

نن هم د همغو وختونو په شان، د دين، فلسفې او د نوي او زاړه علم يوځای کېدو د نوي نړۍ ليد لپاره ښې لارې چارې برابرې کړې دي.

ددې (نوې پېژندنې) لويه برخه په اصل کې همغه پخواني افکار دي، دا افکار د (هلنيزم) په دوره کې او تر هغې وړاندې خپله ريښه لري، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سقراط، افلاتون او ارسطو) او تر هغو وړاندې فلسفیانو له خوا طرح شوې وو.

ددې وخت د فلسفیاتو ترمنځ د داسې یوې ګډې وجې پیدا کول مهم و چې د انسان ژوند او مرګ د پوښتنې لپاره ځواب پیدا کړي. له همدې کبله ددې دورې د فلسفې تر ټولو مهم اختلاف او یا هم ددې نړیوالې ټولنې د فلسفیانو د پاملرنې وړ موضوع ګڼل کېږي. اصلي پوښتنه په دې کې وه چې ریښتینې نېکمرغي په څه کې ده او څه ډول ترلاسه کېږي؟

ددې دوو مهمو پوښتنو د ځوابولو لپاره په دې دوره کې لږ تر لږه (څلور) فلسفي ښوونځي چې تر نورو زيات څرګند او مشخص وو د جګړې ډګر ته داخل شول. دا ښوونځي (کلبیان، رواقیون، اپیکوریان او نوي افلاتونیان) نومېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

كلبيان

د (سقراط) يو چلند په حقيقت كې ددې فلسفې طريقې د ټوكېدو سبب شو، په دې ډول چې يوه ورځ د يوې هټۍ مخې ته ودرېد او په هټۍ كې موجودو شيانو ته ځير شو او بيا يې وويل: ((وګورئ انسان د خپل ژوند لپاره كومو كومو شيانو ته اړتيا لري.)) ددې خبرو له بيان څخه د سقراط موخه څه وه؟ په واقعيت كې سقراط غوښتل نوروپوهوي چې هغه دې شيانو ته اړتيا نه لري.

د سقراط دا وينا او چلند د كلبي فلسفې د بنسټ حيثيت غوره كړ. دا فلسفه په (اتن) كې تر ميلاد (۴۰۰) كاله وړاندې رامنځته شوه. بنسټګر يې انتيستنينس (Antistnenes) په نامه يو شخص و چې د سقراط د شاګردانو له جملې څخه و.

كلبيان په دې نظر و چې رښتيني نېكمرغي په تېر ايستونكو ظواهرو لكه، لوړو زده كړو، سياسي واك او يا روغتيا كې نغښتې ده. دا نېكمرغي هغه وخت ترلاسه كېږي چې انسان له ټولو هغو شيانو څخه چې اتفاقي او تېرېدونكي دي ځان ازاد او خلاص كړي. ځرنګه چې رښتيني نېكمرغي لنډمهاله او ناثباته نه ده، شونې ده چې د هر چا لپاره وي. كله چې رښتيني نېكمرغي يو ځل ترلاسه شي بيا له لاسه نه وځي.

ډېر نامتو كلبي ديوجانس (Diogens) نومېده. هغه د (انتيستينينس) د شاګردانو له جملې څخه و. ويل كېږي چې هغه به شلېدلي جامې اغوستلې، امسا به يې ګرځوله، توبره به يې تر شا وه او پر ځمكه به ويده كېده. په دې ډول نو له ده څخه ددې نېكمرغۍ اخيستل اسانه هم نه وو. يوه ورځ (مقدوني سكندر) د هغه ليدو ته ورغی چې له هغه څخه د هغه د غوښتنې يا هيلې پوښتنه وكړي او څه شی له ده څخه وغواړي، (ديوجانس) له (سكندر) څخه غوښتي وو چې څنډې ته شي او د لمر مخه بنده نه كړي. هغه په دې ډول غوښتل څرګنده كړي چې تر يو ستر ټولواكه ډېر بډای او ډېر نېكمرغه دی. ځكه څه شی چې غواړي هغه يې په واك كې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رواقیون

کلبیانو د رواقي فلسفې لپاره چې تر میلاد (۲۰۰) کاله وړاندې په (اتن) کې راوټوکېده، ډېر زیات اهمیت درلود. (زنون) تر یوه چټ لاندې خپلو شاګردانو ته وینا کوله. له همدې کبله دوی د (رواقیونو) په نامه مشهور شول. دې لیدلوري بیا وروسته په رومي کلتور کې ډېر زیات اهمیت پیدا کړ. رواقیون هم د (هراکلتیوس) په شان په دې نظر وو چې ټول انسانان په یوه کچه له پوهې (لوګوس) څخه برخمن دي. (لوګوس) د هغه په رواقي مانا نه یوازې د ټولو شیانو د ټوکېدو ځای دی، بلکې د پېښو قانونمندي هم ده.

په یوه عمومي قانونمندۍ کې، نه یوازې شیان، بلکې د هغو پېژندونکی هم د ځایېدنې وړ دی. په دې ډول د مفهومي تفکر جوړښتونه او واقعیت یو بل سره سمون خوري. ځکه نو د (لوګوس) درک د کیهاني نظم د یوه اصل په توګه نه یوازې د پوهې په پېژندنه او میتافزیک کې مهم دي، بلکې دا درک تر هغه پورته دا امکان هم رامنځته کوي چې سړی د طبیعت پر بهیرنو باندې هم په ښه او هدفمن ډول پوه شي.

تر کومه ځایه چې غایې یا موخې خپل اثر ښندي، نورې موخې هم شته چې باید وڅېړل شي او دا بیا په دې مانا ده چې طبیعت د هدف پېژندنې له درک سره سم یو منظم نظم هم ګڼل کېږي. د طبیعت د رواقي مفهوم منظمه ځانګړنه د اخلاقو په فلسفه کې د هغې د چلند پر غور باندې ولاړه ده چې د خپل طبیعي حق ځانګړتیاوې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روايتونو په نظر (انسان) د (نړۍ) پر وړاندې د (يو کوچني موجود) حيثيت لري چې د يو (لوی موجود) انعکاس يا څرګندونه کوي.
دا ليدلوری ددې سبب شو چې (رواقيون) په يو ډول پر ټولنيز حق يا په بله وينا پر طبيعي حق باورمند شي. دا طبيعي حق د انسان پر پوهې او کايناتو ولاړ دی، له همدې کبله په زمان او مکان کې بدلون نه مومي، ځکه نو ويلای شو چې (رواقيون) د سقراط ترڅنګ او د سوفيستانو پر وړاندې ولاړ دي.
طبيعي حق په ټولو انسانانو پورې اړه لري او ان غلامان هم له دې حق څخه برخمن دي. روايتونه په دې نظر وو چې پر هر هېواد باندې واکمن قوانين له طبيعي حق څخه له نيمګړې تقليد پرته بل څه نه دي.
له کومه ځايه چې (رواقيونو) انسان د نړۍ انعکاس باله، نو ځکه خو يې د دوی د دواړو ترمنځ توپير نه مانه. هغوی د غه راز د (روح) او (جسم) ترمنځ هم توپير نه ليده، ځکه هغوی په دې نظر وو چې طبيعت يوازې يو دی. په فلسفې کې د بېته (يوازيني ليدلوری) وايي چې د افلاتون له ليدلوري سره چې واقعيتونه يې (دوه ګونی) ګڼل له هغو سره يې تقابل څرګند شي.
(رواقيون) د خپلې زمانې اصلي زامن وو، نړۍ يې خپل استوګنځی ګاڼه، نو ځکه خو يې د خپلو هم عصره (کلبيانو) په انډول خلاص ذهن درلود. هغوی د انسانانو ټولنې ته پاملرنه کوله، سياست ته يې اهميت ورکاوه او ځينې يې له هغې جملې څخه قيصر مارکو اورليوس (Mar cus Aurelias) تر ميلاد (۱۸۰-۱۲۱) کاله وړاندې لوړو دولتي څوکيو ته هم ورسېدل.
رواقيون په تېره بيا کسيرون (Ciceron) چې خطيب، فيلسوف، سياستوال او ددې ښوونځي پلوی و، هڅه کوله چې يوناني فلسفه او کلتور په روم کې پراخه کړي. سيسرو (Cicero) تر ميلاد (۱۰۲-۴۳) کاله وړاندې د انسانپالنې (Humanisms) مفهوم د يوه نړۍ ليد په توګه مطرح کړ چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې فکر مرکزي زړه انسان و. څو کاله وروسته یانې تر میلاد (۲۹-۴) کاله وړاندې د (سنکا) په نامه یو بل رواقي په خپلو لیکنو کې دا جمله یاده کړه چې: ((همدا انسان دی چې د انسانانو د سوکالۍ سبب ګرځي.)) دې عبارت د داسې یو شعار بڼه خپله کړه چې پېړۍ وروسته د انسانپالنې د یو ښوونځي د جوړېدو سبب شو.

سربېره پر دې رواقیون په دې باور وو چې د طبیعت ټولې لوړې ژورې لکه ناروغي او مړینه، د طبیعت د نه بدلېدونکو قوانینو تابع دي. انسان باید خپل برخلیک ومني، ځکه چې هېڅ پېښه ناڅاپي نه ده. هره پېښه د یوې اړتیا له مخې پېښېږي او دا هم ډېره سخته ده چې سړی پوه شي ددې پېښې اړتیا څه ده، انسان د هغو لویو نېکمرغیو پر وړاندې چې په برخه کېږي یې ارام او ټینګ وي. د رواقیونو دا لیدلوری د کلبیانو له لیدلوري څخه ډېر لرې نه دی. هغو ته هېڅ پېښې، څه ښه وه او څه بده، اهمیت نه درلود، ان نن ورځ هم (د رواقي) اصطلاح د هغو اشخاصو لپاره کارول کېږي چې د هر څه پر وړاندې بې تفاوته وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اپیکوریان

په تېرو بحثونو کې دې ټکي ته ځير شو چې د هغو مسايلو له جملې څخه چې سقراط پر هغو د پوهېدو هڅه کوله، يوه مسله دا وه چې انسان څه ډول کولای شي ښه ژوند ته ورسېږي. په دې باب موږ د (رواقيونو) او (کلبيانو) په نظر هم پوه شو. رواقيونو او کلبيانو له مادي تجملاتو څخه د انسان تېښته د هغې پوښتنې ځواب او ښه ژوند ته د ورتېرېدو لاره ګڼله.
اريستيپوس (Aristippos) د (سقراط) يو بل شاګرد بيا د رواقيونو او کلبيانو خلاف ژوند او ښه ژوند کول په دنيوي لذت کې ګاڼه. د (اريستيپوس) په باور د ژوند بد حالت په درد او رنځ کې نغښتی دی او د ژوند ښه حالت بيا هغه دی چې له خوښۍ او لذت څخه خوند واخلې. له رواقيونو او کلبيانو سره د اريستيپوس د ليدلوري توپير په دې کې و چې رواقيونو هڅه کوله له انسان څخه درد او رنځ لرې کړي، خو اريستيپوس په ژوند کې د داسې يو تګلارې په لټه کې و چې د انسان درد او رنځ له منځه يوسي.
اپيکور (Epikur) تر ميلاد (۳۴۱-۲۷۰) کاله وړاندې د (۳۰۰م.ز) کال شاوخوا په اتن کې په خپل نامه يوه فلسفه يي مدرسه جوړه کړه. هغه د (اريستيپوس) ليدلوري ته پراختيا ورکړه او د (دموکريتوس) له نظريې او ليدلوري سره يې ګډه کړله.
((ای غريبه دا ځای به تاته د خوښۍ سبب شي، ځکه چې په دې ځای کې خوښي تر ټولو ستره نېکي ده.)) دا جمله د هغه د بڼ د وره پر سر راځوړنده وه چې اپيکوريانو به معمولاً په هغه کې غونډې کولې او خپل افکار به يې تبادله کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اپیکور) په دې نظر و چې د هرې خوښۍ ترڅنګ ناخوښي او نور عوارض هم وجود لري. د ساري په توګه خوړه که له ټولو ګټو سره سره زیاته وکارول شي، انسان د شکر پر ناروغۍ اخته کوي.

اپیکور پر دوه ډوله خوښیو باور درلود: لنډمهاله خوښي او اوږدمهاله خوښي. هغه غوښتل لنډمهاله خوښي له اوږدمهاله خوښۍ سره پرتله کړي، د ساري په توګه د خوږو شیانو اخیستل او خوړل یوه لنډمهاله خوښي ده، خو که د یوه کال په بهیر کې د دې ټولو خوږو پیسې زېرمه کړې، پر هغو یې ونه لګوې او بیا پرې خپل ځان ته یو بایسکل واخلې او بیا په هغه هر چېرته سفر وکړې، نو د هغه خوند به زیات او خوښي به یې اوږدمهاله وي. هغه په دې نظر و چې انسان د حیواناتو خلاف د پروګرام جوړونې وس لري، انسان کولای شي د خپلې خوښۍ لپاره په خپله پرېکړه وکړي.

اپیکور پر دې خبرې ټینګار کاوه چې (خوښي) الزاماً له جسماني لذت لکه د خوږو له خوړلو سره یوشان نه ده. دوستي او د هنري اثر ننداره هم کولای شي د خوښۍ سبب شي. د لرغوني یونان لیدلوری چې عفت، اعتدال او وقار یې د خپلې خوښۍ بنسټ ګاڼه، یو د هغو شرایطو له جملې څخه و چې اپیکور د ښه ژوند لپاره په پام کې نیوه. هغه په دې نظر و چې د روحي ارامتیا د ترلاسه کولو او پر درد و رنځ باندې د برلاسۍ لپاره باید انسان خپلې جسماني او نفساني غوښتنې تر کنټرول لاندې وساتي.

موږ مخکې وویل چې (دموکرتیوس) په دې نظر و چې تر مرګ وروسته ژوند نه شته، ځکه چې د انسان تر مړینې وروسته د روح الوتونه سره شلېږي. اپیکور د مذهب او خرافاتو د مقابلې لپاره د دموکرتیوس له اتومي لیدلوري ګټه پورته کوله. هغه په دې نظر و چې د ښه ژوند د ترلاسه کولو لپاره باید د مرګ وېره له ځانه لرې کړو. اپیکور به ویل: ((ولې باید له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرګه وډار شو؟ تر هغه وخته چې موږ ژوندي یو مرګ نه شته او کله چې مرګ زموږ سرته راورسېد بیا به نو موږ ژوندي نه یو.))

د اپیکور د میتافزیک فلسفه په واقعیت کې د اتومونو د شتوالي او تشیال د اثبات لپاره یوه پیلامه ده. چې له دوو لاندې ټکو څخه پیلېږي:

۱- موږ د حرکت په حال کې جسمونه ګورو.

۲- له نشتوالي څخه شتوالي ته څه شی نه تېرېږي.

یا په بله وینا له نشت څخه څه شی نه پیداکېږي.

د اپیکور په نظر د سړي د ذهن، روان او فکر (mind) مسول د هغه د بدن غړي (brain) دي. طبیعتاً دا یوه مادي خبره ده او د اتومي نظریې له مخې چې ضرور مرګ او له منځه تګ هم لري، د توجیه وړ ده.

اپیکور د پېژندنې په پوهه کې پر تجربې ډېره ډډه لګوله او پر هر څه به یې ډېر شک نه کاوه. هغه په دې نظر و چې موږ ټول اطلاعات او معلومات د خپلو حواسو په واسطه ترلاسه کوو او که په سمه توګه ترې ګټه واخیستل شي، نو زموږ حسي غړي د باور وړ دي. د هغه په نظر زموږ ذهن په داسې حال کې چې مادي جوړښت لري، د استدلال او پایلې لپاره هم اصول او زمینې یا امکانات لري چې دا په خپله د تکرار شویو تجربو پایلې ګڼل کېږي.

اپیکور د شکپالنې پر وړاندې داسې دلایل وړاندې کول:

- که له هغو کسانو څخه چې په دې نظر دي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو، پوښتنه وکړو چې ایا هغه پر دې پوهېږي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو؟ هغه به په ځواب کې له لوی تناقص سره مخامخ شي، ځکه چې د منفي ځواب له مخې روښانه ده چې خپل لومړی باور یې نقص کړی دی او که چېرې یې ځواب مثبت وي، پر دې ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعتراف کوي چې د دې پوښتنې پر ځواب پوهېږي او پوه شوی، چې بیا هم د هغې خبرې نقض دی چې وايي نه شو کولای هېڅ شی و پېژنو.

- که یو شکپالی شخص وو ايي يو شی نه شي کېدلای و پېژندل شي يا نه شي کېدی يو واقعيت تشخيص شي. پر دوی باندې کولای شو اعتراض وکړو، د بېلابېلو مفاهيمو لکه پوهې، واقعيت او نورو په باب يې اطلاعات او يا معلومات څنګه ترلاسه کړي دي؟ که چېرې پر حوادثو باندې په بشپړ ډول ناباوره يو، نو د هغو مفاهيمو پر کارولو هم نه بريالي کېږو چې د دې حوادثو په واسطه مو ترلاسه کړي دي.

اپيکور خپله فلسفه په څلورو جملو کې را لنډوي او هغه د څلورګونو ښودنو په نامه نوموي:

- له خدايانو بايد ونه ډار شو.
- نه شو کولای چې مرګ حس کړو.
- کوم څه چې ښه دي کولای شو ترلاسه يې کړو.
- کوم څه چې زموږ د وېرې سبب ګرځي کولای شو له مخې يې لرې کړو.

اپيکوريانو د واقعيتونو خلاف سياست او ټولنې ته ډېر اهميت نه ورکاوه. (له جنجاله لرې ژوند) د اپيکور شعار و.

تر اپيکور وروسته اپيکوريانو بيا يوازې نفساني لذت ته پاملرنه وکړه. ((د مګړۍ غنيمت دی)) د هغوی د يوه شعار بڼه خپله کړې وه. زموږ په زمانه کې هم هغو اشخاصو ته چې ((د مګړۍ غنيمت)) ګڼي (اپيکوريان) وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي افلاتونيان

پــه مخکنیــو بحثونــو کــې یادونــه وشــوه چــې د رواقیونــو ، کلبیــانو او اپیکوریانو دریو اړو لیدلوري د سقراط د نظریاتو پر بنسټ ولاړ وو ، او ان د (دموکرتیــوس) او (هراکلتیــوس) نظریــاتو او لیــدلورو تــه یــې هــم ســر ورښکاره کړی و او څه ناڅه اړیکي یې ورسره لرل، خو په دې بهیر کې بیا تـر ټولو مهم یو بل فلسفي بهیر راوټوکېد چې د (افلاتـون) لیـدلوری یـې پالـه، نو ځکه خو دې فلسفي بهیر ته (نوی افلاتوني) بهیر وایي.

فلوتین (plotin) (۲۰۵-۲۷۰م) د نوي افلاتوني بهیر تـر ټولـو مهـم فیلسـوف دی. هغه په (سکندریه) ښار کې چې پرلـه پسـې پېړۍ د یونـاني فلسـفې او ختیز عرفان د یوځای کېدو او ټکرونو ځای و ، خپلې فلسفي زده کړې پیـل کړې او بیا روم ته لاړ. ده روم ته خپل لیدلوری یوور او له هغه څه سره چې نن ورځ یې مسیحیت ګڼي هغه ته د یوه جدي سیال په توګـه تبدیل شو. البتـه (نوي افلاتوني) لید لوري پر مسیحیت زیاتې اغېزې پرې ایښې دي.

نـوې افلاتـوني فلسـفه لـه دې سـره سره چې لرغـونې فلسـفې سـره بنسـټیز اختلافات لري، له هغې سره یو څه ورتوالی هم لري. چې له هغې جملې څخـه یې کولای شو ځینو ته په لاندې ډول نغوته وکړو او هغه دا دي چې (فلـوتین) خپلـه فلسـفه پـه یونـاني ژبـه لیکـي او د هغـې د تشـریح لپـاره لـه یونـاني اصطلاحاتو او مفاهیمو کار اخلي او د مسیحیت فلسفه بیـا پـه داسې حال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې چې له یوناني مفاهیمو څخه ګټه پورته کوي، نور مفاهیم هم رامنځته کوي چې له یوناني فلسفي مفاهیمو سره هېڅ ډول ورتوالی نه لري. سربېره پر دې د (فلوتین) فلسفه پر عقل او استدلال ولاړه ده، ژمنه، ایمان، جزمي معتقدات او تر عقل پورته شیان هغه ته لاره نه پیدا کوي. په داسې حال کې چې مسیحي فلسفه نه شي کولای له هغو څخه سترګې پټې کړي.

هغه مهال چې افلاتوني فلسفه د اکاډمۍ د پلویانو د کمزورۍ له امله له خپلې اصلي لارې واوښته او د هغې اصلي څېره له یادونو ووتله، (فلوتین) د افلاتون د فلسفې د منځپانګې، مفاهیمو او مقولو په کارولو سره پر دې بریالی شو چې یاده فلسفه بېرته د خلکو په ذهنونو کې ژوندۍ کړي او هغه د نړۍ د یو ډېر پراخ، منظم، مهم او اغېزمن فکري نظام په توګه مطرح کړي او دې سره ټول نور ښوونځي څنډې ته کړي او لږ تر لږه (څلور سوه) کاله د علم او تمدن پر اسمان خپل سیوری وغوړوي. په دې ډول چې په لویدیځ کې پېړۍ پېړۍ او په ختیزه نړۍ کې تراوسه هم څوک نه شي کولای هغه د افلاتون له فلسفې څخه توپیر کړي.

د افلاتون د (مثل) نظریې د (ممثلې نړۍ) او (محسوساتو نړۍ) ترمنځ پر توپیر باور درلود. دی د جسم او روح ترمنځ هم غوڅ توپیر ته قایل و. په دې مانا چې انسان دوه اړخیز شخصیت یا دوګونی جوړښت لري: جسم او روح.

د افلاتون په نظر جسم چې د انسان د وجود یوه برخه جوړوي، له خاورې څخه جوړ شوی دی. لکه د هغو شیانو په شان چې په محسوساتو پورې اړه لري او د انسان د وجود بله برخه تلپاتې روح دی. په یونان کې دا لیدلوری

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر افلاتون وړاندې هم ډېرو خلکو ته د منلو وړ و. (فلوتین) دې لیدلوري ته ورته نظر سره چې په اسیا کې دود و، پوره اشنایي درلوده.

(فلوتین) د نړۍ پر دوه قطبیتوب باور درلود. د هغه په نظر په یوه خوا یا قطب کې یې خدایي نور واقع و چې ده هغه (احد) باله، البته په ځینو برخو کې یې په دې هکله د (خدای) له اصطلاح څخه هم ګټه پورته کوله. په بله خوا کې یې مطلقه تیاره خوره ده چې د (احد) وړانګې پرې نه لګېږي. د (فلوتین) په نظر په هغې تیاره کې څه نه شته، په هغه ځای کې یوازې د نور نشتوالی دی او بس. د (فلوتین) په نظر هغه رڼا چې له (احد) څخه پر تیارې لګېږي، هماغه روح دی، په داسې حال کې چې ماده یوه تیاره ده چې واقعي شتوالی نه لري. په طبیعت کې هر موجود د (احد) د وړانګې یو سرسري انعکاس دی.

(فلوتین) ادعا کوله چې د ژوند په اوږدو کې یې څو ځله دا احساس کړې ده چې روح یې له خدای سره ګډ شوی دی. دې لیدلوري ته معمولاً (عرفان) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افکار او عرفان

عرفان د بشري معرفت یوه بڼه ده چې د دین، جادو، علم او فلسفې تر پیدا ایښت وروسته رامنځته شوی دی. په مخکنیو بحثونو کې مې یادونه وکړه چې دین د هغو خلکو د خبرتیا او هماغه شکل دی چې په ځمځو او ځنګلونو کې به اوسېدل، دې شکل بیا د شیانو له ځواکمن عبادته رانیولې ان د اروا او تر عبادت پورې مسایل بیانول.

په دې معرفت کې اصلي ټکی ایمان؛ له کوم دلیل پرته عبادت او د سبب لټون و. خو فلسفه یې د بشر د پوهې یوه بڼه ده چې د منطق، شیانو او پدیدو د عواملو د لټون پر بنسټ ولاړه ده. معرفت د همدې ټګلوري د څرنګوالي پړاوونه وهلي دي.

عرفان له خپل پانته ییزم (وحدت الوجود) سره د بشر د معرفت یوه بڼه ده، چې د دین او فلسفې ترمنځ واقع دی.

په عرفان کې حقیقت ته رسېدل، د حق ذات ته د رسېدو په مانا دی. دا رسېدنه د استدلال له لارې (چې علم او فلسفې پورې اړه لري) نه، بلکې له شریعت څخه تر تېرېدو وروسته د شهود او پلټنې (طریقت) له لارې او په وروستي پړاو کې د حق ذات سره د یو ځای کېدو له لارې بشپړېږي.

په څرګند ډول ویلای شو چې عرفان د نړۍ په ټولو لویو ادیانو کې په بېلابېلو کچو موجود و. کوم څه چې عارفانو د عرفان په باب لیکلي دي، له موجودو فرهنګي اختلافاتو سره سره یو بل سره ورتوالی هم څرګندوي. کله چې یو عارف هڅه کوي خپل عرفان د دین له لارې په یوې ځانګړې فلسفې سره څرګند کړي. د عرفان فرهنګي زمینه په ګوته کېږي. البته عرفان په خپل سر نه رامنځته کېږي. معمولاً عرفان باید یو پر بل پسې د خپلې تذکیې پړاوونه ووهي چې په دې بریالی شي، خدای(ج) ته ورسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تذکیې دا پړاوونه د ژوند اندود هم رانغاړي او هم فکري اړخ پوري اړه پیدا کوي. عارف د دې پړاوونو تر تېرولو وروسته یو ناڅاپه خپل هدف ترلاسه کوي او فریاد کوي چې ((زه خدای یم)) یا ((زه ته یم)).

د خدای پېژندنې لپاره تر ځان پېژندنې پرته بله لار نه شته (بایزید بسطامي) وایي عرفان په اصل کې له خدای سره د یووالي او پیوستون په مانا دی. په ډېرو ادیانو کې دې موضوع ته نغوته شوې ده، چې د خالق او د هغه د مخلوق ترمنځ یو پیوند شته، خو عارف ته دا پیوند څرګند نه دی. د عارف نقش د لوړو صعودي پړاوونو تر بشپړاوي وروسته له خدای سره وصلېږي. کوم څه چې په عرفان کې مطرح دي، په ټوله کې په دې بڼه د بیان وړ دي، هغه څه چې د (زه) په نامه یادېږي زما (اصلي زه) نه دی. موږ په دې یوه ډېره لنډه شېبه کې کولای شو له بل لوی (زه) سره یوځای شو. ځینې عارفان بیا د غه لوی (زه) خدای ګڼي او ځینې نور بیا (یوازینی نور)، (د هستۍ مبدا) یا (مطلق وجود) خدای ګڼي. لکه د اوبو د څاڅکي په شان کله چې په دریاب کې ولوېږي، له هغه سره یوځای شي او په هغه کې ورک شي.

یو هندي عارف په دې باب داسې ویلي دي: ((کله چې زه ومه نو خدای نه و، اوس چې خدای شته نو زه نه یم.))

هغه عرفان چې په یهودي، مسیحي او اسلامي ادیانو کې ریښه لري، په هغه کې عارف ادعا کوي چې خدای یې لیدلی دی. سره له دې چې خدای په هر ځای او د انسان په روح کې موجود دی، خو تر دې نړۍ په پورته موجوداتو کې هم حاضر دی.

د ختیزې اسیا یانې د (بودایي ائین، هندي ائین او چیني مذاهبو) په عرفان کې بیا عارف ادعا کوي چې له خدای سره یوځای شوی دی. همدا حالت دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې عارف ادعا کوي چې ((زه خدای یم)). ځکه چې ددې مذهبونو له مخې خدای د انسان په وجود کې دی، نه له هغه څخه بهر.

تر (افلاتون) څو پېړۍ وړاندې په تېره بیا په هندوستان کې عرفان موجود و. (سوامی ویو کانانداا) چې په لویدیځ کې د هندو ائین مبلغ و، داسې ویلي دي: ((لکه څنګه چې په ځینو مذهبونو کې هغه څوک مشرک ګڼل کېږي چې د انسان له وجوده بهر پر خدای عقیده نه لري. موږ هم هغه څوک مشرک ګڼو چې پر خپل ځان ایمان نه لري، موږ ته هم پر هغه روح چې زموږ په داخل کې دی، عقیده نه لرل شرک ګڼل کېږي.))

هغه لاره، طریقه او پېژندنه چې د زړه د پاکوالي، تذکیې او علم ته د تسلیمۍ له لارې حاصلېږي، هغه ته معرفت وايي. تر ټولو مناسبه کلمه چې د تصوف ځانګړنه بیانوي، هغه عرفان دی چې له معرفت (پېژندنې) څخه مشتق شوې ده. معرفت د پېژندنې د یوې پوړۍ د حاصلولو مانا ورکوي، په دې مانا چې تر څېړنې او پلټنې لاندې موضوع یانې د انسان پېژندنې یوه خوا هم پټه او ناپېژانده پاتې نه شي او په پای کې د خپل ځان د پېژندنې تر څنګ خپل پنځوونکي وپېژني، د مکان علم ترلاسه او د ژوند پر اسرارو پوه شي. د عرفاني ښوونځي ښوونکي ته (عارف) ویل کېږي. عارف د خپل وجود رښتینولي د خپل پنځوونکي په ذات کې د ورډوبېدو او د ژوندانه د حقیقت په ثبات کې پلټي. په واقعیت کې عرفان د ښوونې او رزونې یو نظام او یو سیستم دی چې د خپل ځان پېژندنه د خپل سفر د مسیر په توګه ټاکي. دا داسې یو سفر دی چې انسان د خپل شتوالي ثابت واقعیت او په پای کې د خپل معبود واقعیت پلټنې ته بیايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عرفان خپل سالک (د عرفان زده کوونکي) ته څلور سفره ټاکي:

۱- له پنځول شوي څخه پنځوونکي ته سفر (له خلق شوي څخه خالق ته سفر)

۲- په خپله پنځوونکي (خالق) کې سفر.

۳- له خالق څخه مخلوق ته سفر، خو له خپل خالق سره. په داسې حال کې چې له خدای سره دی، دی د مخلوق پر لوري بېرته راګرځي.

۴- له حق سره د خلکو په منځ کې سفر او کتنه.

د عرفان لپاره شاید تر ټولو غوره تعریف دا وي چې وواېو: ((عرفان د ځان پېژندنې یو ښوونځی دی)) یا (د فرد د ذاتي حقیقت پلټنه). عرفان خپلو زده کوونکو او سالکانو ته دا ورښيي چې په څه ډول د انسان ناپېژندل شوي استعدادونه او وړتیاوې وپلټي او دا کار ددې سبب ګرځي چې انسان له فرضي تعلقاتو او بندیزونو څخه ازاد او په خپل ځان کې د روحي او نرم سفر او کتنې د ترسره کولو جوګه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ پېړۍ او فلسفه

منځنۍ پېړۍ د هغې دورې نوم دی چې د تاریخ او د فلسفې د تاریخ د ډلبندۍ لپاره ترې ګټه پورته کېږي. منځنۍ پېړۍ معمولاً په پنځمه میلادي پېړۍ کې د (روم) د امپراتورۍ له ورو ستیو بیا د (قسطنطینې) تر ړنګېدو او پر (۱۴۵۳م) کال د ختیځ روم یا(بیزانس) امپراتورۍ تر وروستیو پورې مهال ته ویل کېږي.
د منځنیو پېړیو په بهیر کې په فیوډالي ټولنه کې، اروپا د فلسفې، (نومینالیزم) او (ریالیزم) د فکري لیدلورو ترمنځ د جګړې ډګر و چې په واقعیت کې د (ماتریالیزم) او (ایډیالیزم) بېلابېلې بڼې ګڼل کېږي. په هغه دوره کې د منځنیو پېړیو (سکولاستیک) فلسفه راوټوکېده او ددې ترڅنګ د کلیسا په زور واکمنو مذهبي عقایدو او (انګیزسیونو) یا (د عقایدو د څار جوړښت) د فلسفي افکارو د ټوکېدو او پراخېدو مخه ډب کړې وه. په هغه زمانه کې د فلسفې اساسي بحث یوازې پر ټولیزو او عامو مفاهیمو راڅرخېده. ځینو به ویل، دا مفاهیم او ویناوې په عقلي نړۍ کې ((واقعیت لري)) یانې پرته له دې چې ملموسه او محسوسه نړۍ په پام کې ونیسو، دا واقعیت په خپل سر موجود دی. له همدې کبله (ریالست) یانې واقعیت پلوي ګڼل کېدل. ځینې نور بیا په دې نظر وو چې دا مفاهیم د محسوساتو په نړۍ کې واقعیت لري او یوازې له نومونو پرته نور څه نه دي، ځکه یې نو هغو ته د (نومینالیست) یا (نوم پلوو) نوم غوره کړ. ریالیستان د ایډیالیزم استازي وو ځکه چې ټولنیزو او عامو مفاهیمو یانې هغو شیانو ته چې د بشري ذهن محصول دي او په بهرنۍ نړۍ کې موجود نه دي د واقعیت او اصل په توګه قایل وو. د ساري په توګه (ونه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په مشخص او څرګند ډول وجود لري ايا هغه ونه ده. (ونه په ټوليز ډول) په عيني نړۍ کې موجوده نه ده. د (ونې) ټوليز او عام مفهوم د يوه تجريد شوي مفهوم په توګه د بشر د فکر زېږنده ده. که څوک هغه واقعي وګڼي، نو د (ايډياليزم) مفکوره يې خپله کړې ده. د نومپالو دويمه ډله د منځنيو پېړيو پر هغه مهال په واقعيت کې (د ماترياليزم) استازي وو، ځکه چې دوی شيانو، ((ځانګړو او جزيي مفاهيمو)) ته د واقعيت په سترګه کتل او ويل به يې چې ټوليز مفاهيم له اوريدو څخه ترلاسه کېږي او خپلواک وجود نه لري.

منځنۍ پېړۍ په حقيقت کې هغه زمانه ده چې د هغو په بهير کې د لويديځ هويت په هغه مانا چې نن يې موږ پېژنو، بنه غوره کړه. دا د لويديځ د تفکر هغه وختونه دي چې په هغو کې مفکرو اشخاصو د دين، طبيعت، تر طبيعت پورته، انسان او ټولنې په باب خپل خپل افکار څرګند کړل. مورخانو دا تاريخي دوره د يوناني- رومي دورې، چې پخوانۍ دوره ګڼل شوې او د نوې دورې ترمنځ يوه دوره ګڼلې ده. ځکه خو نورې دورې ته منځنۍ پېړۍ ويل کېږي. پيل يې پنځه ميلادي پېړۍ ګڼي چې د (جرمنيانو) په لاس د لويديځ روم امپراتوري ړنګه شوه او پای يې بيا د رنسانس راټوکېدل او په شپاړسمه پېړۍ کې د نوې دورې پيل ګڼي.

تر ميلاد (۱۰۰) کاله وړاندې په لويديځ تفکر کې د يونانيانو اصلي نقش له هر پلوه پايته رسېدلی و. فلسفي او هنر تر علم (دوه سوه) کاله وړاندې له اتن سره يوځای نزول کړی و، خو علم لا هم په سکندريه کې ځانګړې پرمختګونه کړي وو. ان تر دې ځايه چې ټولو فکري بهيرونو له هره پلوه ډېرې زياتې پرمختياوې کړې وې او نور نو نويو فکرونو ته کوم ځای پاتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه و او هر علم ته به دې چې کتل د اوسنيو فکري لارو له پراختيا پرته د بشر له لاسه نور څه نه شول کېدلای. ستورپوهانو له کتنې پرته بل کار نه شو ترسره کولای. لمر پوهانو يا رڼاپوهانو سره لاهم يوازې د خپلې زمانې هماغه وسايل وو چې (کيمياوي) يې بلل، په سرو زرو د ځينو فلزاتو بدلول او يا هم د ځينو درملو جوړول وو. له بلې خوا اتومي ښوونځي، کيميا او فزيک ته نه پاملرنې دوی له پرمختګ څخه شاته پاتې کړي وو.

په داسې حال کې چې د يوناني علم د زوال اصلي عوامل داخلي عوامل وو. خو درې باندني لاملونه هم ډېر موثر وو. دا لاملونه په دې ډول وو:

۱- د روم امپراتوري

۲- د منځنيو پېړيو مسيحيت

۳- د کليسايي واکمنو د حکومت ائين

که څه هم دې لاملونو د ناروغۍ په زېږونې کې کوم نقش نه درلود، خو هغه يې ډېره سخته او درملنه يې ورته ناشونې کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روم امپراتوري

رومیانو سیاسي ازادي له منځه یوړه او د مدیترانې په حوزه کې یې قومي پراختیا غوښتنه پایته ورسوله. پرته له دې چې پر یوناني تمدن باندې یو محاسبه شوی یرغل ترسره کړي، په نامستقیم ډول یې پر هغه باندې نه رغېدونکي ګوزارونه وکړل، د مدیترانې د سمندرګي په حوزه کې یې او سېدونکي قومونه له پښو وتړل او هېڅ یو هم هغه پاملرنه چې یونانیانو د منځني ختیځ علم ته لرله، دوی هغه د (سکندریې) پوهې ته څرګنده نه کړه. رومیان یوازې پرحکومتي چارو او د نورو هېوادنو پر ایل کولو بوخت وو، علم او پوهې ته یې ډېره کمه پاملرنه هم نه کوله.

مسیحي تفکر هم د رومیانو د چلند په کچه پر علم ناوړه اغېزه وکړه په مسیحي تفکر کې د بشر د ژوند موخه یوازې پر اخرت باندې پر پانګونې راټولېده. د رحمت ژمنه چې تر ټولو ستره اشاره ګڼل کېدله، یوازې هغه کسان یې وړ او مستحق ګڼل کېدل چې له کوم دلیل او منطق پرته یې ایمان راوړ. پر معرفت برید، پر مذهبي استازو او څارونکو برید ګڼل کېده، همدا مهال په یوه کتابګوټي کې پر مذهبي استازو نامستقیم خو یو ډېر ځیرکانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

برید وشو. ((ځکه نو هېڅوک باید پر انسان ونه ویاړي)) دې ډول څرګندونو انساپالنه چې د علم او هنر د پرمختګ بنسټ دی، مردوده کړه. د یوناني علم پر اختیا د دوو بشپړو مخالفو لوریو ترمنځ کشمکش کې راجوتېږي. لومړی په (اتن) کې دودیزه طریقه وه چې د فلسفي طریقې په نامه یادېدله او د ریاضي له بریالیتوب څخه یې الهام اخیسته، د هغو ټولیزو اصولو له مخې چې پر اخلاقي بنسټونو ولاړ وو، د معرفت نتیجه یې راایستله. دویمه طریقه چې یو څه ځواکمنه وه او په (سکندریه) کې یې اعتبار هم درلود، هغه (استقرایي) طریقه وه چې هغې کې بیا ټولیز اصول له کتنې یا مشاهدې څخه ترلاسه کېدل او وروسته بیا د قضیو د سریزو په توګه کارېدل. ددغو دوو طریقو ترمنځ له اختلافاتو سره سره د ددې طریقو پلویانو د عقایدو په اصولو کې ګډ نظر درلود او د انسان د تشخیص ځواک او عقل یې نه ردول، خو مسیحي وحې ښوونه یې د عقل له مخې ترسره کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیسا د اربابانو حکومت

د مسیحیانو داخلي یووالی یا هغه ډول چلند چې دوی د نورو مذهبونو پر وړاندې کاراوه او له اسانۍ او نرمښت سره مل نه و، په همدې ډول پراختیا وموندله او لاپسې ټینګ شو. مخکې تر دې چې مسیحیان خپله مذهبي ښوونه پیل کړي. د روم په امپراتورۍ کې په شرک ککړ مذهبونه له خپلو مذهبي خپلواکیو برخمن وو. هغوی یو د بل ترڅنګ په ازادانه ډول ژوند کاوه، پر له دې چې د یو بل په چارو کې لاسوهنه وکړي او یا یو پر بل بدګومانه شي، خو مسیحي ائین نور مذاهب باطل ګڼل او په دې نظر و چې د هغو مذهبونو مومنان باید مسیحي ائین ومني. سره له دې چې د روم د امپراتورۍ په داخل کې ټول مذهبونه له خپلو ازادیو برخمن وو، خو دا کار بیا له امپراتوره سره د ژمنتیا یا وفادارۍ په اعلان پورې تړلی و. څرنګه چې مسیحیانو له دې کار څخه سرغړونه کوله، نو ځکه یې د امپراتور غوسه راوپاروله او حکومت ډول ډول هڅې کولې چې هغوی سره وځپي، خو حکومت ډېر ژر پر دې پوه شو چې ان د پوځ په داخل کې هم، چې امپراتوري پرې ډډه لګوله، نه شي کولای، د مسیحیت د پراختیا مخه ونیسي.

له همدې کبله (لوی قسطنطین) د قدرت پر سر خپلو مدعیانو ته، (مسیحیان) د یوه درز په توګه ښکاره کړل، ځکه چې هغه فکر کاوه مسیحیان کولای شي حالات دده پر ګټه راوګرځوي. ده خپله پلازمېنه د (قسطنطینې) په نامه یاده کړه او مسیحیت یې د روم د امپراتورۍ د رسمي دین په توګه اعلان کړ.

دې پېښو یو نوی واک چې همغه د کلیسا د اربابانو حکومت و، د خلکو پر ژوند واکمن کړ. واکمنو کلیساوو، خپل (کشیشان) له داسې مدني واک و ځواک څخه برخمن کړل او د قدرت، شهرت او ثروت داسې امکانات یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته برابر کړل چې د تېرو خپلواکو کلیساوو په تاریخ کې یې ډېره کمه بېلګه لیدل شوې ده.
د پوځي او اداري پوستونو خلاف لوړو کلیسایي منصبونو ته په ټولیزه ډول د ټولنې د ټیټې طبقې د خلکو رسېدل شوني نه وو. د پیسه دوستو او بداخلاقو کشیشانو ترمنځ د واک پر سر ناولې جګړه ونښته، ان تر هغه ځایه چې هغوی د خپلو سیالانو د ځپنې لپاره د کلیسا عواید د خپلو ډلو ټپلو او لنډغرو د ګومارنې لپاره لګول. د کلیسا د اربابانو د حکومت سیاسي ځواکونو د علمي او دنیایي فلسفې په نړولو کې ډېر اغېز درلود. کشیشان که څه هم د کلیسایي منصبونو د نیولو لپاره په خپل منځ کې سره جنګېدل، خو په یو شي کې ټول سره یوه خوله وو او هغه له خپلواک فکر څخه بېزاري وه. هغوی د خلکو افکارو ته کتل او د هغوی څار یې کاوه. له همدې امله د کلیسا مشران پر دې بریالي شول چې امپراتوران اړ کړي د اخرت د نېکمرغۍ د ترلاسه کولو لپاره یوناني علم (د شیطاني ښوونځي د مرستیال) په توګه معرفي کړي. (قسطنطین) له همدې کبله اړ شو د نامتو فیلسوف (سوپاتور) د وژنې فرمان صادر کړي. د عوامو په نظر پر (سوپاتور) باندې لګېدلې تور د ملنډو وړ و، خو عوامو کوم زور وځواک نه درلود. د دولت واک د کلیسا په منګولو کې داسې بند و چې امپراتوران د مدني امنیت د ترلاسه کولو لپاره هم ناچاره وو، د کلیسا فرمانونه ومني او تعقیب یې کړي. همغه مهال د سکندریې د کتابتون ډېر میراثونه د هغه وخت د لوی مفتي (تنوفلوس) په لارښوونه له منځه لاړل.
دا کړنه او د (هیپاتیا) وژنه چې د (سوپاتور) د سنتونو وروستی پاتې شونی ګڼل کېده، د سکندریې د علم پر بې روحه وجود وروستي ځپونکي ګوزارونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منځنيو پېړيو فلسفيان

سنت اګوستين

(اګوستين) د منځنيو پېړيو لومړنی فيلسوف دی. د افريقا په شمال (نننی الجزاير) کې يې نړۍ ته سترګې وغړولې. په شپاړس کلنۍ کې (کارتاژ) ته د زده کړو لپاره لاړ او څه موده يې په (روم) او (ميلان) کې هم ژوند وکړ او د عمر په وروستيو کلونو کې د (سقف) مذهبي پوړيو ته ورسېد. هغه ټول عمر مسيحي نه و، د هغه وخت د نړۍ موجود فلسفي او مذهبي

بهيرونه يې تجربه کول. (اګوستين) په پيل کې د (مانويت) د ائين پلوی و. دې ائين نيمه فلسفي او نيمه مذهبي ښوونې درلودلې. (مانويانو) نړۍ پر رڼا او تورتم، ښه او بد، روح او مادې باندې وېشله. د هغوی په فکر انسان کولای شي، د خپل روح په ځواک سره له مادي نړۍ څخه پورته لاړ شي او د خپل روح د ژغورنې لپاره زمينه برابره کړي. خو په (مانويت) ائين کې د تور او سپين، خير او شر ترمنځ غوڅ بېلتون او جزم پالنه پر دې بريالي نه شول چې د هغه د ذهن د ارامتيا سبب شي. په پايله کې هغه د ورکړل شويو شيانو د سرچينې په لټه کې شو چې پر دې پوه شي شر څنګه رامنځته کېږي. (ارګوستين) په دې نظر و چې خدای نړۍ له هېڅ نه پيدا کړې ده. د هغه دې اعتقاد له (انجيل) څخه الهام اخيسته. هغه به ويل چې د ديني مسايلو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقلي شنني لپاره يو بريد او پوله شته، په هرحال په مسيحي دين کې هم الهي رمز او راز موجود دی چې يوازې د ايمان له لارې د درک وړ دی. هغه د انسان په چلند کې خپلواکي مردوده نه ګڼله د((الهي مدينې)) په نامه په خپل کتاب کې ليکي: ((هغه څه چې په تاريخ کې تېرېږي د الهي مدينې يا د خدای د واکمنۍ او ددې نړۍ د حاکميت ترمنځ جګړه ده. دوی يو بل سره د واک د نيولو لپاره پر جګړه اخته دي.)) هغه په دې ډول د لومړي ځل لپاره تاريخ خپلې فلسفې ته داخل کړ او هڅه يې وکړه د (افلاتون) د فلسفې ښودنه په داسې ډول مطرح کړي چې د مسيحيت له ليدلورو سره تضاد ونه لري.

د فکر، نظر يا عقيدې تر بدلون وړاندې د (اګوستين) فکري زمينه (نوې افلاتوني فلسفه) ده. دغه راز همدا فلسفه وه چې دی يې دې بدلون ته تيار کړ. هغه ان د خپلې ګروهې تر بدلون وروسته د يوه افلاتوني په توګه پاتې شو او د اساسي مسايلو د حل لپاره يې له افلاتوني مفاهيمو څخه ګټه پورته کوله، خو دا ډول تبيعت يوازې د يوه ساده او نا ازمويل شوي منښت زېږنده نه دی. د مسيحي تفکر د اړتياوو په حدودو کې د افلاتوني ښوونځي تفسير او شننې هم رانغاړي.

له مسيحيت سره د لرغوني تفکر په غاړه غړۍ کولو کې (اګوستين) تر (توماس اکويناس) وړاندې ځي، يوازې له هغه اړخه چې (توماس اکويناس) د دين لپاره د ارسطو تفکر د عقلاني بنسټ په توګه مطرح کړ، په داسې حال کې چې (اګوستين) همدا کار په افلاتوني اصولو ترسره کړ. د افلاتوني تفکر اساسي ټکی تر حس پورته نړۍ کې د نفس ګډون و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوستين) چې د خپلې فلسفې د جوړښت په بهير کې يې د اکاډمۍ د غړو له شکپالنې سره ټکر کړی و، پر دې پوهېده چې د پېژندنې په مسله کې دوه ستونزې شته، يوه د پېژندنې د موضوع د وجود په باب چې دا حقيقت د اکاډمۍ د غړو له خوا ردېده او بله په خپله د پېژندنې د ټوکېدو د ځای په باب.

د لومړۍ پوښتنې په برخه کې (اګوستين) د شکپالنې پر فلسفې بريالی شو او د پېژندنې د وجود (امکان) مسله يې په مشهور استدلال تصديق کړه چې ((زه شک کوم، نو ځکه يم.)) د دويمې مسلې يانې د پېژندنې د راټوکېدو د ځای په باب (اګوستين) د يو افلاتوني په توګه حسي ادراک ناڅيزه ګڼي، ځکه چې هغه د عقلي معرفت بنسټ نه رامنځته کوي.

له همدې کبله دی په دې مهمه مسله کې اساساً له (ارسطو) او (اکويناس) سره اختلاف لري، ځکه نو بايد وويل شي چې دا عقلي ادراک له کوم ځايه راپيدا کېږي؟ د اشراق له لارې. لکه څنګه چې سترګې د محسوسو شيانو د ليدلو لپاره د لمر رڼا ته اړتيا لري، عقلي ځواک هم الهي رڼا ته اړتيا لري چې معقول موجودات وپېژني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توماس اکویناس

د منځنیو پېړیو دویم او لوی فیلسوف (توماس اکویناس) دی. هغه په الهیاتو کې تخصص درلود. که څه هم دا مهال لا الهیات او نور ډېر علوم له فلسفې څخه جلا شوي نه وو او د الهیاتو او فلسفې ترمنځ ځانګړې کرښه او برید نه وو رامنځته شوی. (اکویناس) د (ارسطو) افکار مسیحیت ته داخل کړل، لکه څنګه چې (اګوستین) دا کار د افلاتون په لیدلوري ترسره کړی و. ددې دواړو شخصیتونو موخه دا وه

چې د یونان د سترو فلسفیانو نظرونه په داسې ډول تعبیر او تفسیر کړي چې د مسیحیت له لارښوونو سره تضاد پیدا نه کړي. (اکویناس) به ویل: ((د فلسفې او د مسیحیت د لارښوونو ترمنځ ډېر زیات اختلاف نه شته او په ډېرو برخو کې فلسفه او دین دواړه یوه خبره کوي.))

ځکه نو موږ په خپل عقل او شعور همغو واقعیتونو ته رسېږو چې په (انجیل) کې راغلي دي. که چېرې ارسطو یو ټکي ته نغوته کړې وي او موږ د خپل عقل په واسطه هغه سم وبولو ، هغه ټکی نه شي کولای د مسیحیت له ښوونو سره په تضاد کې واقع شي. (توماس) به ویل: څرنګه چې موږ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل په واسطه کولای شو پر دې پوه شو چې هر شی یوې ریښې یا منشا ته اړتیا لري، ځکه نو د ارسطو د فلسفې له لارې کولای شو د خدای شتوالی ثابت کړو. د (توماس اکویناس) له مرګه لا څو کاله نه وو تېر شوي چې په مسیحي فرهنګ کې درز رامنځته شو. فلسفې او علومو ورو ورو ځان د کلیسا له واکمنۍ څخه راوویست او دا موضوع ددې سبب شوه چې دین ته هم له عقلاني لیدلوري وکتل شي. د دین او علم ترمنځ د دېوال ړنګېدل ددې سبب شول چې د دین په باب هم تازه ضمیمیت راوټوکېږي او ان تر دې چې په پای کې د پنځه لسمې او شپاړسمې میلادي پېړیو په بهیر کې موږ د رنسانس او سمونپالو دوو مهمو بدلونونو شاهدان یو.

تر مسیحي میلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې (مقدوني سکندر) ظاهراً د یوناني فرهنګ د پراختیا په خیال د هغه مهال متمدنو سیمو ته لښکر کشي وکړه، د سکندر جنجالونه د نورو فاتحینو خلاف یوازې سیاسي پایله نه لرله، بلکې د لویدیځې نیمې وچې په فرهنګ کې د یوناني ډوله عصر په نامه د یو تازه عصر د ټوکېدو سبب هم شول. د قومي او ملي پولو د ړنګېدو او د واحد یوناني حکومت د جوړېدو له امله په نیول شویو سیمو کې یوناني عقلانیت د ځان ښکارولو لپاره ښه فرصت پیدا کړ. له بلې خوا ختیزو ادیانو ددې عقلانیت په اړه او د هغې هبوادنۍ نړۍ په باب چې دې امپراتورۍ د واحدې یوناني ژبې په واسطه رامنځته کړې وه، هغه مهال ښه پراختیا وموندله، یوناني او تر هغه وروسته یې رومي دینپالنې ته شرقي رنګ ورکړ. په دې ډول نو ځینو یوناني فلسفي بهیرونو دیني بڼه غوره کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او يوناني او رومي اديانو هم د ختيزو اديانو روحانيت او له اسرارو ډک عرفاني تمايلات راخپل کړل.

د څوارلسمې ميلادي پېړۍ په وروستيو کې، روم خپل سياسي واک عملاً له لاسه ورکړی و، خو ډېر وخت لا نه و تېر شوی چې د دې ښار مذهبي مفتي د (رومي کاتوليک کليسا) مشري خپله کړه، هغه ته يې د پاپ (پلار) لقب ورکړ. په پای کې هغه د ځمکې پرمخ د عيسی استازی وګڼل شو. له همدې امله د منځنيو پېړيو په ټوله دوره کې، (روم) د کليسا مرکز او د مسيحيت پلازمېنه ګڼل کېده. تر دې وخته بيا راوروسته نو ډېرو کمو خلکو جرئت کاوه چې د روم د نظر خلاف حرکت وکړي. ورو ورو سيمه ييزو ځواکونو خپل سياسي او پوځي اغېز زيات کړ، پاچايان او واليان پر دې بريالي شول چې ملي حکومتونه رامنځته کړي. د هغوی واک دې برید ته ورسېد چې په يوازې ځان يې کولای شول د کليسا پر وړاندې سر پورته کړي چې له دې جملې څخه يو يې هم (اسوري) نومېده او د (ناروې) پاچا و.

په مخنيو بحثونو کې مو يادونه کړې وه چې منځنۍ پېړۍ داسې يوه زمانه ده چې په هغې کې لويديځ تفکر خپله بڼه جوړه کړه. د منځنيو پېړيو فکر په اساسي ډول ديني فکر دی.

د دين د پراختيا څرنګوالی او د هغه ملاتړ په هغو پېړيو کې د لويديځو مفکرانو ګرمې بوختياوې وې. په منځنيو پېړيو کې دين د مسيحيت (پولوسي) انګېرنه او تفسير وو. (پولوس) يو يوناني ډوله يهود و. په لومړيو ميلادي پېړيو کې د هغه د خبرو له مخې د يوناني ډوله فکر او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیانو په چوکاټ کې د عیسی(ع) اعمال په نوې بڼه تفسیر شول. د مسیحیت دې ډول تفسیر، د لویدیځ دیني نړۍ پېژندنه رامنځته کړه او دین پر دې لویه وچه واکمن شو.

د روم امپراتورۍ ورو ورو پر دریو فرهنګي حوزو وویشل شوه: په لویدیزه اروپا کې مسیحي او لاتیني ژبې کلتور رامنځته شو چې د روم ښار یې پلازمېنه وه. ختیزه اروپا له مسیحي او یوناني ژبي کلتور څخه برخمنه وه، ددې فرهنګي حوزې پلازمېنه (قسطنطینه) وه، د قسطنطینې بل نوم (بیزانس) و چې یوه یوناني کلمه ده. له همدې کبله ګورو چې پر دې مهال د دوو منځنیو پېړیو یوه (د بېزانسي منځنۍ پېړۍ) او بله (د رومي کاتولیک منځنۍ پېړۍ) یادونه کېږي چې په دې توګه دا دواړه فرهنګي حوزې یوه له بلې جلا شي. خو د افریقا شمال او نږدې ختیځ هم په روم امپراتورۍ پورې تړلي وو، دا ځمکې په منځنیو پېړیو کې پر اسلامي او عربي ژبو فرهنګي حوزو بدلې شوې دي. تر منځني ختیځ وروسته، د نږدې ختیځ ځینې برخې او د افریقا شمال د اسلام تر واکمنۍ لاندې راغلل. څه موده وروسته (اسپانیا) هم د مسلمانانو تر واک لاندې راغله. (مکه، مدینه، اورشیلم او بغداد) د مسلمانانو سپېڅلي ښارونه ګڼل کېدل. د فرهنګي تاریخ له نظره باید یوه شو چې د (هلني) کلتور د سترو مرکزونو له جملې څخه یو مهم مرکز یانې (سکندریه) هم د مسلمانانو تر واک لاندې راغی. په دې ډول نو مسلمانانو د یوناني علم یوه درنه برخه د میراث په توګه راخپله کړه، عربو د منځنیو پېړیو د ټولې دورې پرمهال د علومو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلابېلو برخو کې له هغې جملې څخه په رياضياتو ، کيميا ، نجوم او طب کې لومړۍ او وروستۍ خبره کوله. زموږ د عددونو ليکل هم له عربو څخه را اخيستل شوي دي. له همدې کبله دي چې يو ډول عدد ليکنه (د عربي ويسي عدد) په نامه يادوي. په دې ډول نو عربي کلتور په ځينو برخو کې د مسيحيت تر کلتوره وړاندې لاړ.

د منځنيو پېړيو فلسفيانو مسيحيت يو روښانه واقعيت ګاڼه، کومه پوښتنه چې له هغوی سره مطرح کېدله، هغه دا وه چې ايا يوازې بايد پر مسيحيت ايمان ولرو او يا هم کولای شو د عقل له لارې هم د هغه پر درک بريالي شو؟ د يونان د فلسفې او د (انجيل) د لارښوونو ترمنځ اړيکې څه دي؟ ايا د انجيل او عقل ترمنځ تضاد شته؟ يا کولای شو د عقل او ايمان ترمنځ يووالی رامنځته کړو؟ د منځنيو پېړيو د فلسفې پاملرنه تقريباً په بشپړ ډول د همدې پوښتنې پر ځېړنې راتوله وه. (اګوستين) دا په ډاګه کړه چې د ديني مسايلو د شننې لپاره يو بريد او پوله شته. په هر حال په مسيحيت کې هم الهي رمزونه او رازونه موجود دي چې يوازې د ايمان له لارې د پوهېدو وړ دي، خو که چېرې پر مسيحيت ايمان ولرو ، نو خدای به مو روح له ظلمه وژغوري او دا نو هغه مهال دی چې موږ به د خدای پر وړاندې خارق العاده درک ته رسېدلي يو. (اګوستين) په دې نظر و چې فلسفه نه شي کولای ناپېژاندو لايتنهاهي شيانو ته ورسېږي. پر مسيحيت باندې تر ګروهېدو وروسته د هغه روح ارام شو. هغه په دې باب داسې ليکلي دي: ((زما زړه تر هغه نا ارام دی تر څو چې په تا کې ارامتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا کړي)) اوګوستین عقیده لرله چې خدای نړۍ له هیڅ څخه پیدا کړې ده. دا اعتقاد له انجیل څخه سرچینه اخلي خو یونانیانو زیاتره پر دې عقیده لرله چې نړۍ تل موجوده وه. اوګوستین معتقد و چې د نړۍ تر پنځونې وړاندې د خدای په ذهن کې د هغې (مثل) موجود و. هغه (مثل) ته الهي بڼه ورکړه او په دې ډول یې له تلپاتې (مثل) څخه د افلاتوني تصور لپاره یو ځای پیدا کړ.

دی په دې نظر و چې د خدای او د ژوند د نړۍ ترمنځ ناپایه اړیکي شته. هغه د مسیحیت د اعتقادي اصولو او د (فلوتین) د لارښوونو پر بنسټ په دې نظر و چې ټول شیان بېرته خدای ته ګرځي. خو (اګوسین) دې ټکي ته هم نغوته کړې چې انسان یو مانیز موجود دی، مادي جسم لري چې په مادي جوړښت پورې اړه لري او فنا کېدونکی دی، خو انسان یو روح لري چې کولای شي خدای ته ځان ورسوي. د (اګوستین) په باور د انسان جسم تر مړینې وروسته د هغو ګناه ګانو له امله چې ده ترسره کړي دي، له منځه ځي، خو د خدای(ج) په غوښتنه ځینې انسانان له بشپړې نابودۍ څخه ژغورل کېږي.

(اګوستین) د لومړي ځل لپاره تاریخ خپلې فلسفې ته داخل کړ. د (خیر) او (شر) ترمنځ پر جګړې باندې اعتقاد کوم نوی شی نه و، کوم څه چې نوي یا تازه ښکارېدل، پر دې ټکي د هغه اعتقاد و چې دا جګړه به د زمانې په بهیر کې سرته ورسېږي. د (اګوستین) په دې نظر کې ډېر کم کولای شو افلاتوني اغېزې وګورو هغه په دې برخه کې معتقد و چې خدای ټول تاریخ ته اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري چې د خپلې ((الهي مدينې)) بنسټ کېږدي. ځکه خو نو تاريخ له دې پلوه لازم و چې انسانان د هغه په اوږدو کې پرمختګ وکړي او شر او بدي له منځه يوسي.

که چېرې (اګوستين) د افلاتون ليدلورى مسيحيت ته ورداخل کړ، په مقابل کې بيا د منځنيو پېړيو ډېر لوى او مهم فيلسوف (توماس اکويناس) د ارسطو ليدلورى مسيحيت ته ورننويست. ده هڅه وکړه د مسيحيت او فلسفې ترمنځ يووالى رامنځته کړي، دى پر دې بريالى شو چې د علم او ايمان ترمنځ پيوند ټينګ کړي. ده له (انجيل) سره د (ارسطو) فلسفه همغږې کړه.

(توماس) معتقد و چې ((د الهي- طبيعي واقعاتو)) يوه مجموعه هم موجوده ده چې د مسيحيت د لارښوونو د ذاتي يا (طبيعي) عقل دواړو په مرسته په يوه بڼه د درک وړ ده، ددې واقعياتو له جملې څخه يوه داده. لکه خداى وجود لري. د خداى د وجود اثبات هم د ايمان او هم د ديني لارښوونو له لارې ډېر د ډاډ وړ دى. ځکه چې که يوازې له عقل څخه کار واخلو، کېدى شي تېروتنه وکړو. دې سره سره (توماس) په دې نظر و چې د مسيحيت د لارښوونو او د ارسطو په شان د يوه فيلسوف د ليدلورو ترمنځ تضاد نه شته.

لنډه دا چې د يوناني فلسفې دريو څانګو: په لويديځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختيځ کې افلاتوني فلسفې، په سويل او د عربو په منځ کې ارسطو يي فلسفې خپل ژوند ته دوام ورکړ. دا درې څانګې د منځنيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وروستیو کې د (ایټالیا) په شمال کې یوه له بلې سره یوځای شوې او یو ستر دریاب یې رامنځته کړ. عربو په (اسپانیا) کې خپل کلتور پراخ کړ او یوناني کلتور هم په (یونان) او (بیزانس) کې واکمن و. پر همدې مهال (رنسانس) پیل شو او د لرغوني کلتور (د نوې ټوکېدنې) عصر د اروپا څېره بدله کړه. په دې ډول کولای شو ووایو د لرغونې دورې کلتور د منځنیو پېړیو په ټولې اوږدې دورې کې خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

موږ په مخنیو بحثونو کې وویل چې یوناني فلسفې په دریو څانګو: په لویدیځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختیځ کې افلاتوني فلسفې په سویل او د عربو په منځ کې ارسطویي فلسفې خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دا درې واړه څانګې د منځنیو پېړیو په وروستیو کې د ایټالیا په شمال کې سره یوځای شوې او یو ستر دریاب یې رامنځته کړ، عربو په (اسپانیا) کې خپل کلتور پراخ کړ او یوناني کلتور هم په یونان او (بیزانس) کې واکمن و. پر همدې وخت (رنسانس) پیل شو او د لرغوني کلتور د نوې ټوکېدنې عصر د اروپا بڼه بدله کړه. له رنسانس څخه موخه د اروپا د کلتوري غوړېدنې د دورې (بیا راژوندي کول) دي. چې په څوارلسمه میلادي پېړۍ کې د ایټالیا په شمال کې پیل شوه او په ډېرې چټکۍ سره یې د اروپا شمالي څنډو ته پراختیا ومونده.

د منځنیو پېړیو تر اوږدې دورې وروسته چې د انسان ژوند یې په الهي انوارو کې رالنډاوه، یو ځل بیا هغه وخت راورسېد چې انسان د ژوند په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکز کې واقع شي. ددې دوران د سر خبره (مبدا یا بنسټ ته ورګرځېدنه)) وه او مبدا هم د لرغونې دورې له انسانپالنې پرته بله خبره نه وه.

رنسانس یانې هغه دوران چې د لرغونې دورې کلتور او هنر په کې یوځل بیا راژوندی کېږي. په دې دوره کې تر خروارو خاورو لاندې د زرګونو مجسمو او لیکلو اثارو را ایستل، یو ډول ورزش یا تفریح ګڼل کېدله. ان د خلکو په منځ کې د یوناني ژبې زده کړه هم دود شوې وه او دا کار ددې سبب شو چې یو ځل بیا د یوناني کلتور پر خپرنې لاس پورې شي.

د یوناني انسانپالنې مطالعې روزنیزه موخه هم درلودله، د بېلابېلو انساني علومو د ځانګو خېړنه او مطالعه ددې سبب شوه چې خلک یو ډول کلاسیکه روزنه ترلاسه کړي او په دې ډول تر نورو موجوداتو د انسان مقام لوړ وانګېري.

په حقیقت کې درې غټې اختراعګانې (قطت نما، باروت او د چاپ صنعت) د نوي عصر د څرګندېدو تر ټولو غټ لاملونه وو چې هغه د (رنسانس) په نامه یادوي. د (قطب نما) اختراع پر سیندونو ورګرځېدنه اسانه کړه او د څېړنیز او پلټنیزو سفرونو لپاره یوه مهمه وسیله شوه. د باروتو لپاره هم همدا موضوع مطرح وه. نویو وسلو د اروپا لپاره ددې امکان برابر کړ چې پر امریکایي، اسیایي، افریقایي او استرالیایي کلتور خپل واک وچلوي. دا خبره باید هېرهنه شي چې باروتو د اروپا په داخل کې هم مهم نقش درلود. د چاپ صنعت د رنسانس د دورې د روښنفکرانو د افکارو په خپرولو کې ځانګړې اهمیت درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپ صنعت ددې سبب شو چې کليسا د علومو د خپراوي په برخه کې خپل انحصاري واک له لاسه ورکړي. څه موده وروسته پر دې لومړنيو وسيلو يوه بله وسيله هم ورزياته شوه، ددې وسيلو له جملې څخه يوه هم (تلسکوپ) و چې د نجوم په برخه کې يې يو انقلاب رامنځته کړ.

د مهمو بدلونونو له جملې څخه پر مالي اقتصاد باندې د طبيعي اقتصاد بدلول و. د منځنيو پېړيو په وروستيو کې اروپايي ښارونو کې صنعت ډېره ځلا وموندله. اقتصاد د سوداګرۍ پر ستنو ودرېد او ان بانکي موسسې رامنځته شوې. په دې ډول نو جنس پر جنس راکړې ورکړې له منځه لاړې، په دې مانا چې طبيعي اقتصاد خپل ځای پر پيسو باندې د اجناسو بدلونونو ته پرېښود. دا کار د دې سبب شو چې په اقتصادي چارو کې خلاقيت، استعداد او پلان جوړونه رامنځته شي، مالي اقتصاد د ټولنې د وګړو لپاره د ودې نوې لارې چارې برابرې کړې.

لکه څنګه چې د لرغوني يونان فلسفيان پر دې بريالي شول د کرنيز کلتور له اساطيري اعتقاداتو ځان خلاص کړي، په رنسانس دوره کې هم خلکو کوښښ وکړ له همدې لارې د مالکانو او د کليسا د اربابانو له واکه خپل ځانونه وژغوري. پر همدې وخت په اسپانيا کې له (عربي) او په ختيځ کې له (بيزانسي) کلتور سره نږدې اړيکي ددې سبب شول چې يوناني کلتور يو ځل بيا وپېژندل شي.

ډېره مهمه مساله چې په رنسانس دوره کې تر سترګو کېږي، د انسان هغه نوی انځور و چې په دې دوره کې مطرح شو. په رنسانس دوره کې انسانپالو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان او د هغه د ارزښتونو په باب یو نوی اعتقاد یا باور وړاندې کړ. دې باور د منځنیو پېړیو له لیدلورو سره په ټینګه تضاد درلود. په منځنیو پېړیو کې یوازې د انسان ګناه کاره طبیعت ته پاملرنه کېدله، خو په رنسانس دوره کې انسان ډېر لوړ مقام او ارزښت درلود. د رنسانس د دورې له ډېرو مهمو شخصیتونو څخه یو هم (مارسیلیو فیسیچینو) نومېده. هغه چیغه پورته کړه چې: ((د انسان په پوټکي کې ای خدایي موجوده خپل ځان وپېژنه !)) له دې ډلې څخه یو بل تن (جوو ان پیکو دلا میراندولا) و چې ((د انسان د شوکت په باب)) یې یوه ستاینه ولیکله. په منځنیو پېړیو کې دې ته ورته شیان د تصور وړ نه وو. په یادو پېړیو کې هر څه په خدای کې رالنډېدل، خو په رنسانس دوره کې بیا د هر شي مرکزیت انسان و.

په رنسانس دوره کې د لرغوني دورې په انډول فرد پالنې ته زیات اهمیت ورکول کېده، ځکه چې ددې دورې متفکران په دې نظر وو چې موږ یوازې انسانان نه یو، بلکې زموږ هر یو په خپله یو ځانګړی فرد هم دی. شونې وه چې دا باور انسان له کوم دقت پرته د ځان غوښتنې خواته بوځي، خو د هغه مطلوب برید هغه څه و چې د رنسانس دورې انسان ته په برخه شوی و. د رنسانس دورې له انسان څخه مقصد هغه انسان دی چې د ژوند د ټولو اړخونو، هنر او علم په لټه کې وي. د رنسانس انسان د لرغوني دورې د انسان په شان نه یوازې د طبیعي مسایلو په خاطر د اناتومۍ، جسد پېژندنې او جسد ځیرنې خبره کوله، بلکې د هنري پنځونو لپاره یې هم کار کاوه. په هنري اثارو کې د انسان د لوڅ بدن نندارې ته وړاندې کول یو دود

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرځېدلی و. ګورو چې تر یوې اوږدې دورې وروسته په خلکو کې شرم و حیا له منځه تللي وو او انسان هڅه کوله یو ځله بیا لکه څنګه چې دی باید هماغه شان اوسي او لکه څنګه چې دی له هغه څخه ونه شرمېږي.

د منځنیو پېړیو اروپا کې هنر تر ډېره بریده، د کلیسا او د هر هېواد د واکمنو به خدمت کې و. په واقعیت کې عادي خلکو خپله ځانګړې موسیقي درلوده چې له هغې څخه ډېر معلومات اوس په لاس کې نه شته. د رنسانس په پیل کې اروپایانو د کلیسا د غوڅ واک د دورې تر پایته رسېدو وروسته، مذهب او تر مرګ وروسته ژوندانه ته کمه پاملرنه کوله او تر ډېره ددې نړۍ ژوندانه ته متوجه شول. هغوی د بوټو، ځناورو د څېړنې او همدارنګه د نجوم او فزیک د مطالعې په لټه کې شول. موخه یې دا وه چې د خپلې نړۍ په باب د ډېرو شیانو پر زده کړه بریالي شي په دې پړاو کې د خپل ځان په باب د انسانانو د فکر کولو طریقې هم بدلون وکړ. له بده ایه خلکو پرته یو زیات شمېر نورو خلکو ته هم د زده کړې چارې برابرې شوې، ټولنیز توپیرونه تر ډېره بریده له منځه لاړل او ثروتمندو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ چې په بېلابېلو هنري ډولونو کې لوړو پوړیو ته ورسېږي.

دربار یا کلیسا نور غوڅ واک نه درلود او یوازې ملاتړی نقش یې درلود. په داسې یوه هنري فضا او په داسې یوه ټولنیز چاپېریال کې هنرمندانو ددې توان درلود چې د منځنیو پېړیو له خنډونو او بندیزونو پرته، تر هرې کچې چې کولای شول، وده وکړي. د خلکو او د خپلو ملاتړو له خوا یې هم زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

درناوی کېده او پاملرنه ورته کېده. هغوی به د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو لیدونکو او اورېدونکو ته به یې خوښي وربښله.

د رنسانس دورې په پیل کې مطرح سبکونه یو د (هلند) او (بلژیک) د سیمو سبک و چې د فلمیش (Flemish) په نامه یې شهرت درلود او بل فرانسوي سبک و. خو د (۱۵۵۰م) کال په شاوخوا کې نورو هېوادونو هم په دې برخه کې پر ډېرو هڅو لاس پورې کړ. په دې دوره کې انګلستان پر داسې کورنیو جګړو اخته و چې تر (۱۴۸۵م) کال پورې یې موسیقۍ هغه پخواني مهارتونه په همغه یوه بڼه وساتل.

په پای کې د انسان په باب نوی تصور په یو ډول د ژوند پر یوې نوې پېژندنې بدل شو، نور نو انسان یوازې د خدای په غوښتنه نه و پنځول شوی، بلکې په دې پنځونه کې د انسان غوښتنه هم مطرح وه، ځکه نو انسان کولای شول په دې نړۍ کې د خپل شتوالي په برکت خوشاله ژوند وکړي. د ازادۍ دا احساس ددې سبب شو چې نامحدوده امکانات د انسان پر وړاندې ودرېږي. تر دې وروسته نو انسان د پولو د نړولو او له ټولو تېرو بندیزونو څخه د تېرېدلو په لټه کې شو. ځکه نو موږ ګورو چې د رنسانس دورې انسانپالنه د لرغونې دورې له انسانپالنې سره ډېر توپیرونه لري. یانې دا چې د لرغونې دورې انسانپالنې د انسان پر واک، اعتدال او ارامۍ ټینګار کاوه.

د رنسانس په اړه مهمه مسله دا ده چې د طبیعت د نوې پېژندنې سبب شو. انسان هغه مهال احساس کړه چې دا مادي نړۍ دده استوګنځای دی او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نړۍ کې د هغه ژوند يوازې ددې لپاره نه دی چې خپل ځان د اخرت سفر ته تيار کړي. دا احساس ددې سبب شو چې انسان ته ددې مادي نړۍ په باب يو فکر پيدا شي. طبيعت د انسان لپاره يو مثبت اړخ پيدا کړی و. ان دا چې ډېر خلک معتقد وو چې خدای د خپلو مخلوقاتو په منځ کې دی. نو ځکه خو نه شو کولای د خدای لپاره وروستی بريد وټاکو. د همدې دليل پر بنسټ هغه په هرځای کې حاضر دی. دا ډول ليدلوري يې د (خدايي ائين) په نامه يادول. د منځنيو پېړيو فلسفيانو تل د انسان او خدای ترمنځ پر نه انکارېدونکو اړيکو ټينګار کاوه، خو د رنسانس په دوره کې طبيعت يوه الهي ښکارنده ګڼل کېدله او ان ((خدايي شکايت)) ګڼل کېده. البته کليسا دا ټولې نوې ښکارندې نه خوښولې. هغه څه چې د (جوردانو برونو) پر سر راغلل، ددې ادعا لپاره ښه دليل ګڼل کېږي.

هغه يوازې پر دې معتقد و چې خدای په طبيعت کې حاضر دی. ددې ترڅنګ هغه په دې نظر و چې فضا لايتناهي ده. هغه له همدې کبله پر سختې سزا محکوم شو. هغه يې پر (۱۶۰۰) ميلادي کال د روم ښار د ګلانو په ډګر کې وسوزاوه. دلته نو بايد دې ټکي ته پاملرنه وکړو چې د انسانپالنې ترڅنګ انسانغندنه اوس هم شته او انګازې کوي.

د رنسانس زمانې پوهانو د طبيعت د څېړنې لپاره هڅه کوله چې له خپلو حواسو ګټه پورته کړي، د حقيقت ريښې پيدا کړي په پټو سترګو د کليسا د ښوونو او د ارسطو د فلسفې ملاتړ ونه کړي، د هغوی او د تېرو اشخاصو د نظرياتو چې د څوارلسمې پېړۍ له همغه پيله اوربدل کېدل، مخالفت

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي. یاني د رنسانس دورې پوهانو یوازې د مغز له تفکر څخه ترلاسه شوې پایله مردوده ګڼله. هغه طریقه چې د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې د تائید وړ وه، خو په رنسانس دوره کې ازمېښت او تجربې (د تجربه يي څېړنې طریقې) ځانګړی مقام ترلاسه کړ. طبیعت باید د ازمایښت د طریقې له لارې څېړل شوی او ارزول شوی وای. ددې خبرې یادونه هم په کار ده چې په منځنیو پېړیو کې هم له تجربه يي طریقې څخه ګټه پورته شوې ده، خو په نامستقیم ډول. په رنسانس دوره کې تجربه يي طریقې او ازمېښتونو ته ځانګړی نظم ور وبښل شو.

په رنسانس دوره کې هڅه وشوه چې علمي څېړنې او مطالعې د ریاضیاتو پر بنسټ ودروي او کوم څه چې د اندازه کولو وړ وو، باید په دقیق ډول اندازه شوي وای، د اندازه کولو لپاره طریقې کشف شوې. د رنسانس دورې انسان په دې لټه کې و چې خپل ځان او نور د طبیعت له بندیزونو څخه ازاد کړي. یاني دا چې انسان نور د طبیعت یوه برخه نه ده، بلکې نور نو دا طبیعت و چې د انسان لپاره باید ګټه او کارترې اخیستل شوی وای.

(ګالیلو ګالیله) د اولسمې پېړۍ یو مهم پوهاند په دې نظر و چې د طبیعت کتاب د ریاضي په ژبه لیکل شوی دی. بیا غوړېدنه (Renaissance) مهم فرهنګي غورځنګ و چې په اروپا کې د علمي انقلابونو، مذهبي سمونونو او هنري بدلونونو پیلامه شو. د بیا غوړېدنې زمانه له منځنیو پېړیو څخه نوي پړاو ته د تېرېدو مرحله ده. د غوړېدو پړاو پیل معمولاً د (ایټالیا) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال کې په څوارلسمه پېړۍ کې ګڼل کېږي. دې غورځنګ په پنځه لسمه پېړۍ کې د اروپا له شمال څخه هم خپله لمن راتاوه کړه.

د پنځه لسمې او شپاړسمې پېړۍ په بهیر کې علم او هنر په ایټالیا کې ستر پرمختګونه رامنځته کړل. دا فرهنګي بیا غوړېدنه پر بیا غوړېدنې (رنسانس) مشهوره شوه.

داسې پوهان، سندرغاړي او فلسفیان راوټوکېدل چې د روم او یونان له اصیل میراث څخه یې الهام اخیسته او نړۍ ته یې له یو نوي او تازه لیدلوري څخه کتل. انځوګرانو به د انسان جسد مطالعه کاوه او د انسان د بدن غړي به یې په رښتیني ډول انځورول. واکمنو به د سترو ودانیو او لویو هنري کارونو سپارښتنه کوله. دا ډول عقاید ډېر ژر ټولې اروپا ته وغځېدل.

درې فکري انقلابونه د رنسانس دورې اساسي ستنې جوړوي:

۱- د کوپرنیک فکري انقلاب

۲- د ګالیله فکري انقلاب

۳- د دکارت فکري انقلاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوپرنیک فکري انقلاب

کوپرنیک د ځمکې د مرکزیت نظریه مردوده وګڼله او د ځمکې پرځای یې د
لمر د محوریت یا مرکزیت

نظریه وړاندې کړه. د دې
نظریې له مخې نو ځمکه نوره
د نړۍ مرکز او انسان هم
اشرف المخلوقات نه و. دا د
لویدیځ انسان د وجدان
لومړنی بحران و، ځکه چې
انسان د کیهان په ناپایه ځپو
کې یو موجود و.
د لمر د محوریت یا مرکزیت
نظریه یو لوی فکري انقلاب و
ځکه چې هم د (بطلیموسي)
نجوم د منل شویو اصولو او هم د سپېڅلي کتاب د نصوصو پر وړاندې
ولاړ و.
د کوپرنیک لنډه لیکنه له زیات هرکلي سره مخامخ شوه او هغه یې د
اروپايي پوهانو په منځ کې زیات نومیالی کړ. خو کوپرنیک لا هم په علمي
ټولنه کې خپله نظریه نیمګړې نه ګڼله، څو کلونه یې پر ژورو علمي څېړنو
او د شواهدو او مدارکو پر راټولولو تېر کړل چې خپلې نظریې ته زیات
اعتبار وروبښي.
پر (۱۵۳۳م) کال د (کوپرنیک) شهرت دا سې یو مقام ته رسېدلی و چې
(البرت ویدمانتشتات) (د اووم پاپ کلمنت) منشي په (واتیکان) کې پاپ
او د (کاردینالانو) یوې ډلې ته د هغه د نظریو په باب یو لړ ویناوې ترتیب

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. پر (۱۵۳۲م) کال چې د (کوپرنیک) څېړنې بشپړې شوې نور نو په اروپا کې داسې عالم پاتې نه و چې د هغه د انقلابي نظریاتو په باب یې څه نه وي اورېدلي او ډېر یې په دې وچه کې د هغو د خپرېدو غوښتونکي وو. هغه ان په کلیسا کې ځواکمن ملاتړي درلودل؛ (کاردینال نیکلاس فون شونبرګ) کوپرنیک ته د خپل یو لیک په ترځ کې ولیکل: ((... ای عالم سړیه! هیله ده زما غوښتنه بې ځایه ونه ګڼې، خو ګوره په ټینګار سره له تا غوښتنه کوم چې د کایناتو په باب خپل کشف د نړۍ نورو پوهانو ته د بحث لپاره وړاندې کړې او په لومړي ګام کې خپله شرح له جدول او هر هغه څه سره چې په هغو پورې اړه لري، ماته راولېږې...))

دا هڅوونکی لیک که څه هم (کوپرنیک) ته ډېر ارزښتمن و، خو داسې بشپړ نه و چې هغه د خپلې انقلابي نظریې خپرېدو ته رامات کړي.

ده همدا رنګه د خپلو څېړنو بشپړاوي ته تر (۱۵۳۹م) کال پورې ادامه ورکړه چې (د ګنورګ یواخیم رتیکوس) په نامه له یوه ریاضي پوه سره اشنا شو او هغه یې د خپل شاګرد په توګه ومانه. دوی دواړو یوه نظریه وڅېړله. تر دوو کلونو وروسته (رتیکوس) د کوپرنیک له تیورۍ څخه په ګټې اخیستلو سره د ځمکې د حرکت په باب د (ناراتیو پریما) په نامه یو کتاب ولیکه او پر (۱۵۴۲م) کال یې د کوپرنیک په نامه د هغه د څېړنو ځینې برخې په مثلثاتو کې خپرې کړې. د (رتیکوس) د ډېر ټینګار له امله په پای کې (کوپرنیک) ومنله چې د خپلې نظریې لپاره بشپړه شرحه تیاره کړي او هغه (نورنبرګ) ته واستوي چې د هغه له نظریاتو سره یې خپره کړي. په پای کې کتاب پر (۱۵۴۳م) کال خپور شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګالیله فکري انقلاب

په رنسانس دوره کې ګالیله دویم فکري انقلاب رامنځته کړ، فزیک یې له الهیاتو څخه خپلواک کړ. د رنسانس دورې تر ټولو ځانګړی مفکر همدا ګالیله دی. ګالیله د حقیقت یانې طبیعت تازه مفهوم اعلان کړ چې د کلیسا د ښوونو بنسټونه یې ولړزول. ګالیله به ویل: د طبیعت حقیقت زموږ د سترګو پر وړاندې پروت دی. دا حقیقت داسې نه دی چې یو ځل اسرائیلي انبیاوو او حضرت

مسیح ته وحې شوې وي. د طبیعت حقیقت تل زموږ د سترګو پر وړاندې پروت دی. خو پر دې حقیقت د پوهېدو لپاره باید د ریاضي په ژبه پوه شو. ددې حقیقت ژبه هندسي شکلونه یانې دایره، بیضوي او مثلث او داسې نور دي، چې په سپېڅلي کتاب کې د ریاضي او هندسې په باب څه نه دي ویل شوي. ګالیله د فزیک علم ته (سیکولاره) بڼه ورکړه او هغه یې له الهیاتو څخه خپلواک وګاڼه، تر هغه وروسته د (فزیک) علم د انسان پر عقل ډډه لګوله.

ګالیله (داونګ قانون) کشف کړ، د ګالیله د اونګ قانون نن هم په بېلابېلو برخو کې کارول کېږي، د ساري په توګه د ستورې د حرکت د اندازه کولو او یا هم د ګړۍ د کار د بهیر د مهارولو لپاره له همدې قانون څخه ګټه پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. د اونګ په باب د هغه ازمويني د نوي ډيناميک فزيک پيل و. هغه غبرګون چې د حرکت قوانين يې رامنځته کوي او هغه ځواکونه چې د حرکت سبب ګرځي، دا رانغاړي.
ګاليله پر (۱۵۸۸م) کال په (پيزا) پوهنتون کې دوکتورا (استادي) ترلاسه کړه او همالته د رياضياتو د تدريس لپاره پاتې شو.

ګاليلنو ګاليله په (۲۵) کلنۍ کې خپل دويم لوی علمي کشف ترسره کړ. دا داسې يو کشف چې د دوو زرو کلونو په بهير کې د يوې پرځای پاتې نظريې د له منځه تللو سبب شو. دې کار هغه ته زيات دښمنان پيدا کړل، د (ګاليله) په دوران کې د علومو يوه زياته برخه د ستر يوناني فيلسوف (ارسطو) چې تر ميلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې يې ژوند کاوه، پر نظرياتو ولاړه وه.

د هغه اثار د ټولو علومو د يوې مرجعې او سرچينې په توګه ګڼل کېدل. هر چا چې د ارسطو د قوانينو له جملې څخه پر يوه شک کاوه، بشپړ او عاقل انسان نه ګڼل کېده. د هغو قواعدو له جملې څخه چې ارسطو بيان کړي وو، يو دا و چې درانه جسمونه تر سپکو جسمونو ژر سقوط کوي. ګاليله ادعا کوله چې دا قاعده اشتباه ده، لکه څنګه چې وايي هغه ددې خطا د اثبات لپاره د خپل پوهنتون استادانو ته هم بلنه ورکړه چې له ده سره د (پيزا) د مايل برج تر ټولو لوړې طبقې ته لاړ شي. ګاليله د توپ دوه ګولۍ يوه د (۵) کيلو په وزن او يوه بله د (نيم) کيلو په وزن له ځان سره يوړلې او د پيزا برج له لوړې برخې يې دواړه ګولۍ پر يوه وخت لاندې راخوشې کړې، په ډېرې ژورتيا سره په صحنه کې ټولو شاهدانو وليدل چې دواړه ګولۍ پر يوه وخت ځمکې ته ورسېدلې. ګاليله په دې ډول د فزيک يو مهم قانون (د اجسامو د سقوط سرعت د هغو له وزن سره اړيکي نه لري) کشف کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا کله چې دا اصل (د ازاد سقوط) یا د (هم ارزي حل) د قانون په توګه وپېژندل شو ، د نوي فزیک بنسټ یې کېښود. (البرت انشتین) خپله ډېره مشهوره تیوري ((عام نسبیت)) د همدې اصل پر بنسټ ودرولې وه.

ګالیله همدا راز د یو لرلید (دوربین) پر جوړولو بریالی شو ، خو دې ماشین زیات ځواک نه درلود ، خو مهم مطلب دا و چې اصلي اختراع کشف شوې وه او د یوه ځواکمن لرلید جوړول یوازې یو فني کار و.

دا لرلید د (وینز) حکومت مشر ته وړاندې شو او د (سن مارک) ترڅنګ کېښودل شو. سناتوران او ثروتمند سوداګر د دې لرلید شاته ودرېدل او ټول له یو ډول هیښتیا او حیرانۍ سره مخامخ شول، ځکه چې له ګاونډه یو کلیساوو څخه یې د مومنانو ایستل او هغه کشیشان چې د افق پر لرې پرتو برخو کې یې حرکت کاوه، ولیدل. خو ګالیله سم له لاسه لرلید د اسمان خواته واړاوه، د هغو منظرو جوړښت ته متوجه شو چې تر دې وخته هېڅ سترګه د هغو د لیدلو پر ننداره بریالۍ شوې نه وه. په (ګالیله) کې یې شور او ځوږ راپیداکړ. ګالیله ولیدل چې (سپوږمۍ) د ارسطو د نظریاتو خلاف چې هغه یوه صفا او صیقل شوې کره ګڼله، پر غرونو او واورو پوښل شوې ده. چې د لمر رڼا یې د هغې ځانګړتیاوې په ګوته کوي.

سربېره پر دې هغه وکتل چې د (مشتري) د سیارې پر شا وخوا څلور وړې سپوږمۍ د حرکت په حال کې دي او په پای کې یې د لمر داغونه په خپلو سترګو ولیدل. دې لوی عالم پر (۱۲۱۰م) کال دا ټولې پایلې د (اسمان قاصد) په نامه د یوه کتاب په بېلابېلو برخو کې خپرې کړې چې د ډېرې ستاینې او قدردانۍ وړ وګرځېدې. خو د (اسمان قاصد) کتاب یوازې له قدردانۍ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاينو سره مل نه و، بلکې يو شمېر خلکو يې پر ليکوال نيوکه هم وکړه چې ولې يې سيارې (۷) ګڼلې نه دي، په داسې حال کې چې فلزات (۷) دي، د عبادت ځايونو رڼا ځايونه (۷) ځانګې لري او د انسان په سر کې (۷) سوري موجود دي، ګاليله بيا ددې ټولو پوښتنو په ځواب کې وويل: په خپلو سترګو په لرليد کې وګورئ چې اشتباه مو رفع شي.

د (ګاليله) څېړنو او کتنو هغه ته ددې لارې لارښوونه وکړه، هغه علمي فرضيې چې د هغو پر بنسټ ځمکه ددې نړۍ (محور) دی، لمر او ستوري د هغې پر چورليز راڅرخي، مردودې وګڼلې. تر دې نېږدې نيمه پېړۍ وړاندې (کوپرنيک) د خپل ستر اثر په ترڅ کې دا ثابته کړې وه چې لمر د ستورو د جوړښت په منځ کې واقع دی، ځمکه او ستوري د هغه پر چورليز راڅرخي. کوپرنيک خپله دا مفکوره د عوامو ذهنونو ته وررسولې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت فکري انقلاب

دریېیم فکري انقلاب د (دکارت) په واسطه پیل شو. دکارت د سپېڅلي کتاب، پاپ، کلیسا او واکمنو د سنتونو، پرځای د بشر عقل ته ترجیح ورکړه او په دې کار سره یې یوه نوې موضوع وپنځوله.

د دکارت فلسفې په لوید یځې اروپا کې خرافات له منځه یوړل او (د روښانه او نویو فکرونو) زمانه پیل شوه. تر دې وروسته نو هر څه د عقل له مخې تلل کېدل، ان د (انجیل) د سپېڅلي کتاب محتویاتو او د ایمان زمانې خپل ځای د عقل زمانې ته پرېښود. د طبیعت د څېړنې لپاره د دکارت طریقه یوه داسې طریقه وه چې پر قیاس او نتیجې ولاړه وه.

(نیوتن) د ګالیله د بریاوو د وارث په توګه او (کپلر) رامیدان ته شول. د ګالیله قانون په تېره بیا د اجسامو د ازاد سقوط په برخه کې او د عمومي جاذبې په باب د کپلر قوانین ډېر مشخص شول. د (نیوتن) طریقه بیا یوه شننیزه او استقراري طریقه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (دکارت) په دوران کې د عام ولس د فکر کولو پر وړاندې تر ټولو ستر خنډ هغه خرافات وو چې د کلیسا له خوا پر خلکو تپل شوي وو؛ که څېرې د منځنیو پېړیو د فلسفو ټول مخونه دې نه وي زده کړي، نه شې کولای د فلسفي پوښتنو په باب فکر وکړې. په پایله کې خلکو اړتیا لرله مخکې تر دې چې نوې فلسفه پیل کړي، دا زده کړې چې د جهالت د دې ستونونو په باب شک وکړي.

دا همغه هدف و چې د لومړنۍ فلسفې په باب دکارت (د فکرونو غور) کتاب کې د خپل ځان لپاره ټاکلی و.

شکګر په شک او تردید مشهور وو او ټول پر دې پوهېدل چې د هغوی فکر و خیال نه شي کولای د یوه (ډاډمن) ژوند لپاره یوه مثبته فلسفه رامنځته کړي. له بلې خوا د باور لپاره د هغوی هڅه د کلیسا د منظمو اصولو او د هغې د فلسفې یانې (اسکولاستیک) فلسفې له منلو سره مترادفه وه، ځکه نو دکارت (د باور لپاره شک) چې د خلکو لپاره زړه راکښونکی و، دوداوه او د هغه په پایله کې د متخصصو روحانینو او د ټولنې د یوه عادي فرد ترمنځ رامنځته شوي یا ډلبندي شوي بنسټونه لړزېدل. هغه لیکي:

((په دې خاطر نه چې زه شکګر چې شک په خپله د شک لپاره ترسره کوي، او تل غواړي چې بې پرېکړې پاتې شي، ځارم، برعکس زما هدف دا و چې باور ترلاسه کړم. او خپل باور تر هغه بریده ورسوم چې زه پرې پوره ډاډه شم.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو د (دکارت) د شک ډول ددې ځواک دودول و چې د شککرو د شک په انډول چې اساساً ځینو روښنفکرانو ته یې کولای شول جذابیت ولري، ډېره عمومي بڼه خپله کړي. دکارت ډېر احتیاط کاوه، مخکې تر دې چې عملي او اخلاقي چلند تر علمي ځیرنې لاندې ونیول شي، یو (لانیک) سړي ته ددې ډول فلسفي لارې د بشپړولو لپاره ټولې لازمې لارښوونې مهمې دي چې له سرگردانۍ څخه وژغورل شي.

ددې لومړنیو شرایطو په پام کې نیولو سره په کتاب کې بحث پر هغه پوهانو دی چې دی یې د لومړنۍ فلسفې په باب په (پوهنیز غور) کتاب کې یادونه کوي.

په (پوهنیز غور) اثر کې دی لومړی پر حواسو شک کوي، خو دده مهم حرکت په دویم (Medition) کې دی چې پر خدای شک کول دي. ((ایا خدای شته؟)) او ان دا چې شک کوي چې ایا خدای تېرویستونکی دی. کله چې لیکي: ((موږ باید دا وازمویو چې ایا خدای شته که نه؟ که چېرې وي، نو ایا کولای شي تېرایستونکی وي یا نه وي؟))

هغه زمانه چې دکارت په کې ژوند کاوه، دا یوه لویه گناه گڼل کېدله چې څوک دې د خدای پر وجود شک وکړي، دا خو لا پرېږده چې څوک دې د تېرایستونکي په توگه د خدای په باب فکر وکړي. (فرانسیس بیکن) د (امپریسیزم) پلار او د دکارت هممهالی گڼل کېده، خپل ځان ته کار اسانه کړی و، په دې وینا چې فلسفه باید یوازې پر استدلال ډډه ولگوي. په داسې حال کې چې الهیات د اعتقاد له لارې د پېژندنې وړ دي، په دې ډول نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بیکن) له کلیسا سره له مخامخېدنې ځان لرې کړی دی. له بلې خوا (بیکن) د (دکارت) په پرتله له خپل هدف سره په ډېر دقیق ډول د خپلې ټولنې تر ډېرو ممنوعو شکونو اوړي، یانې په ټولنه کې د عوامو لپاره په ډېرې روښانتیا سره خپلواک فکر وړاندې کوي. یو زیات شمېر کره کتونکي د اعتقاد په باب د دکارت خدای پالې نتیجې اخیستنې او همدارنګه د علم او کلیسا د پخلاینې په برخه کې دده چلند ، هڅو او کوښښونو ته نغوته کوي او دوی دا پورته حرکت د دلیل په توګه راوړي چې (دکارت) د خدای پر وجود باندې د شک په برخه کې رښتیني نه و ، کره کتونکي سمه خبره کوي که ناسمه او یا هم هغه بحث چې په خپله دکارت مطرح کړی ، د هغه په باب که د دکارت وروستۍ نتیجه اخیستنه هم په پام کې ونه نیول شي او یا دا چې د دکارت درک په خپله اساساً ډېر ځانساتی دی.

که دا ټول یوې خوا ته کړو ، له دې واقعیت څخه سترګې نه شو پټولای چې د شک په باب د دکارت چلند او د یوه فرېبکاره په توګه خدای ته د هغه کتنه د خپلې زمانې مذهبي اعتقادات په جدي ډول وګواښل او ویې لړزول. کله چې عام خلک له خدای سره داسې چلند جایز وګڼي، دا حرکت عملاً کولای شي کفر ته ورسي. له دې پرته چې د لومړي بحث د مقابل لوري ځوابونه هر څومره هم د قناعت وړ وي. په واقعیت کې همدا فکري طرحه په دقیق ډول د دکارت د انقلاب زړی و. سره له دې چې دا بدلون شاید د یوه ځانساتي له خوا ببل شوی وي، یانې په خپله د دکارت له خوا ، خو په ټولنه کې د واکمنو اعتقاداتو په باب د شک جرئت، د خپلواکو فکرونو د هڅولو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماغومره لازم و ځکه چې په انسانانو کې د استدلالونو د ظرفیت برابري په رسمیت و پېژندل شي.

موږ په تېرو بحثونو کې یادونه وکړه چې د رنسانس د زمانې پوهانو طبیعت د ازموینې او تجربې له لارې تر څېړنې او ارزونې لاندې نیوه، دا طریقه یې د تجربه یي څېړنې په نامه یادوله. پوهان د همدغو ازموینو او اندازه کولو له لارې پر دې بریالي شول چې لویو موندنو ته ورسي.

دې پوهنیزې طریقې د صنعتي انقلاب ته وکېدو ته لاره اواره کړه. همدغه صنعتي بدلون بیا نورو نویو اکتشافاتو ته زمینه برابره کړه، لنډه دا چې په دې دوره کې خلکو هڅه کوله چې خپل ځان د طبیعت له خنډونو او بندیزونو ازاد کړي، یانې دا چې انسان نور د طبیعت یوه برخه نه وه، بلکې دا طبیعت و چې د انسان د ګټې وټې وړ ګرځېده. انګلیسي فیلسوف (فرانسیس بیکن) په دې نظر و چې ((پوهه ځواک دی)) له (پوهې) څخه د هغه مقصد هغه پېژندنه وه چې له تجربې څخه ترلاسه کېده.

موږ د (کوپرنیک) او د هغه د هغې ادعا په باب چې لمر د ځمکې پر محور نه راڅرخي، بلکې ځمکه ده چې د لمر پر چورلیز راڅرخي، یادونه وکړه، و مو ویل چې دا د کوپرنیک مهم نظر و، نو کوپرنیک لمر د نړۍ، عالم یا کایناتو مرکز باله، په داسې حال کې چې نن ورځ موږ پوهېږو لمر د کهکشان د ملیاردونو ستورو له جملې څخه دی او نوې خبره لا دا چې دغه کهکشان چې زموږ دا لمریزه منظومه په کې واقع ده، د ملیاردونو کهکشانونو له جملې څخه یو کهکشان دی چې موجود دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې (کوپرنیک) په دې نظر و چې ځمکه او نورې سیارې په دایروي ډول د لمر پر محور راڅرخي. خو (یوهانس کپلر) الماني منجم د اوه لسمې میلادي پېړۍ په پیل کې تر کلونو کلونو څېړنې او پلټنې وروسته پر دې بریالی شو، ثابته کړي چې د لمر پر محور د کرو څرخېدنه بیضوي بڼه لري او څومره چې له لمر څخه په لرې واټن راڅرخي، د ګرځېدو چټکتیا یې هم کمېږي. همدا د (کپلر) زمانه چې ثابته یې کړه چې ځمکه هم تر نورو سیارو زیات کوم بل شی نه دی. هغه په دې نظر و چې د مشخصو فزیکي قوانینو یوه ټولګه پر ټول عالم واکمنه ده.

تر (ګالیله) وروسته ددې دورې بل لوی عالم چې په تېرو بحثونو کې مو د هغه نظریات بیان کړل، انګلیس فزیک پوه (اسحاق نیوتن) (۱۶۴۲-۱۷۲۷م) و. پر کوم څه چې د شمسي منظومې او د سیارو د ګرځېدو په باب پوهېږو هغه ټول دده د هڅو برکت دی. (نیوتن) نه یوازې دا ثابته کړه چې د شمسي منظومې سیارې ولې د لمر پر محور راڅرخي، بلکې ددې تاوېدو دلیل یې هم څرګند کړ. ده دا کار د ګالیله د نظریاتو پر بنسټ ترسره کړ.

نیوتن د عمومي جاذبې قانون مطرح کړ. د عمومي جاذبې د قانون هدف دادی چې په نړۍ کې د مادې دوه ذرې یوه بله جذبوي او ددې جذب تېزوالی د هغوی له جزر سره متناسب دی او د مجزور د عکس نسبت د هغه په واټن پورې اړه لري.

نیوتن ثابته کړه چې سیارې د بیضوي مدارونو په بڼه د لمر پر شاوخوا راڅرخي او دوه ډوله حرکت کوي، یو د لمریزې منظومې له نورو سیارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه د وارد شوي ځواک تر اغېزې لاندې پر خپل محور چې مور ېږ هغه ته وضعي حرکت وايو او بل هم د لمر د جاذب ځواک تر اغېز لاندې د لمر پر محور راڅرخېدنه، چې دې ته انتقالي حرکت وايو. (نيوتن) په واقعيت کې پر دې بريالی شو ثابته کړي چې دا قوانين په ټول کهکشان کې د ټولو اجسامو له حرکت سره سمون خوري.

هغه له دې لارې بريالی شو هغه تصور چې په منځنيو پېړيو کې ډېر معتبر ګڼل کېده، رد کړي. په منځنيو پېړيو کې خلک په دې باور وو چې ځمکني قوانين له اسماني قوانينو سره توپير لري، د لمر د مرکزيت ليدلوری ثابت شوی او قاطعيت يې درلود.

رنسانس د خدای پېژندنې يو نوی انځور وړاندې کړ. له الهياتو څخه د علم او فلسفې جلاوالي ورو ورو په مسيحي نړۍ ليد کې هم يو لړ بدلونونه رامنځته کړل. رنسانس د انسان پېژندنې يو نوی تصوير وړاندې کړ او همدا نوی انځور ددې سبب شو چې د خلکو د عبادتونو په ډول کې بدلونونه رامنځته کړي. د کليسا له لارې له خدای سره د اړيکو په انډول په خپله د هر سړي او خدای اړيکو زيات اهميت پيدا کړ.

مارتين لوتر (۱۴۸۳- ۱۵۴۶م) د (پروتستانيزم) بنسټګر، الماني ژبې ته د انجيل ژباړن، په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې په اروپا کې د ديني اصلاحاتو ډېره مشخصه څېره، هغه څوک دی چې پر دې بريالی شو، د لومړي ځل لپاره له خدای سره د ژور فردي ايمان اهميت څرګند کړي او د منځنيو پېړيو په پايته رسونه کې مهم رول ادا کړي.

(لوتر) چې په خپله يو کشيش و له کليسا څخه جلا شو ځکه چې نه يې غوښتل د خپل روح د بښنې يا ارامۍ لپاره کليسا ته پيسې ورکړي، هغه په دې نظر و کوم څه چې په سپېڅلي کتاب کې راغلي همغه د منلو وړ دي نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور څه. (لوتر) له دې لارې هڅه کوله چې د مسیحیت سرچینې ته بېرته وګرځي. سم لکه په رنسانس دوره کې چې انسانپالي د لرغونې دورې د هنر او کلتور په سرچینې پسې ګرځېدل. هغه (تورات) او (انجیل) الماني ژبې ته وژباړل، هدف یې دا و چې هر څوک سپېڅلی کتاب لولي په خپله ترې کشیش جوړ شي. (لوتر) د ټولنې د وګړو پر اوږو باندې ستر مسولیت کېښود چې له خدای سره فردي اړیکي ټینګ کړي. د (لوتر) دا کار په واقعیت کې د رنسانس دورې له مروجو لیدلورو سره همغاړی و. د پوهانو له جملې څخه یوه یې ویلي وو: ((لوتر مذهب ازاد کړ، نه انسان)). په دې پړاو کې د خپل ځان په باب هم د انسان اندود بدلون وکړ. پر بڼا یه خلکو سربېره د ټولنې یو زیات شمېر خلکو ته د زده کړې زمینه برابره شوه، ټولنیز توپیر تر ډېره بریده له منځه لاړ او پانګوالو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ، چې د هنر په بېلابېلو ډولونو کې لوړو پوړیو ته ورسېږي. نور نو دربار او کلیسا ټولواکه واکمني نه درلودله او یوازې ملاتړی نقش یې درلود. په داسې یوه فضا کې او د داسې یو ټولنیز بستر په شتوالي سره هنرمندانو ددې ځواک درلود چې د منځنیو پېړیو له خنډونو او بندیزونو څخه خلاص شي، په ازادانه ډول څومره چې کولای شي، وده وکړي او د خلکو او خپلو ملاتړو له خوا ډېر درناوی او پاملرنه راجلب کړي. هغوی د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو اوربدونکو او لیدونکو ته به یې خوشالي وربښله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنسانس او لومړنی ښاري دولت

تاریخ شاهدي ورکوي چې د اروپا د مذهبي فرهنګي استبداد پرمهال د ایټالیا په (فلورانس) کې د زرګونو کلونو په بهیر کې د خاورو او ایرو تر ډېرې لاندې د لومړي ځل لپاره د اومانیزم ((عقلانیت)) غورځنګ شغلې پورته شوې. په (فلورانس) کې د لومړي ځل لپاره د منځنۍ طبقې په اوږو د فلورانس ښار د دولت بڼه خپله کړه. وروسته د دولت او ملت فکر د پوهنې او هنر د حرکت سبب شو. د هغې دورې د متفکرانو له جملې څخه یو هم (لیوناردوداو ینچې (۱۴۵۲ م د اپریل ۱۵مه د ۱۵۱۹ م د مې ۲مه) د ایټالیا نامتو هنرمند و. ده د خپلو اثارو په واسطه په ایټالوي ملت او په تېره بیا په فلورانس ښاریانو کې نوې ساه پوه کړه. هغه څومره ښه ویلي دي: ((معرفت تېرې زمانې او د عقل جغرافیا ته ښکلا وربښي او هغه روزي.))

(اوینچې) یې د ((رنسانسي سړي)) لپاره د لارې مشال ګاڼه، هغه د ډېر زیات خلاق او ژور لید خاوند و. د هغه ډېرشهرت د (وروستي ماښام) او (مونالیزا) د انځورګرۍ له امله و.

ددې دورې بل مفکر نو بیا له (ماکیاولي) پرته بل څوک نه دی، ماکیاولي د (ښاري) په نامه په خپل تلپاتې اثر کې په ډېره هدفمنه او اډولې بڼه بشریت ته د دولت او ملت تیورۍ وړاندې کړې. چې په پای کې یې په خپله د فلورانس ښار د دولت فکري تکامل د فرانسې پر ملت او دولت تبدیل کړ. وروسته بیا (لویاتان) چې د دولت یو څرګندویه نښه ګڼل کېږي، دویم اثر د نامتو انګلیسي فیلسوف (توماسوهابز) له خوا په (۱۵۸۸- ۱۲۷۹م) کلونو کې په انګلیسي ژبه لیکل شوی دی. ده په خپله سیاسي فلسفي تیورۍ کې دولت د (لویاتان) په نامه یاد کړ. (لویاتان) په دې مانا چې د (تورات) په سپېڅلي کتاب کې یو ډېر خطرناک ښامار ته نغوته شوې وه چې هغه د قدرت نښه ګڼل کېږي. (هابز) د قدرت یا واک دا نښه له تورات څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راواخیسته، خو ویې غوښتل دا وواېي چې یو واحد قدرت باید رامنځته شي چې د یو ملت او ټولنې پر کنټرول بریالی شي چې دا د ملت او دولت هماغه مفکوره راژوندۍ کوي. په دې مانا چې ملت خپله بڼه نه وي خپله کړې او د خپل بشپړاوي پړاو ته نه وي رسېدلی، نو د ټولنې مخکښان باید وړاندې شي او د ملتونو لپاره دولت جوړ کړي.
(هابز) د متمرکز او ځواکمن دولت د جوړېدو پلوی و، دده په نظر انسانان ذاتاً خپلسري او انارشیستان دي او تاریخ تل ددې ښکارندویي کوي چې زورور پر کمزوري واکمني کوي، ځکه باید د ځواکمنو خلکو له خوا یو ټینګ دولت جوړ شي چې کمزوري او خپلسري ولس د زور او انضباط په کارونې سره پر خپل ځای کېنوي. اصلي خبره داده چې (هابز) د ملي او متمرکز دولت د تیورۍ او د ښاریتوب د تیورۍ بنسټ کېښود او همدا تیوري وې چې د ملت د ودې په بهیر کې یې او سني دولتونه رامنځته کړل.
تر (هابز) وروسته بل انګلیسي فیلسوف (جان لاک) په (۱۲۳۳-۱۷۰۴م) کلونو کې د مدني ټولنې نظریه مطرح او هغې ته یې تیوري جوړه کړه. (جان لاک) مدني ټولنه د دولت دویم قطب ګڼي او په دې نظر و چې دولتونه د مدني ټولنې له شتوالي پرته د استبداد خواته ځي او د بنسټیزو ازادیو لکه د عقیدې او بیان د ازادۍ د تامین لپاره په کار ده چې ملتونه له یوې خوا د خپلو مدني بنسټونو په وسیله خپلې ازادۍ خوندي کړي او له بلې خوا د دولت د عملونو څارنه وکړي. د (لاک) افکارو د فرانسې، امریکا او المان پر انقلابونو ژور اغېز وکړ او په اروپا کې یې صنعتي بورژوازي پر مدني ټولنې واړوله. لکه څنګه چې د فرانسې د لوی انقلاب په اعلامیه کې د (جان لاک) افکار په څرګند ډول لیدل کېږي او د اعلامیې د موادو یوه برخه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(لاک) د (هابز) برعکس په دې نظر و چې دولت باید له ملت څخه خپل مشروعیت ترلاسه کړي، مدني وي او د قانون له مخې ټول اتباع زورور او کمزوري سره مساوي او برابر حقوق ولري. د جان لاک همدا عقاید وو چې (تاريخي نيشنلزم) خپل ځای (مدني نشنليزم) ته پرېښود، يانې د ازاد ملت، دولت او ازادو اتباعو مفکوره رامنځته شوه.

که چېرې موږ د ارسطو نظريات رایاد کړو، هغه په دې نظر و چې انسان او ځاروی یو بل سره ډېرې ورته ځانګړنې لري، خو یوه مهمه ځانګړنه هغوی له یو بل سره توپیروي او هغه د تفکر ځواک دی.

(دموکرتیوس) د انسان او ځاروي ترمنځ ډېر زيات توپير ته قايل نه و، هغه په دې نظر و چې ټول شيان د (اتوم) په نامه له وړو ذرو څخه جوړ شوي دي. هغه په دې نظر نه و چې انسان او يا ځاروی دې تلپاتې روح ولري.

دموکرتیوس روح هم د همدې اتومونو په شان ګڼه او په دې نظر و چې تر مړينې وروسته د هغه اتومونه په مختلفو برخو کې سره پاشل کېږي، ځکه ديموکرتيوس تفکر له روح څخه جلا نه ګڼه. اوس اوه لسمې ميلادي پېړۍ ته ګورو چې دا دوره د (پاروک) په نامه يادوي، يو مفکر انسان څه ډول فکر کوي؟

(باروک) اصلاً د کلمو هغه بدله شوې بڼه ده چې ((د نامنظمو مرغلرو)) په مانا کارول کېږي. د باروک دورې غټه ځانګړنه دا ده چې د بېلابېلو شکلونو له ډېروالي او په سرليک کې له تضاد څخه ګټه پورته کوي، يانې د رنسانس دورې د هنر خلاف چې سر ترپايه يې له همغږۍ څخه کار اخيسته. دا نه پخلاکېدونکي تضادونه بايد د اوه لسمې پېړۍ ځانګړنې وګڼل شي. يوه خوا رنسانس له خپل ځانګړي نړۍ ليد او هغه ارزښت سره چې د انسان او ژوند لپاره يې درلود، ولاړ و او بله خوا له هغه سره په تضاد کې د دنيوي ژوند نفې او مذهبي ارتجاع ولاړه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په دې دوره کې څه په هنري برخو او څه د خلکو په ورځني ژوند کې د بېلابېلو نړۍ لیدونو کتونکي یو. پر همدې مهال داسې بنسټونه تاسیس شول او داسې راهبانو هغو ته لاره وکړه چې ویل به یې خپل ځان باید له ژوند څخه څنډې ته کړو.

د باروک د دورې د شعارونو له جملې څخه یو هم (دم غنیمت) (Carpe diem) و. په مقابل کې یې په همدې لاتیني ژبه یو شعار ((مرګ باید هېر نه کړو)) (Memento mori) هم کارېده.

د انځورګرۍ په برخه کې هم په نړۍ لید کې همدا دوه ګونی حالت تر سترګو کېده. انځورګر له شور او خوږه ډکه یوه غونډه انځوروله او د همدې انځور په لاندینۍ برخه کې به یې یو اسکلیټ رسموه. له همدې کبله کولای شو د باروک دوره له یوې خوا د غرور او لېونتوب دوره وګڼو او له بلې خوا یې داسې یوه دوره وګڼو چې په هغې کې د ژوند بې ثباته او لړزانده حالت ته پاملرنه وشوه. د باروک عصر له سیاسي لیدلوري هم د تضاد دوره وه. د پرله پسې جګړو له امله اروپا د یوې نیمه دښتې بڼه غوره کړه. ډېر بد وختونه یې هغه د پرش کلنې جګړې وې چې له (۱۲۱۸م) څخه تر (۱۲۴۸م) کلونو پورې یې دوام وکړ. دې جګړې ټوله اروپا راونغاړله او ټول ځایونه یې له خاورو سره برابر کړل، البته دا د پرش کلنې جګړې د څو جګړو یوه ټولګه ده. په دې جګړو کې المان تر هر بل هېواده زیات زیان ولید او په پایله کې یې فرانسه ورو ورو د اروپا پر یوه لوی ځواک بدله شوه. دا جګړه په اصل کې د (پروتستانو) او (کاتولیکانو) ترمنځ وه، خو د سیاسي قدرت مسله هم مطرح وه. سربېره پر دې او لسمه پېړۍ د ټولنې د بېلابېلو پوړیو ترمنځ د ټینګ اختلاف ښکارندوی هم ده. له فرانسوي اشرافیت او د ماڼیو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوندانو پرته عام ولس له فقر او بدمرغۍ سره لاس او ګرېوان و. په هر حال جلال او شکایت دواړه د قدرت نښې ګڼل کېدې.

ځینې ادعا کوي چې د باروک دورې سیاسي شرایط ددې دورې په هنر او معمارۍ کې د درک وړ دي. ځکه نو د باروک دوره د هغې زمانې د سیاست د مداخلې له بېلابېلو اړخونو، فتنو، دسیسو او وژنو څخه ډکه ده. په باروک دوره کې تیاتر تر یوه ساده هنر لوړ مفهوم درلود. تیاتر د باروک دورې یوه څرګنده ځانګړنه ده، تیاتر په باروک دوره کې د انسان د ژوند یوه بېلګه وه. خلکو کولای شول د تیاتر له لارې دې نتیجې ته ورسېږي چې غرور د ماتې سبب ګرځي، تیاتر کولای شول د انسان د کمزورتیا او ضعفه یو بې رحمانه انځور وړاندې کړي. یانې هغه څه چې موږ اوس په یوویشتمه پېړۍ کې هم هغو ته اړتیا لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک دوره او فلسفه

د (ایډیالیزم) او (ماتریالیزم) دوه مخالف او متقابل لیدلوري په باروک دوره کې هم پراخ حضور لري. په دې دوره کې هم فلسفي تضادونه له ورایه څرګندېږي. مخکې مو یادونه وکړه چې ځینې فلسفیان په دې نظر وو کوم څه چې مانیز او د ذهن زېږنده دي هغه ښوونځي ته (ایډیالیزم) وایي، د هغو پر وړاندې یو شمېر نورو فلسفیانو بیا یوازې مادي نړۍ ته پاملرنه کوله. هغوی د (ماتریالیزم) د ښوونځي پلوي کوله او په دې نظر وو چې ټول حقیقي شیان له ملموسو مادي موادو څخه ترلاسه کېږي.

ماتریالیزم هم په اوه لسمې میلادي پېړۍ کې زیات پلویان درلودل. په دې برخه کې کولای شو وایو چې انګلیسي فیلسوف (توماس هابز) تر بل هر فیلسوفه په دې دوره کې د ماتریالیزم پر ښوونځي زیات اغېز درلود. هغه په دې نظر و چې ټولې ښکارندې ان انسان او ځاروی د مادي عناصرو له مجموعې څخه جوړ شوي دي. ان د انسان له خوا د بهرنۍ نړۍ درک هم په مغزو کې د همدغو ټولو عناصرو له فعالیت سره اړیکي لري. ځکه نو هغه پر داسې یو شي معتقد و چې دوه زره کاله وړاندې (دیموکرتیوس) مطرح کړی و. ایډیالیزم او ماتریالیزم د فلسفې د ټول تاریخ په بهیر کې مطرح وو، خو دا ډېره کمه پېښېږي له چې د (باروک) د دورې په شان دې دا دواړه فکري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوونځي يو د بل ترڅنګ واقع شي. ماترياليزم په دايمي ډول د طبيعت په وسيله پياوړی کېده. (نيوتن) اعلان کړی و چې د حرکت قوانين عمومي دي او سمون يې دايمي دی. هغه په دې نظر و چې د جاذبې قوانين او د اجسامو حرکت په ټولو طبيعي بدلونونو کې معتبر دي، که دا بدلونونه د ځمکې په کره کې پېښ شي او يا په ټولو کايناتو کې. ځکه نو هرڅه چې موجود دي له ميخانيکي پوهې سره د نه بدلېدونکو قوانينو تابع دي چې کولای شو هغه د رياضي په ژورتياوو سره توضيح کړو. په دې ډول نو (نيوتن) ميخانيک نړۍ ليد بشپړ کړ. د (ميخانيک) کلمه له يوناني ريښې څخه اخيستل شوې چې د (ماشين) مانا ورکوي، خو دې خبرې ته مو بايد پام وي چې (هابز) او (نيوتن) د ايمان او ميخانيکي نړۍ ليد ترمنځ هېڅ ډول تضاد نه ليده.

دا موضوع د اوه لسمې او اته لسمې پېړۍ اکثرو ماترياليستانو سره هم مطرح نه وه. د اته لسمې ميلادي پېړۍ په نيمايي کې فرانسوي طبيب او فيلسوف (لامتری) د (ماشين- انسان) په نامه يو کتاب وليکه هغه په خپل کتاب کې دې موضوع ته نغوته وکړه چې انسان لکه څنګه چې پر لاره د خپل تګ لپاره له خپلو غړو څخه ګټه پورته کوي، د خپل فکر لپاره هم غړي لري. څه موده وروسته فرانسه يي رياضي پوه په خپل فکر په بشپړ ډول يو ميخانيکي ليدلوری دود کړ. هغه په دې نظر و چې که چېرې د انسان هوش وکولای شي په يوه خاصه زمانه کې د يوې مادې د ټولو برخو موقعيت تشخيص کړي، اټکل له منځه ځي او راتلونکی د تېر په شان په غوڅ ډول زموږ سترګو ته ودرېږي. په دې ډول نو که څه شی ممکن وي پېښ شي، مخکې تر مخکې به مشخص وي. دا نړۍ ليد د (د ترمنيزم) په نامه ياد يږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شرايطو کې به هر څه د ميخانيکي بهير زېږنده وي. ان فکر کول او خوب ليدل. په نولسمه پېړۍ کې الماني ماترياليستان په دې نظر وو چې په مغز کې د فکر توليد په (پښتورګي) کې د (ادرار) يا په ځيګر کې د (صفرا) توليد ته ورته يو شی دی.

د نولسمې پېړۍ د فلسفيانو له ډلې يو فيلسوف (لايبنيس) دې ټکي ته نغوته کوي د هغو شيانو، چې مادي پورې اړه لري او هغو شيانو چې ذهن پورې اړه لري، ترمنځ مهم توپير په دې کې دی چې مادي ښکارندې پر ډېرو کوچنيو عناصرو وېشل کېږي، خو ذهني ښکارندې بيا يوه ټوليزه بڼه خپلوي او پر ډېر کوچنيو عناصرو د وېش وړ نه دي او نه شو کولای غوڅې يا پرې يې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک، هنر او ادبيات

ادبي او هنري رنسانس تر صنعتي رنسانس او د نوي عصر تر فلسفي (۲۰۰) کاله وړاندې خپله بڼه غوره کړه. يانې مخکې تر دې چې علمي او فلسفي ادلون بدلون رامنځته شي او د (فرانسيس بيکن) او (رنه کارت) په شان پوهان راوټوکېږي، د (دکارت) (سوبژکتيو سيستې) او (راسيوناليستي) افکار او د (بيکن) علمي او تجربه يي ميتودولوژي په علمي نړۍ کې پلې شي. د هنر په ډګر کې ژور هنري بدلونونه رامنځته شوي وو، په دې ډول چې د هنر په ډګر کې نوی رنسانس او پرمختللی رنسانس له (ګوتيک) سبک سره په تضاد کې راڅرګند شو او د (رافايل، مازانچو، ميکلانژ، تيسين، جوتو، داونيچې او دوناتلو) په شان لويان د انځورګرۍ او د مجسمه جوړونې په برخو کې او (برونلستکي) او (برامانته) په شان شخصيتونو د معمارۍ په برخه کې پر هنري نوښتونو لاس پورې کړ او په بېلابېلو هنري حوزو کې پامور بدلونونه رامنځته شول، په دې ډول چې هنر د تاريخ له خپل تېر حالت څخه تو پير وکړ او د رنسانس او نويوالي دورې ته داخل شو.
وروسته تر هغې چې په څوارلسمه او پنځه لسمه ميلادي پېړۍ کې په انځورګرۍ، مجسمه جوړونې، معمارۍ، ادبياتو او نورو برخو کې هنري بدلونونه رامنځته شول، په هنري لارو او سبکونو کې داسې پامور بدلونونه رامنځته شول چې تر پرمختللي رنسانس وروسته تر (۲۰۰) کلونو پورې د انځورګرۍ او مجسمه جوړونې په برخه کې نه يوازې دا ډول مخ پر ودې بدلونونه رامنځته نه شول، بلکې د ډېرو مورخانو په وينا (التقاطي) هنر له کوم نوښت پرته ارتجاعي بڼه خپله کړه چې له هغې جملې څخه کولای شو د طريقه يي (منريزم) او (روکوکو) سبکونو ته نغوته وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هنر په تاریخ کې (باروک سبک) د هغو سبکونو له جملې څخه دی چې د شپاړسمې پېړۍ په پای او د اتلسمې پېړۍ تر وروستیو پورې په اروپا کې د دوو سبکونو طریقه یې (منریزم) او (روکوکو) ترمنځ راټوکېدلی دی. د باروک بدلونونه د نورو ډېرو هنري بهیرونو او بدلونونو په شان لومړی په (ایټالیا) کې رامنځته شول، وروسته بیا ډېرو اروپایي هېوادونو ته وغځول شول او په ځینو هېوادونو لکه فرانسه، انګلیس، هالنډ، فنلنډ او نورو کې یې سیمه ییزې ځانګړنې هم راخپلې کړې. په انځورګرۍ او معمارۍ کې طریقه یې سبک چې پر تقلیدي، تصنعي او التقاطي چلند ولاړ و، د رنسانس او باروک ترمنځ د بېلتون کرښه شوه، په دې ډول چې ځینو دا سبک د هغې ودې او پرمختګ له امله چې په رنسانس دوره کې یې کړی و، یو ارتجاعي او منحط سبک او ښوونځی باله چې د رنسانس هنر په اندولیو ډول شاګرز ګڼل کېده، له همدې کبله د شپاړسمې پېړۍ په وروستیو کې د (کاراوادجو) په شان هنرمندانو د طریقه یې سبک د تخیلي چلند پر وړاندې واقعي چلند او اصولو ته په ژمنتیا سره او یا هم په بل تعبیر د طریقه یې سبک د التقاطي او تصنعي عناصرو پر وړاندې د روم او یونان د کلاسیکو اصولو له مخې پاڅون وکړ، هغه سبک یې څنډې ته کړ او ورو ورو یې د باروک سبک بنسټ کېښود.

د اوه لسمې پېړۍ ډېر مهم فلسفیان (دکارت) او (سپینوزا) دي، په کار ده چې دا دواړه فلسفیان هم په ژور ډول وپېژنو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکارت

دکارت (۱۵۹۲-۱۶۵۰م) هم د سقراط په شان په دې نظر و چې حقیقت ته یوازې د عقل او پوهې په واسطه ور رسېدی شو. هغه په دې باور و کوم څه چې په زړو کتابونو کې راغلي، هغه د

باور وړ نه دي او ان هغه څه چې د حواسو له لارې درک کېږي، نه شو کولای په بشپړ ډول پرې باور وکړو. افلاتون هم پر همدې اصل باور درلود هغه هم اعتقاد درلود چې ډاډمنه یا باوري پېژندنه یوازې د عقل له لارې ترلاسه کېدی شي. په حقیقت کې یوه مستقیمه کرښه (سقراط، افلاتون، اګوستین) او په پای کې (دکارت) یو بل سره نښلوي. له همدې امله موږ هغوی ته (پوهنپالي) وایو. هغوی عقل او پوهه، پېژندنې ته د رسېدو لپاره یوازینی او ډاډمنه سرچینه ګڼله.
دکارت تر کلونو مطالعې وروسته دې پایلې ته ورسېد چې نه شو کولای د منځنیو پېړیو په افکارو خپل زړه خوشاله وساتو. په دې برخه کې کولای شو هغه له سقراط سره پرتله کړو، هغه هم په دې نظر و چې د اتن د بازار او کوڅې متداول لیدلوري د باور وړ نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت افکارو دده تر مړینې وروسته هم په فلسفه کې خپل غټ نقش ولوباوه. له هر ډول اغراق او مبالغې پرته کولای شو ووایو چې دکارت د نوې فلسفې بنسټګر و. په رنسانس دوره کې د انسان او طبیعت په باب د لویو پلټنو تر پېښېدو وروسته د معاصر تفکر د منظمې طرحې اړتیا احساسېده. مفکرانو دا احساس کاوه چې باید منظم فلسفي نظام رامنځته کړي. دده فلسفي نظام بنسټ د لومړي ځل لپاره دکارت کېښود او په هغه پسې (سپینوزا)، (لایبنتیس)، (لاک) (بارکلي) (هوم) او (کانت) دده ډول نظام په جوړېښت کې لاس درلود.

دده وخت رارسېدلی و، دا سې نوې فلسفه رامنځته شي چې وکولای شي ټولو مهمو فلسفي مسایلو ته ځواب ووايي. په لرغونې دوره کې دده نظام بنسټګران (افلاتون) او (ارسطو) وو. منځنیو پېړیو د (توماس اکویناس) په شان فیلسوف درلود چې غوښتل یې د ارسطو د فلسفې او د مسیحي الهیاتو ترمنځ د پله حیثیت خپل کړي. وروسته د طبیعت، علم، خدای او انسان په باب له ټولو اوازو او انګازو سره د رنسانس دورې ته وار وروررسېد او بیا په اوه لسمه پېړۍ کې فلسفې هڅه وکړه چې نوي تفکرات په یوه کوټلي نظام کې سره راټول کړي. لومړی سړی چې دا کار یې ترسره کړ، هغه دکارت و. هغه وروستي بنسټ ته لاره اواره کړه چې د نوې دورې فلسفي طرحه مشخصه شي.

لومړنۍ مسله چې د دکارت ذهن یې خپل ځان سره مشغول کړ، باوري معرفت و، دویمه مسله د روح او جسم ترمنځ په اړیکي پورې اړه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي دوو مسلو ته د ځواب پیدا کولو لپاره کولای شو وو ایو چې دا د (یو سل او پنځوسو) کلونو په بهیر کې د فلسفي بحثونو یوه ځانګړتیا وه. یا په بله وینا (یو نیم سل) کاله پر دې دوو مسلو ، فلسفي بحثونه شوي دي.

(رنه دکارت) د تاریخ په اوږدو کې د ډېرو مهمو فلسفیانو او ریاضي پوهانو له جملې څخه و. هغه د فرانسې په (لاهه) کې نرۍ ته سترګې وغړولې، هغه د یوه خان زوی و خو ډېر ثروت یې نه درلود. په (۸) کلنۍ کې یې په یوه ښوونځي کې خپلې زده کړې پیل کړې. تر پنځه کلنې زده کړې وروسته یې درې کاله یې په ریاضیاتو او نویو علمي نظریاتو کې نورې زده کړې وکړې. هغه نوی علمي باور چې د علم یوه ازمېښت کوونکي ته ورکول کېده ، د زیات درناوي سبب ګرځېده. له پخوانیو زده کړو سره د نویو تجربه یي طریقو توپیر ددې سبب شو چې دکارت پر خپلو پخوانیو زده کړو شک وکړي. دا شکاکیت او تردید د هغه د وروستۍ فلسفې د بنسټ بنه غوره کړه.

دکارت سفر سره مینه درلوده ، له همدې کبله یې پر (۱۶۱۲م) کال د هلنډ (برنس موریس) له پوځ سره یوځای شو. تر هغه وروسته به یې په هر دوبي کې سفرونه کول او په هر ژمي کې به یې په هغو ښارونو کې ژوند کاوه چې دده خوښېدل. پر (۱۶۲۹م) کال د خلاصې او ازادې روښنفکرې فضا له امله یو ځل بیا په هلنډ کې استوګن شو.

دکارت پ هلنډ کې د لومړي ځل لپاره پر (۱۶۲۹م) کال د (ذهن د کارونې قواعد) تر عنوان لاندې یو کتاب پیل کړ. چې د ژوند په بهیر کې یې خور

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو. پر (۱۲۳۳م) کال یې د (نړۍ) په نامه د یوه بل کتاب پر لیکلو پیل وکړ، خو کله چې له (کوپرنیک) سره د کلیسا له مخالفتونو خبر شو، د خپل کتاب د لیکلو بهیر یې ودراوه. دده دربیم کتاب د (لارې یا طریقې) په باب وینا ده چې خپرېدل یې ډېر موثر و. دې اثر دکارت په نوې فلسفه کې د یوه وزن لرونکي شخص په توګه تثبیت کړ. په دې اثر کې هغه د پوهې پر ماهیت او د نویو اطلاعاتو د یادولو پر بهیر بحث کړی دی. د هغه یوه مشهوره جمله (فکر کوو، نو ځکه خو یو)، د خدای د وجود ترڅنګ د خپل وجود څرګندولو لپاره ویل شوې ده. دکارت (د طریقې په باب وینا) تر کتاب وروسته د خپلو علمي مطالعاتو د موضوعګانو په باب درې مهمې لیکنې خپرې کړې دي. د هغه د مطالعاتو یوه برخه د لمر یا (نور) د وړانګو د اساسي قانون په باب ده چې دکارت هغه کشف کړي دي. ددې قانون له مخې هغه زاویه چې پر عمودي لیکې باندې د لمر د وړانګو له راغورځېدو څخه رامنځته کېږي له هغې زاویې سره برابره ده چې ببرته د همدې وړانګو له ګرځېدو یا انعکاس څخه رامنځته کېږي.

د طریقې د وینا په باب دده دربیمې ضمیمه یې لیکنې پوهانو ته ډېر زیات اهمیت درلود. ځکه چې دکارت په دې ضمیمه کې تحلیلي هندسه چې خپله یې رامنځته کړې وه، شرح کړې ده. تحلیلي هندسه د (هندسې او جبر) له یوځای کېدو څخه جوړه شوې ده. په دې علمي څانګه کې هندسي شکلونه د (x) او (y) د مختصاتو د محورونو له مخې شنل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې جوړښت کې د يو هندسي شکل هره نقطه کولای شو د مختصاتو له محور څخه د هغې د واټن له مخې، هغه مشخصه او پيدا کړو. دا جوړښت د دې زمينه برابروي چې هندسي شکلونه د اعدادو په بڼه بيان شي. دکارت د مجهولو اعدادو د څرګندولو لپاره د الفبا له وروستيو تورو او نماګانو څخه د هغو د توان د معلومولو لپاره د ګڼې اخيستنې فکر پيدا کړ.

پر (۱۶۴۹م) کال د (سوئډ) ملکې (کريستينا) چې دا مهال (۲۳) کلنه وه، دکارت يې د خپل خصوصي ښوونکي په توګه خپل دربار ته راوباله. د دې بلنې تر منلو وروسته دکارت متوجه شو چې ملکه له ګڼلارې سره سم خپله زده کړه د سهار پر (۵) بجو پيلوي. په خواشينۍ سره چې دکارت د (ستهکولم) ژمي ته ځان ټينګ نه کړ او (سوئډ) ته تر ورتګ څلور مياشتې وروسته د توري ټوخلې د ناروغۍ له امله ومړ.

دا خبره مو په ياد ده چې دکارت د فلسفي تفکراتو لپاره د (رياضي طريقې) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، د هغه موخه هغه تفکر و چې د استدلال پر بنسټ ولاړ وي. (سپينوزا) هم د عقلپالنې د همدغه دود تابع و. هغه د خپلو اخلاقو په علم کې هڅه کوله دا څرګنده کړي چې د انسان ژوند د طبيعت د قوانينو تابع دی. هغه په دې نظر و چې موږ بايد خپل ځان د ولولو او تصوراتو له بند څخه ازاد کړو چې وکولای شو ارامۍ او نېکمرغۍ ته ورسېږو.

موږ ته معلومه شوه؛ دکارت په دې نظر و چې واقعيت له دوو جلا جوهرونو څخه چې يو له بل سره بشپړ توپير لري، يانې نفس او جسم څخه جوړ شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. خو (سپینوزا) بیا د نفس او جسم ترمنځ توپیر ته قایل نه و. هغه یوازې پر یوه جوهر اعتقاد درلود او معتقد و چې ټول شیان به همدې یوه جوهر ته ببرته ګرځي. هغه په خپلو بحثونو کې د (جوهر) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، خو په ځینو برخو کې د هغه پرځای د (خدای) او (طبیعت) له کلمو څخه هم ګټه اخلي. په دې ډول (سپینوزا) د (دکارت) پر خلاف نظر درلود او پر مثنویت یا دوه ګوني حالت هم معتقد نه و. هغه د وحدت د لیدلوري له نظره د یووالي پلوی و. یانې په دې نظر و چې ټول ژوند او طبیعت یو واحد جوهر ته ببرته ګرځي.

دکارت هم باور درلود چې د خدای وجود پر خپل ذات ولاړ دی. د (سپینوزا) نظر هغه وخت د دکارت له نظر سره توپیر پیدا کړ چې خدای او طبیعت، خالق او مخلوق یې یو شی وګڼل. البته د سپینوزا دا نظر د مسیحیت او یهودي دین له لیدلورو سره هم توپیر درلود.

په ډېره ساده ژبه په دې مانا چې (سپینوزا) خدای یا طبیعي قوانین د پېښو داخلي علت ګڼي، خدای باندینی علت نه دی، ځکه چې هغه یوازې د طبیعي قوانینو له لارې راڅرګندېږي.

له خپلو بحثونو څخه دې پایلې ته رسېږو چې (دکارت) او (سپینوزا) دواړه پوهنپالان وو. پوهنپال همغه څوک دی چې د عقل پر اهمیت ټینګار کوي. یانې پوهنپال، عقل د معرفت ریښه او سرچینه ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنپالی تفکر د اوه لسمې پېړۍ د فلسفې ځانګړنه وه. دا فکري ښوونځی په منځنیو پېړیو کې هم دود و او ان د افلاتون او سقراط په نظریاتو کې هم لیدل کېده. په شپاړسمه پېړۍ کې پر پوهنپالنې سختې نیوکې وشوې.

په دې پېړۍ کې یو زیات شمېر فلسفیان پر دې باور وو چې معرفت یوازې د تجربې له لارې ترلاسه کېږي او تر هغه وخته چې تجربه په منځ کې نه وي، معرفت نه رامنځته کېږي. دې لیدلوري ته تجربه پالی لیدلوری وایي.

ډېر مهم تجربه پالي فلسفیان درې انګلیسي فلسفیان (لاک)، (بارکلي) او (هیوم) دي. په داسې حال کې چې په اوه لسمه پېړۍ کې ډېر مهم پوهنپالي فرانسه یي (دکارت)، هالنډي (سپینوزا) او الماني (لایبنتیس) وو. تجربه پلوي په دې نظر وو چې له خپل چاپېریال څخه د انسان پېژندنه یوازې د هغه د حواسو په مرسته حاصلېدی شي. د تجربه پالنې کلاسیکه بېه مورږ د ارسطو په تفکراتو کې وینو، هغه په دې نظر و چې د هر شیز خبرتیا هغه وخت ترلاسه کېږي چې د حواسو په مرسته درک شي.

ارسطو په خپل دې نظر د افلاتون پر لیدلوري نیوکه وکړه، ځکه افلاتون په دې نظر و چې انسان د (مثل) له نړۍ څخه په فطري ډول (مثل) له خپل ځان سره راوړي. (لاک) د (ارسطو) نظر تائید کړ او دا لیدلوری یې د (دکارت) د نظر د ردولو لپاره وکاراوه.

داسې یو تصور و چې مورږ د نړۍ هېڅ ډول پېژندنه او فطري تصور نه لرو، انسان د یوې داسې ښکارندې تر درک وړاندې له هغې ښکارندې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابلده دی. هغه تصور چې د تجربې له لارې او د حسي واقعيتونو پر بنسټ نه وي موندل شوی، يو غلط تصور ګڼل کېږي.

کله چې موږ د (خدای)، (ابديت) يا (جوهر) په شان کلمې کاروو، زموږ عقل او شعور په خالي فضا کې لاس و پښې وهي ځکه چې هېڅ هم تراوسه پورې د (خدای) او (ابديت) په شان ښکارندې يا هغه څه چې فلسفيانو د (جوهر) په نامه ياد کړي، د تجربې له مخې نه دي پيدا کړي.

همدا وجه ده چې مفکرانو داسې نظريې وړاندې کړې چې نوې پېژندنه يا نوی معرفت يې نه دي رامنځته کړي. دا فلسفي نظريات شايد په زړه پورې ښکاره شي، خو دا يو ډول فقر او خيال پلو دی او بس. اوس ددې خبرې وخت او وار راسېدلی دی چې تېرو ميراثونو ته ژوره کتنه وشي او ټول هغه شيان چې ذهني بڼه لري او له تجربې څخه لرې دي، څنډې ته شي، يانې بايد وويناځل شي او چاڼ شي. يانې دا چې سره زر له خاورو او شګو جلا شي.

څه شي چې انګليسي تجربه پالو ته اهميت درلود، هغه د انسان د ټولو تصوراتو څېړنه وه، هدف دا و چې په ډاګه شي کومه پېژندنه او کوم فکر د تجربې له لارې د تائيد وړ دی. په کار ده چې دلته ددغو دريو تجربه پالو فلسفيانو په باب وغږېږو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربه پالي

جان لاک (۱۶۳۲-۱۷۰۴م) کلونه

جان لاک د انګلستان هېواد داسې یو فیلسوف و چې د پاچایانو د الهي حق، د مذهب د تلپاتېوالي (مطلق حقیقت) او د کلیسا د تعصباتو او نورو... پر

وړاندې یې اعتراض وکړ. هغه به ویل: ((هېڅ انسان تر بل انسان زیات حقوق نه لري، ځکه چې موږ برابر یو او موږ هم هغه ځانګړنې او شرایط لرو چې نور یې لري. ټول سره برابر یو او ټول د طبیعت له مېوو څخه د خوند اخیستلو مساویانه حق لرو.))

د دې انګلیسي تجربه پالي فیلسوف ډېر مهم اثر (د انساني پوهاوي د ځواک په باب څېړنه) ده چې پر (۱۶۹۰م) کال خپور شوی دی. جان لاک په دې کتاب کې هڅه کړې چې دوو پوښتنو ته ځواب ورکړي: لومړی دا چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان له کومو لارو چارو خپلو تصوراتو او تفکراتو ته رسېدی شي او دویم دا چې: کوم څه چې د حواسو په واسطه درک کېږي، کولای شو پر هغو باور وکړو که نه؟

لاک په دې نظر و چې زموږ ټول تفکرات او ادراکات د هغو تجربو انعکاس دی چې د حواسو په واسطه ترلاسه شوي دي. د تجربې له ترلاسه کولو څخه وړاندې زموږ ذهن له یوې سپینې لوحې پرته چې هېڅ شی پرې نه دي لیکل شوي، بل څه نه دی. هغه په دې باور و چې موږ د خپلې نړۍ یا خپل چاپېریال شاوخوا وینو، بویوو یې، لسموو یې او اورو یې، زموږ دا کار د وړکتوب پرمهال ډېر زیات دی. له دې لارې ساده حسي تصورات راڅرګندېږي، خو د انسان ذهن دا بهرنۍ تجربې او اطلاعات په منفعل ډول نه زېرمه کوي او ډېرۍ ترې نه جوړوي، بلکې د فکر، اعتقاد او تردید په مرسته یوځل بیا د هغو څېړنه کوي او له دې لارې د تصوراتو یوه بله ټولګه ترلاسه کوي. جان لاک د تصوراتو دا ډله د انعکاسي تصوراتو په نامه سره یادوي. په دې ډول نو لاک د ادراک او تفکر ترمنځ توپیر ته قایلېږي. هغه په دې نظر دی چې د انسان ذهن یو منفعلي میندونکی نه دی، بلکې د تجربو د جوړښت څېړنه کوي. لاک د دوو ډولونو حسي کیفیتونو ترمنځ توپیر ته قایل و. ده دا دوه کیفیتونه یو لومړنی کیفیت او بل یې دویمي کیفیت باله او په دې ډول یې خپل لیدلوری تر ده دمخه د دکارت په شان د نورو فلسفیانو له لیدلوري سره نږدې کړ.

له لومړنیو کیفیتونو څخه د (لاک) هدف، اړخ، وزن، شکل، حرکت او شمېر دی. دا کیفیتونه د شیانو واقعي ځانګړنې دي. خو ددې ترڅنګ په شیانو کې نور کیفیتونه هم شته، د ساري په توګه کله چې موږ وایو، دا شی خوږ یا تریخ دی، شین یا سور دی، ګرم یا یخ دی. لاک دا ځانګړې دویمني کیفیتونه ګڼي. دویمني کیفیتونه لکه، رنګ، بوی، مزه یا غږ داسې څه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې رښتيا هم په شيانو کې وي، بلکې دا هغه کيفيتونه دي چې د لومړنيو کيفيتونو په واسطه په موږ کې احساس راپيدا کوي.
د لومړنيو کيفيتونو په باب د نظر هيڅ ډول اختلاف نه شته، ځکه چې دا کيفيتونه په خپله په شيانو کې موجود دي. خو د ثانوي کيفيتونو په باب لکه رنګ يا مزه، له يوه څاروي څخه بل څاروي ته او له يوه انسان څخه بل انسان ته د نظر اختلافات شته. دا کار ددې له امله دی چې دا کيفيتونه په خپله په دې شيانو کې نه شته او د فردي حواسو له لارې رامنځته کېږي، ځکه نو د افرادو د حسي تصوراتو له ډول سره تړاو لري.
(لاک) د جسم د حالت په باب له (دکارت) سره هم عقيده و، ياني هغه په دې نظر و چې جسمونه داسې ځانګړنې لري چې د عقل له لارې د درک وړ دي.
لاک د ذاتي يا خدايي ادراکاتو د ځينو برخو په باب هم له دکارت سره هم عقيده و. د ساري په ډول هغه په انسان کې ځينې بنسټيز اخلاقي قواعد فطري ګڼل او په دې برخه کې يې د (طبيعي حق) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله.
دې ليدلوري هغه د عقل پالنې خواته بيوه، د عقل پالنې خواته د هغه د نظرياتو لېوالتيا دده په دې نظر کې نغښتې ده چې د خدای پر وجود باندې اعتقاد د انسان په عقل کې نغښتی دی.
خو د (جان لاک) لپاره د خدای پر وجود اعتقاد يو مذهبي باور نه و، هغه معتقد و چې د خدای پېژندنه د انسان له عقل سره سمون لري.
لاک د عقيدې پر ازادۍ او د نورو د نظرياتو پر زغملو اعتقاد درلود. سربېره پر دې هغه د ښځې او نر د حقوقو د تساوۍ لپاره تبليغ کاوه او په دې نظر و چې د ښځو او نرو مساوي حق ته قايلېدل د انسان په لاس ترسره شوي، له همدې کبله کېدی شي بدلون ومومي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جان لاک د نوې دورې له لومړنیو فلسفیانو څخه دی، چې د ښځې او نر د تساوي مسلې ته یې پام وکړ، کوم څه چې لاک په دې اړه مطرح کړل، د (جان ستورات) لپاره د مهمې سرچینې په توګه بدل شول. چې هغه هم د ښځې او نر د حقوقو د تساوي ملاتړ ته راودانګي. لاک په فرانسه کې د روښنفکرۍ تر زمانې وړاندې ازادي غوښتونکې مسله څېړلې وه. د بېلګې په توګه هغه لومړنی سړی و چې په دولت کې یې د درې ګونو قواوو پر توپیر ټینګار وکړ.

د واک د وېش درې ګونې (مقننه، قضایي او اجرایې قوې) ډلبندي د لومړي ځل لپاره فرانسه یي (مونتسکیو) چې د روښنفکرۍ د دورې د فلسفیانو له جملې څخه و، مطرح کړه. لاک تر ډېره بریده د دوو مجریه او اجرایه قواووو یا ځواکونو پر توپیر ټینګار کاوه، ځکه هغه په دې نظر و چې دا توپیر او خپلواکي کولای شي د استبداد د له منځه وړلو سبب شي. لاک د فرانسې د مستبد پاچا (څوارلسم لویې) د واکمنۍ پرمهال ژوند کاوه. د تجربه پالي (امپریسیست) جان لاک د منطق ډېر په زړه پورې اړخ دا و چې له اټکلونو (احتمالاتو) یې ګټه پورته کوله، چې په ورته وخت کې دده د فلسفي لیبرالیزم علت هم ګڼل کېږي.

سره له دې چې (لایبنتیس) په خپلو خپرو شویو اثارو کې ارسطویي منطق رد کړی دی، خو دی په خپلو اثارو کې یو بشپړ منطقي ثبات لري چې د ریاضي له منطق سره نږدې دی. په عوض کې د جان لاک لپاره د منطق اصل یوازې د احتمالاتو مفهوم و چې هغه مهال یوه پرمختللي تیوري نه ګڼل کېدله او د (لاک) په فلسفه کې د تناقض سبب ګرځېدله. خو د (لاک) منطق په سیاست کې د هغه اګاهانه چلند و، هغه مورثي سلطنتي رژیمونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلقه رژیمونه رد کړل او له ولسواکۍ سره مینه یې وپالله او پایله دا شوه چې د خپلو افکارو په خاطر له انګلستانه پښې سپکې کړي.

جان لاک د پېژندنې په تیورۍ کې تجربه تر ټولو معتبره ګڼله او د افلاتون، دکارت او لایبنتیس له انتزاعي نظریاتو سره یې مخالفت کاوه. دا له پوهنپالو څخه د تجربه پالو لومړنی جلاوالی دی. (فرانسیس بیکن) په واقعیت کې د همدې پوهنپالنې له لارې (امپریسیزم) ته رسېدلی و. خو (جان لاک) بیا د تجربه پالنې د خوندیتابه لپاره پوهنپالنې ته شا کړه. دا کار د دودیز منطق د مطلق خصلت په خاطر تر سره شوی و. د احتمالاتو د منطق نوې تیوریانې د خاپوړو په پړاو کې وې. نامونوتونیک منطق (Logic nonmonotonic) او د منطق نور سیستمونه لا تر دې دمه نه وو زېږېدلي. په پایله کې د هر ډول (انتزاعي افکارو) ردول د جان لاک له خوا د تجربه پالنې د پیاوړتیا لپاره ډېر کاري نه تمامېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جورج بارکلی

(۱۶۸۵- ۱۷۵۳م) کلونه

(جورج بارکلي) یو ایرلنډی (دینپوه) او فیلسوف او د تجربه پالنې د مخکښانو له جملې څخه دی، هغه په دې نظر دی چې فلسفې او علم د هغه په زمانه کې د مسیحیت نړۍ ګواښله. هغه په خپلو سترګو لیدل چې ماده پالنه ورځ پر ورځ وده کوي او د مسیحیت هغه اعتقاد یې چې خدای طبیعت پنځولی او هغه ته یې ژوند وربښلی دی، رداوه. دی په دې معتقد و هغه څه چې په دې نړۍ کې موجود دي، همغه شکلونه دي چې موږ یې تجربه کوو، خو نه شو کولای هغه د کوم څیز، یا (مادې) په نامه یاد کړو.

(بارکلي) د انسان له ذهن څخه د بهرنۍ نړۍ شتوالی نه مانه او په دې نظر و چې د خدای له لوري د مادي څیزونو ظاهري وجود څرګند یږي. د هغه شهرت له دې امله و چې ((د ذهن د تصور اصالت)) په نامه یې یو کتاب ټولنې ته وړاندې کړ.

دا خبره مو هېره نه ده چې (لاک) ویلي وو: لومړني کیفیتونه لکه وزن ریښتیا هم زموږ د چاپېریال په واقعیتونو پورې اړه لري. نو کولای شو ووایو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهرنـي واقعيتونـه يـو ډول فزيكـي (جـوهر) لـري. (لاک) د (دكـارت) او (سپينوزا) په شان فزيكي نړۍ يو واقعيت ګڼي.
(باركلي) پر همدې باب ترديد وكړ او دا ترديد يې د يو ډول تجربه پالنې خواته راكاږه. هغه معتقد و كوم څه چې موجود دي، هماغه څه دي چې درک كيږي، خو زموږ درک مادي درک نه دی كوم څه چې موږ يې له څيزونو درک كوو، په خپله شی يا څيز نه دی.
(باركلي) په دې نظر و هغه څه چې زموږ پر حواسو اغيز كوي الهي ځواک يا روح دی، سربيره پر دې هغه معتقد و چې زموږ ټول تصورات زمـوږ لـه ذهنه دباندې د بهرني علت زيږنده دي او دا مادي علت نه دی، بلكې معنوي دی.
له دې روح څخـه د باركلي موخـه خدای دی. هغـه معتقد و مـوږ كولای شو ادعا وكړو چې د بل هر انسان د وجود د درک په انډول د خدای په باب زموږ درک څو ځله روښانه او څرګند دی.
د باركلي په باور هر څه چې موږ ګورو يا يې احساسوو د الهي ځواک معلول دی. ځكه چې زموږ د ذهن پـه داخل كې خدای حاضر دی او زمـوږ پـر ټولـو احساساتو او تصوراتو اغيز كوي.
هر څه چې په طبيعت كې شته له هغې جملې څخه زموږ ژوند ، د الهي ځواک معلول دی. خدای د ټولو شيانو د شتوالي علت دی. باركلي يـوازې د مـادي واقعيتونو په باب ترديد ، ونه كړ. هغه ان د زمان او مكان د مطلق وجود پـه باب هم د رد نظر درلود. هغه په دې نظر و چې لـه زمـان او مكـان څخـه زمـوږ تجربه تيريږي. بل دليل نه شته چې پر خدای به هم همدا شان تيريږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیویډ هیوم

(۱۷۱۱- ۱۷۷۶م) کلونه

David Hume

زموږ په یاد دي چې (جان لاک) په دې نظر و چې انسان ازاد دی چې په خپل ځانګړي ډول د خدای په باب فکر کوي، نه د دغه او یا هغه مذهب د سپارښتنې پر اساس. دا خبره د یو تندر په شان وه چې د مسیحي کشیشانو او د هغو د امام انګلیسي (جورج بارکلي) پر سر راپرېوته. ده هڅه وکړه د (لاک) نظریات رد کړي، خو بریالی نه شو، د (لاک) د عقایدو د ملاتړ لپاره یو بل فیلسوف سر راپورته کړ دا انګلیسي فیلسوف (ډیویډ هیوم) نومېده.

(ډیویډ هیوم) هم د دوو نورو لویو فرانسه یي مفکرینو (ولتر) او (ژان ژاک روسو) په شان د روښنفکرۍ عصر په منځ کې ژوند کاوه. (هیوم) خپل مهم اثر چې د انسان د طبیعت په باب دی، د خپل عمر په (۲۸) کلنۍ کې ولیکه او خپله مدعي دی چې ددې اثر مطالب یې په (۱۵) کلنۍ په ذهن کې ګرځېدل راګرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هیوم) هڅه کوله د نړۍ په باب د انسان د پېژندنې سرچینې ته ځان ورسوي. هغه معتقد و چې شونې نه ده هېڅ داسې یوه تجربه یې فلسفه مطرح کړي یا داسې قواعد رامنځته کړي چې له ژوند څخه زموږ له ورځنیو تجربو سره مغایرت ولري.

هیوم په لومړي ګام کې د تاثراتو او تصوراتو ترمنځ توپیر ته قایل شو. له تاثراتو څخه مو خه هغه ادراکات دي چې له کومې واسطې پرته په مستقیم ډول د بهرنۍ نړۍ له واقعیتونو څخه ترلاسه کېږي. تصورات هم په خپل وار سره له هغو تجربو څخه سرچینه اخلي چې له تاثراتو پیدا کېږي. د ساري په توګه: که چېرې زموږ لاس له یوې ګرمې بخارۍ سره ولګېږي او وسوزي، پر موږ له کومې واسطې پرته مستقیم تاثیر کوي. څه موده وروسته مو یاد ته راځي چې هغه ورځ مو لاس په بخارۍ ولګېد او وسوځېده. دغه دویم حالت د (هیوم) له نظره تصور دی. د تصوراتو او تاثراتو ترمنځ توپیر په دې کې دی چې تصورات له ذهن سره د ځواک او شدت د چلند له پلوه کمزوري دي. ځکه نو کولای شو تاثرات اصل او تصورات د هغو بدله نسخه وګڼو. ځکه چې تاثرات په مستقیم ډول احساسېږي او تصورات د تاثراتو یوه خاطره ده چې په ذهن کې پاتې کېږي.

هیوم تاثر او تصور پر دوو ډولونو: بسیط او ترکیبي باندې د وېش وړ بولي. هغه معتقد و چې انسان کولای شي کله کله پر داسې ترکیبي تصوراتو بریالی شي چې په واقعیت کې موجود نه وي. یانې دا چې د ترکیبي تاثراتو پر بنسټ نه وي رامنځته شوي. په دې ډول داسې یو تصور رامنځته کوي چې غلط دی او په طبیعت کې یې بېلګه نه شته. هیوم هڅه کوله چې د انسان ټول ترکیبي تصورات وڅېړي او هغه تصورات چې له بهرنۍ نړۍ سره سمون نه خوري، مشخص کړي. هغه خپل کار له دې پوښتنې څخه پیلوه چې دا تصور له کوم تاثر یا تاثراتو څخه راټوکېدلی دی؟ هیوم باید

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړي ګام کې مشخصه کړې وای چې یو مفهوم له کومو بسیطو تصوراتو څخه رامنځته شوی دی. هیوم له دې لارې پر داسې یوې طریقې بریالی شو چې د انسان تصورات پرې تحلیل کړي، سم او ناسم پرې یو له بله جلا کړي.
هیوم غوښتل ټول هغه افکار او تصورات چې حسي بنه یې نه درلوده، څنډې ته کړي. هغه ویلي وو چې غواړي ټولې نامفهومه بابېزه خبرې چې له ماوراالطبیعي تفکر پرته بل بنسټ نه لري، یوې خواته وغورځوي. خو موږ په خپل ورځني ژوندانه کې له داسې ځانګړو ترکیبي تصوراتو څخه ګټه پورته کوو، چې پر ایمان باندې یې ټینګ باور نه شته.
هیوم په دې نظر و چې د انسان ذهن له ساده والي او بشپړ هویت څخه برخمن نه دی، بلکې د داسې بېلابېلو او سره تړلو ځانګو یوه ټولګه ده چې ځي او راځي. د انسان د ذهن او د ځان ثابتي نفس ددې حالت د ډول په باب د هیوم دا شننه، تر هغه (۲۵۰۰) کاله وړاندې (بودا) مطرح کړې وه.
بودا د انسان ژوند له مادي او معنوي بهیرونو څخه راپیدا شوې رشته ګڼله چې هره شېبه د انسان د بدلېدلو سبب ګرځي. یو شیدې روی ماشوم له یو نوي ځوان سره یو شان نه دی او زه هم هغه څوک نه یم چې پرون وم. بودا به ویل چې نه شم ویلای وو ایم څه شی په ما پورې اړه لري او نه شم کولای وو ایم چې څه یم. ځکه نو نه (زه) موجود یم او نه د مذهب د نفس اصالت بدلون نه منونکی دی. (بودا) تر خپلې مړینې وروسته خپلو شاګردانو ته ویلي وو:
((هر مرکب شی په پای کې تجزیه کېږي.))
هیوم د تلپاتې روح او د خدای د وجود د اثبات لپاره هر ډول هڅه مردوده ګڼله. دا خبره ددې مانا نه لري چې هغه د روح او یا خدای وجود رداوه، بلکې معتقد و چې د عقل له لارې د مذهبي باورونو اثبات د پوهنپالو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېونتوب يو ډول دى. هغه يو ازې پر هغه واقعيت باور درلود چې د حواسو له خوا تائيد شوى وي. د نورو امکاناتو په اړه ول يې په ترديد له هغه سره چلند کاوه.
هيوم په دې نظر و چې يو ماشوم نړۍ هغه شان ګوري لکه څنګه چې ده او څه شى پر هغې نه زياتوي، ځکه چې مخکې تر مخکې د ټاکل شويو عقايدو تابع نه دى. دا اصل د فلسفې لومړنى فضيلت دى. هيوم په انسان کې د عادت د قوې په باب تر بحث وروسته د عليت قانون ته پاملرنه کوي، د (عليت قانون) وايي چې هره پېښه بايد يو علت ولري.
(ډيويډ هيوم) ان په اخلاقياتو کې هم له پوهنپالنې سره خپل مخالفت وښود. پوهنپالانو ادعا کوله چې له ناحق څخه د حق او له ناسم څخه د سم تشخيص په انسان کې فطري بڼه لري، د طبيعي حق مسله له (سقراطه) نيولې تر (لاکه) پورې ټولو فلسفيانو سره مطرح وه، خو هيوم بيا د انسان په وينا او عمل کې د عقل له لاربښوونې منکر و.
د هيوم په نظر ټول انسانان د نورو د ښو او بدو پر وړاندې يو احساس لري. د خواخوږۍ احساس د دې ټوليز احساس له جملې څخه دى، خو دا احساس له عقل سره څه اړيکي نه لري. موږ د (هيوم) له دې بحث څخه دې نتيجې ته رسېږو چې زموږ عقل زموږ پر ټولو راشو درشو واکمن نه دى. د نورو پر وړاندې د خپل مسوليت منل د عقل تابع نه دي، بلکې د احساس پر بنسټ دي چې موږ د نورو پر وړاندې مسوليت احساسوو، هيوم معتقد و چې موږ نه شو کولاى يو ثوک د ګوتې د ګرولو په پلمه نړۍ ته اور واچوي او موږ يې ناعقلانه وګڼو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښانتیا عصر

تاریخپوهان اتلسمه پېړۍ د روښانتیا عصر ګڼي، په دې عصر کې عقل هڅه کوي خپل ځان له ټولو بندیزونو ازاد کړي. دا داسې یو عصر دی چې فلسفیانو په جدي ډول د معرفت پېژندنې مسله په پام کې ونیوله او له وجود څخه معرفت ته د فلسفي تګلوري بدلون وکړ. د مطلق حقیقت کشف له منځه لاړ او نسبیت یې پر ځای کېناست. د روښانتیا عصر په دې نظر دی چې د هر شي اصل باید له هغه څخه بهر ونه پلټو.

په ویښتیا یا روښانتیا عصر کې د عقلاني فعالیتونو نقش ډېر حساس او زیات څرګند و. د روښانتیا عصر لپاره د پیل او پای نېټې ټاکل اسانه کار نه دی، خو په احتیاط سره کېدی شي ووایو چې د (اوه لسمې) پېړۍ له وروستیو دریو لسیزو رانیولې د (نولسمې) پېړۍ تر پیل پورې مهال په دې دورې پورې اړوند ګڼل کېږي. په دې عصر کې تر ټولو ښه مسله د (معرفت) مسله ده، چې له هر اړخه څېړل کېږي. ځینې پوهان د معرفت پر عقلي عنصر ټینګار کوي او ځینې نور بیا وایي کوم څه چې د حس له لارې راټول شوي، هغه مهم دي. طبیعي علوم او ټولنیز علوم دواړه په یوه نوي لید او مدرنو مسایلو ته په پاملرنې سره څېړل کېږي او تاریخي تغیر، د انسان وده، د دولت ښه، د ښوونې او روزنې نظریه په تېره بیا اقتصاد او داسې نورې موضوعګانې په جدي ډول څېړل کېږي. په دې دوره کې دین له بېلابېلو خواوو تر ځېرنې لاندې نیول کېږي.

د روښانتیا عصر له لویدیځ څخه ختیځ ته یو ډول حرکت لري یانې دا چې انګلستان د اته لسمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د اروپا فلسفي مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګڼل کېده. دې مرکزيت د اته لسمې پېړۍ په نيمايي کې فرانسې پورې اړه پيدا کړه او د همدې پېړۍ په وروستيو کې المان پر دې بريالی شو چې دا مرکزيت له نورو راخپل کړي. د روښانتيا عصر فلسفيان په دې نظر وو چې هر سړی بايد د ټولو شتو پوښتنو لپاره خپل ځانګړي ځوابونه ترلاسه کړي. ځکه نو ګورو چې د فرانسې د هغه مهال فلسفيان د (دکارت) فلسفې د دود تراغېزې لاندې وو. څرنګه چې دکارت هم غوښتل هر څه له اوله جوړ کړي.

د روښنفکرانو لپاره لومړنۍ مسله د خپلسرۍ پر وړاندې پاڅون و چې تر ټولو دمخه کليسا، پاچا او دربار په کې شاملېدل. په فرانسه کې په اتلسمه پېړۍ کې کليسا، پاچا او دربار د انګلستان په انډول څو ځله زيات ځواکمن وو او ډېر مستبدانه عمل يې کاوه. د فرانسې انقلاب د همدې اندود او چلند زېږنده و.

د روښانتيا د عصر مخکښان په دې نظر وو چې د خلکو ذهن بايد د مسايلو پر وړاندې ((روښانه)) شي. ځکه چې هغه مهال، د خلکو په منځ کې جهالت او خرافات اوج ته رسېدلي وو، نو په کار وه چې د ښوونې او روزنې پر پراختيا ټينګار وشي. که څه هم ښوونځي په منځنيو پېړيو کې جوړ شوي وو، خو په حقيقت کې ښوونه او روزنه په روښانتيايي عصر کې پيل شوه.

د روښانتيا د عصر فلسفيانو د لرغونې دورې د انسانپالو له هغې جملې څخه د (سقراط) او (رواقيونو) په شان پر عقل او پوهې ژوره عقيده درلوده. دا اعتقاد ددې سبب شو چې يو زيات شمېر خلک د فرانسې روښانتيايي پړاو د (پوهنپالنې) پړاو وبولي. د طبيعي علومو په برخه کې چې کومې نوې څېړنې ترسره شوې وې، دا يې ثابته کړه چې طبيعت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنیزه بڼه او ډول شوی یا منظم شوی دی. په دې ترڅ کې د روښانتیا عصر فلسفیان هم په دې لټه کې وو چې د اخلاقیاتو او دین لپاره هم داسې بنسټونه په پام کې ونیسي چې وکولای شي د انسان له پوهې سره سمون ولري. دا ټکي مونږ د روښانتیایي دورې د تفکراتو څېړنې ته راکاږي.

په ټولیز ډول روښانتیا د ښکارندو د اهمیت او مفاهیمو په باب پوښنه کوي، روښانتیا غواړي په دې پوه شي چې حقیقت څه شی دی؟ ازادي څه ده؟ او عدالت څه ته وایي؟ روښانتیا د شیانو د ماهیت په باب د پوښتنې په برخه کې هېڅ ډول بند یزونه نه مني، ځکه نو روښانتیایي پوښتنې ټولې فلسفي پوښتنې دي چې په هممهالي ډول مسلم حقایق او ثابت اصول، نوښتونه او ان په خپله فلسفه ټول له ننګونو سره مخامخوي. په کار ده چې نویو پوښتنو ته د سمو ځوابونو د پیدا کولو لپاره هڅه او هاند وشي، نه دا چې د کینې او غوسې په بڼه پر پوښتونکو ودانګل شي چې ولې فکر کوئ او ولې پوښتنه کوئ!

په اتلسمه پېړۍ کې الماني فیلسوف (امانویل کانت) چې تر (هیوم) وروسته د فلسفي نظام له لویو څرګندویانو څخه ګڼل کېږي. د روښانتیا یو ډېر پراخ او هر اړخیز تعریف وړاندې کړی دی. ((روښانتیا د فکري بلوغ لپاره د ژوند له تیارو څخه د انسانانو را ایستل دي)).

کانت بیا نابالغي په دې ډول مانا کوله:

((نابالغي د بل چا له لارښوونې پرته د خپل فهم د کارونې په برخه کې کمزورۍ ته وایي)). او له خپله لاسه د بشر خپله ګناه داسې توضیح کوله، ((په یوه کار کې د نورو له لارښوونې پرته، فکري نابالغي نه ده چې د پوهې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه کمښـت څخـه رامنځتـه کېـږي، بلکـې د ازادۍ او زړورتـوب نشـتوالی دی.))

د کانت پـه نظـر ((ځـاني تفکـر)) د روښـانتیا بنسـټیز اصـل دی. د کانـت لـه تعریف څخه دا څرګندېږي چې هغه خپلواک او غورېدلی تفکر د روښانتیا بنسټ ګڼي. ازاد او غورېدلی تفکر د فکر پـه ازادۍ پـورې تړلـی دی، لـه دې کبله نو د روښـانتیا پـه بـاب د کانت تعریـف لـه ازادۍ سره مانـا پیـدا کوي. انسـان له روښانتیا څخه د کانت د تعریف پـر بنسـټ یـو خپلـواک او هوښـیار موجود دی چې د تفکر پر ځمکـه د مـزل پـه وسـیله کـولای شـي د نابـالغۍ لـه کړلېچونو راووځي.

د روښـانتیا پوهـان ددې مفهـوم پـر وړانـدې هـېڅ ډول بریـد او پولـه منـي، هغوی په دې نظر دي چې ټول شیان بایـد د روښـانتیا پـه لمـن کـې وګـورو او ویې پېژنو.

د روښـانتیا ډېـر لـوی نومیـالي: (مونتسـکیو، لاک، نیـوتن، ولتـر، روسـو، دیدرو، دالامیر، هولباخ او کانت) چې په اتلسمه پېړۍ کې په تدریجي بڼه پـه ګټـوره او مـوثره توګـه را څرګنـد شـول او پـه غټـه کچـه یـې لـه فرانسـې، انګلستان او المان څخه سر راپورتـه کـړ. د روښـانتیا د زیـاتو هڅوونکـو پـه ډلـه کـې هـم ډېـر مخـور فلسـفیان شـامل وو، هـم الهـي او دینـي پوهـان، هـم شاعران او هم طبیبان. د روښانتیا په بهیر کې د کتنې او تجربې پـر بنسـټ د انسـان پر مقام او حقوقو، عقل، ځاني تفکر، نقد، تجربه یې پـوهې او د دوو بنسټونو: (دین او سیاست) پـر خپلـواکۍ او یـو لـه بلـه د هغـو پـر جلا والـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټینګار وشو. خو داسې فکر باید ونه شي، چې په فرانسه، انګلستان او المان کې د روښانتیا منځپانګه او د ودې بهیر یو شان و.

په فرانسه کې روښانتیا، ځواکمنه وه، له شور او ځوږ سره ملګرې وه او انقلابي بڼه یې درلوده. د واک څښتنانو د حکومت او کلیسا په جوړښت کې یو بل ته سره لاسونه ورکړي وو، دیني او سیاسي نوښتګر به یې ټکول. ځکه روښنفکران په دې نظر وو چې سیاست باید د عالمانه نقد په تله وتلل شي او سیاسي بنسټونه باید د پوهې پر ستنو ودرېږي. نویو دیني او سیاسي مفکرینو د دین او اخلاقو په برخه کې هم پر شکاکیت او پوښتنو ټینګار کاوه.

په انګلستان کې روښانتیا پر دوو بنسټونو: د (لاک) پر تجربه یي پوهې او (نیوټن) پر فزیک ولاړه وه، له ژور پرمختګ، غورېدونکې او رغوونکی چلند څخه برخمنه شوه. (لاک) د معرفت پوهنې د پراختیا او د هغې د بریدونو د اندازه کولو په برخه کې ستر ګامونه پورته کړل چې تر هغه وروسته بیا (کانت) د معرفت د بریدونو په ټاکنه کې له هغو څخه ګټه پورته کړه. هغه د خلکو د رضایت پر بنسټ د مدني حکومت د جوړونې په باب څو کتابونه ولیکل، هغه د فلسفي مسایلو په بیانولو کې له نرمښت او اسانتیا څخه کار اخیست. په دې پړاو کې انګلستان په نسبي ډول څه ناڅه له سیاسي او ټولنیزو ازادیو څخه برخمن و.

له شک پرته په انګلستان کې د مدني ازادیو تر سیوري لاندې د روښانتیا دورې د مفکرینو هڅې ددې سبب شوې چې د روښانتیا پړاو بډایه شي او لاپسې وغوړېږي، که څه هم (لاک) په هغه پسې د مذهبي تورونو یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنګامې له امله اړ شو ، انګلستان پرېږدي، هالنډ ته لاړ شي او هلته په يوه څه نرمښت او ګوزارې سره د خپلو نظرونو او فکرونو پر ليکلو پيل وکړي، خو کولای شو له (ولتر) سره هم نظره شو او وو ايو چې: ((که چېرې لاک او نيوتن په فرانسه کې وای اعدام شوي به وای، که په روم کې وای زندان کې به اچول شوي وای او که په لېزبن کې وای نو سوځول شوي به وای.))

په المان کې بيا روښانتيا بله څېره لرله، چې له فرانسې او انګلستان څخه يې توپير کاوه. الماني متفکران پرته له دې چې د تجربه يې فلسفې بريا وو ته جدي پام وکړي، تر ډېره بريده پر انتزاعي او نظري افکارو او مسايلو بوخت وو.

د فکر، قلم او بيان ازادي په المان کې محدوده وه، الماني مفکرين د انګلستان په شان له ازاديو څخه برخمن نه وو. پر دې خاوره واکمن سياسي نظام پر (۱۷۸۶م) کال د (لوی فريدريک) تر مړينې وروسته په ډېرې سپين سترګۍ سره د روښانتيا او د هغې د هڅوونکو پر وړاندې ودرېده.

د دويم (فريدريک ويلهام) حکومت روښانتيا يوه خطرناکه او د دين او دولت د مخالفې ښکارندې په توګه معرفي کړه او په سرتمبګۍ سره يې د پوهانو پر ټکولو ، نيولو او د کتابونو د چاپ او خپرولو پر مصادره کولو لاس پورې کړ. د (پروس) د خاورې د سرزورې واکمن په فرمان (کانت) دېته اړ ويستل شو چې د دين په باره کې هېڅ ليکنه خپره نه کړي او هېڅ خبره په خولې رانه وړي.

که څه هم المان د سياسي، ټولنيزو او کلتوري شرايطو له مخې نه شو کولای د روښانتيا د يوې سيمې په توګه کوم ځانګړی نقش ترسره کړي، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فرانسه کې د روښانتيايي بدلونو په ځانګړي ډول د فرانسې له ستر انقلاب څخه اغېزمن شو.

په (۱۷۸۹- ۱۷۹۹م) کلونو کې د فرانسې انقلاب په الماني پوهانو کې د لېوالتيا، ځوړ او جرئت سبب شو او کانت يې د خپل فکري ژوند په وروستيو کلونو کې د بېته اړويست چې څرګنده توګه او انقلاب څخه په ملاتړ په فلسفيانه ډول د هغه ښکارنده وڅېړي.

په نولسمه ميلادي پېړۍ کې د روښانتيا د افکارو بيرغ، د (هيګل) (هانيه) (انګلس) او (مارکس) لاسو ته ورغی. په شلمه پېړۍ کې د (ادرنو) او (هواکهايمر) په شان پوهانو د روښانتيا پر نظرياتو بيا کتنه وکړه. (ګلوکاچ) او (مارکوزه) هم په شلمه پېړۍ کې د روښانتيايي نظرياتو د بيا کتونکو په ډله کې شمېرل کېږي. د روښانتيايي فلسفې موخه دا ده چې نړۍ د پوهې، خبرتيا او عقل په ګانه ښايسته وي، جهل او خرافات له منځه لاړ شي. روښانتيا پر پوهې، خبرتيا او عقل ټينګار کوي او هر شی چې له علم سره سمون نه لري، هغه په تخيل او خيال پورې مربوط ګڼي. روښانتيا پر (ګاليله) او (نيوتن) وياړي، يانې دا چې علم تر اسطورې او عقل تر تخيله لوړ ګڼي. روښانتيا د روښنفکرۍ تاريخي حرکت ته نغوته کوي او د ښکلا پوهنې د يو معتبر بنسټ په توګه د عقل ملاتړ کوي، روښانتيا هغه اخلاق، حکومت او منطق چې فلسفيانو ته په نړۍ کې د حقيقت موندنې اجازه ورکوي، دا ټول مسايل رانغاړي. روښانتيا په حقيقت کې په فزيک کې له هغه انقلاب څخه چې د (نيوتن) د حرکت قانون سره پيل شو، الهام اخيستی دی. روښانتيايي مفکرين استدلال کوي چې يو منظم تفکر ته ورته طريقه کېدلای شي د بشر د ټولو فعاليتونو په بېلابېلو ډولونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکارول شي. له همدې کبله خو د روښانتیا عصر له عملي انقلاب سره تړلی دی. د تجربه پالنې د دواړو حرکتونو لپاره پوهې، علم او عقلانیت اهمیت درلود.

د روښانتیا مخکښانو باور درلود دوی به نړۍ، چې له کلونو کلونو راهیسې، د شکوکو یا بې علمه دودونو، موهوم پالنې او د تیارې زمانې (منځنیو پېړیو) تر استبداد لاندې وه، د پرمختګ پر لوري بوځي. روښانتیايي حرکت د امریکا او فرانسې د انقلابونو د چوکاټ له رامنځته کولو سره مرسته وکړه، د لاتیني امریکا د هېوادونو له خپلواکۍ غوښتونکي حرکت او د (۱۷۹۱) میلادي کال په مې کې یې د پولنډ د درېیم مشروطه اساسي قانون له جوړولو سره مرسته وکړه او د کلاسیک لیبرالیزم، ولسواکۍ او پانګوالۍ د ودې سبب شو.

د روښانتیا عصر د باروک سبک، په موسیقۍ کې د کلاسیک عصر او په هنر کې د نوې کلاسیکې دورې له غوړېدنې سره هممهاله دی چې په مدرنه زمانه کې د غورځنګونو د یوه مثال په توګه نن ورځ هم پاملرنه ځان ته اړوي.

روښانتیايي عصر په (بریتانیا، فرانسه، المان او اسپانیا) کې یوازې د یوه حرکت په توګه راڅرګند شو، خو په ډېرې چټکتیا سره نورو ځایونو ته هم پراخ شو. د امریکا اکثره جوړونکي او رامنځته کوونکي د روښانتیا دورې په تېره بیا د مذهب، اقتصاد او د ولسواکۍ په برخو کې سخت د هغې د ارمانونو تر اغېز لاندې راغلي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرنيزم يا نويوالی په نولسمه او شلمه پېړۍ کې په بېلابېلو محورونو کې د انساني تفکراتو يو ټولګه بيانوي.

دا خبره بايد هېره نه کړو کله چې د يوه تاريخي پړاو د تفکر په باب خبرې کوو، ټول هغه ميراثونه چې په دوديز ډول او د عامه کلتور په توګه مطرح کېږي، هم د مدرنيزم برخه ګڼل کېږي، ځکه نو مدرنيزم لکه څنګه چې تر علمي-صنعتي انقلاب وروسته يې کومه بنه غوره کړې د ټولنيزې-اقتصادي ودې له بهير سره خپل ټينګ اړيکي څرګندوي.

په اسانۍ سره ليدل کېږي چې روښانتيايي عصر داسې يو عصر و چې د متفکرانو يو لښکر يې راوټوکوه. دې شبکه يې تفکراتو د ټولنيزو، اقتصادي او سياسي پرمختګونو پر بنسټ خپله بڼه غوره کړې وه. ښه بېلګه په روښانتيايي عصر (۱۷۸۹م) کې د فرانسې لوی انقلاب دی او نور په لسګونو انقلابونه چې په اروپا کې رامنځته شول، ټول د مدرنيزم د پړاو د تفکر ښکارندويي کوي.

مدرنيزم داسې ښکارنده نه ده چې له روښانتيا سره په خپل ضديت کې تعريف شي. څرنګه چې روښانتيا د افلاتون، مسيحيت او واکمنو پر وړاندې د تفکر داسې پاڅون و چې د روښانتيا د دايرة المعارف د رامنځته کېدو سبب شو نو: په مدرنيزم کې هم مفکرينو په بېلابېلو برخو کې د ميراثونو پر کره کتنې لاس پورې کړ. له روښانتيا څخه پر راپاتې شويو ميراثونو يې کره کتنه وکړه. د همدې نولسمې پېړۍ ستر فلسفيانو و چې د مدرنيزم فکري بنسټونه يې رامنځته کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوست، کانت، فریدریشن هګل، کارل مارکس، هربرت سپنسر، فریدریشن انګلس، ستورات میل، فریدریش نیچه، زیګموند فروید، ډیمونډ هوسول) او نورو چې په نولسمه پېړۍ کې یې د نویو ژورتیاوو او خبرتیاوو پر بنسټ د نوي فلسفي تفکر بنسټ کېښود. هنر او ادبیات لکه نوی شعر، نوی تیاتر، نوی رومان، نوې انځورګري، نوې معمارۍ او مجسمه جوړونه د مدرنیزم له ستنو څخه یوه اساسي ستن ګڼل کېږي.

تر نوي (مدرنیزم) هنر وړاندې په کلاسیزم پورې اړوند کلاسیک هنر موجود و. رومانتیکي مسایلو ته لېوالتیا چې چې د رومانیزم د ټوکېدو سبب شو او وروسته یې د ریالیزم او سمبولیزم په بڼه وده وکړه، د هنري بهیرونو یوه ټولګه جوړوي چې موږ یې نن ورځ د مدرنیزم په نامه یادوو.

د (داروین) له تیورۍ څخه نیولې د (سلول) تر کشف پورې لویو علمي پلټنو، د بیولوژۍ، فزیک او کیمیا په ټولو برخو کې انقلابونه رامنځته کړل چې د کلاسیک ذهنیت دود یې له ماتېدو سره مخ کړ.

ځکه نو په علم کې رامنځته شوي بدلونونه د مدرنو علومو له ظهور څخه عبارت دي چې پر خپل ځای د نوي هنر په توګه د فلسفې ترڅنګ د مدرنیزم د لویې ماڼۍ له جوړونې سره یوځای کېږي.

فني یا ټکنالوژیک انقلابونه د مدرنیزم له سترو بریاوو څخه ګڼل کېږي. په نولسمه پېړۍ کې موږ د بخار ماشین (د ډبرو سکرو په واسطه د ماشین حرکت) او د (اورګاډي د چالانېدلو) شاهدان یو. دا ټکنالوژیکي بریاوې د مدرن تفکر زېږنده دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نېچه وايي: ((د روښانتيا عصر له کليسا او دربار سره د حساب د تصفيه کولو وخت دی. خو مدرنيزم د فکري نظامونو د نقدولو (ايډيالوژۍ نقد) عصر دی.)) دده په نظر ثرنګه چې اوس خدای له منځه تللی دی، نو د مدرنيزم په زمانه کې اړتيا نه شته چې خپلې روښانتيايي مبارزې ته دوام ورکړو د (مدرن) ويي، د کلمې په فلسفي مفهوم د لومړي ځل لپاره په نولسمه پېړۍ کې (د حق فلسفې تاريخ) کتاب کې د هيګل له خوا وکارېده، خو تر هيګل وړاندې د مدرن (Modern) اصطلاح د لومړي ځل لپاره په پنځمه ميلادي پېړۍ کې د (کاتوليکو مفکرينو) له خوا کارېدلې ده. دې کلمې هغه مهال د يوه تفکر د کوم پړاو ثرګندونه نه کوله، بلکې د تفکر د يو پړاو د شلېدلو مانا يې ورکوله. يانې د روم د امپراتورۍ د مسيحيت پړاو شلېدنه. ځکه نو هغه وخت د مدرن انګازه د هغه په ديني مفهوم کارېدلې ده.

خو (مدرن) د کلمې په (هيګلي) مفهوم د تفکر د يوداسې نوي پړاو پيل دی چې خپل ځان په فلسفه کې ثرګندوي.

مدرن او مدرنيزم تر هغه ډېره ژوره او پراخه مانا او مفهوم لري چې ځينې ناژورليدي يې په خپلو ليکنو او ورځنيو خبرو اترو کې په ډېره سطحي او سرسري مانا کاروي. دا خبره سمه نه برېښي چې ووايو دا کمپيوټر تر هغه بل مدرن دی، کېدی شي ووايو چې دا کمپيوټر تر هغه بل ډېر نوی او ډېر مجهز دی. په دې مانا چې دواړه مدرن نه دي.

مدرنيزم (نويوالی) په واقعيت کې يو ټاکلی فکري او تاريخي بهير دی، پر بېلابېلو او مختلفو برخو لکه فلسفه، علم، هنر، ادبياتو او نورو برخو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مستقیم اغېز کوي. مدرنیزم یا نویوالی په ټولنه کې تر پوهنپالنې وروسته بهیرونو پراختیا ده.

پر (۱۸۰۴م) کال د (کانت) تر مړینې وروسته روښانتیا پایته رسي او د (هیګل) په مطرح کېدو سره (مدرنیزم) پیلېږي، هیګل د تاریخ فلسفې او د حقوقو فلسفې کې دا فکر مطرح کړ چې ژوند یا هستي د میتافزیک پر چورلیز نه راڅرخي. هستي یانې ډیالکتیک او نیستي یانې ډیالتکیک. په فلسفه کې د ډیالکتیکي تفکر حلول د مدرن فکر د پیلېدو سبب شو.

هیګل د تاریخ فلسفه د طبیعت د مارپېچې ودې پر لوري له فکري حرکت څخه پیل او له طبیعت څخه یې د فکر د حلقه یي حرکت پر لوري وڅېړله او د تاریخ په فلسفه کې دې پایلې ته ورسېد چې هر واقعیت معقول دی او هر معقولیت واقعیت لري او یا په ساده ژبه هر عقلانیت مادي نه دی او هر مادي څیز عقلانیت نه لري، هېڅ میتافزیک نه شي کولای له ډیالکتیکي تفکر پرته د فکر او مادې د حرکت بهیر د هیګل د تاریخ د فلسفې په معیار وتلي.

د هیګل په تعقیب د هغه یو کېڼ لاسي شاګرد (کارل مارکس) د هیګل له افکارو ګټه پورته کړه. مدرن فکر یې د اقتصاد، فلسفې او سیاست په حوزو کې داخل کړ. مارکس ډیالکتیک له هیګل څخه واخیست او پر ټولو فکري برخو یې تطبیق کړ. د انګلستان پر اقتصاد (ادم سمیت او ریکاردو) باندې یې تنقید وکړ. د فرانسې پر تخیلي سوسیالیزم (سن سیمون او فوریه) باندې یې نیوکې وکړې. روښانتیایي او تر روښانتیا وروسته فلسفه یې تر انتقادي څېړنې لاندې ونیوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مارکس چې په مدرن عصر کې کوم نظر پر علومو تطبیق کړ، د مدرن عصر د جوړښت له ماتوونکو څخه و.

(نېچه) د مدرنو مفکرینو له ډلې څخه دی چې د نولسمې پېړۍ په پای کې د مدرنیزم پر ضد راپاڅېده، خپل ځان یې د مدرنیزم د کره کتونکو له جملې څخه ګڼه. هغه په دې باور و چې تفکر له هر جنسه چې وي (فلسفي، ادبي، هنري، علمي، سیاسي، مذهبي او نور هر یو چې وي) د حقیقت د موندنې په لټه کې دی. اوس نو موږ څه پوهېږو چې دا خلک د څه شي په لټه کې دي، د دروغو که د حقیقتونو؟ ځکه چې ټول مفکرین وایي د دوی خبرې حقیقت دي او د نورو دروغ.

د حقیقت په باب د متفکرینو مطلق ټینګار دروغو ته د لېوالتیا ښکارندویي کوي، له همدې کبله ده چې (نېچه) تر مدرنیزم وروسته عناصرو له جملې څخه یو عنصر ګڼل کېږي.

(سپنسر) هغه فیلسوف و چې لېبرالیزم ته یې تیوریکه بڼه ورکړه او خپل ټول قیمتي عمر یې د اثارو پر تدوین ولګاوه، چې پایله یې د لیبرالې ولسواکۍ تیوري ده.

په تفکر کې لیبرالیزم د همغې فلسفې ملاتړ کوي چې ریښه یې مدرن فرهنګ (پانګوالۍ) ته رسېږي. (سپنسر) په ډېرې ځیرتیا سره لیبرال ولسواکۍ ته فلسفي رنګ ورکړ او دا تزس تر ننه پورې په مختلفو بڼو په بشري ټولنه کې خپل ژوند ته دوام ورکوي، (سپنسري لیبرالیزم) له (سپنسري ولسواکۍ) سره همغږي دی. څرنګه چې د لیبرالیزم اصطلاح د ازادۍ او ازادۍ پالنې مانا څرګندوي؛ د سیالۍ له ازادۍ څخه اخیستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي ده او دا ازادي په خپله د بورژوازۍ ترمنځ سيالي ده چې خپل ځان د بازار په ازادۍ کې ښکاره کوي او دا بيا په خپله د بازار ازادي ده چې خپل ځان د کار و ځواک د خرڅلاو په ازادۍ کې څرګندوي. د ازادۍ همدا کلمه ده چې هم د بورژوازۍ په منځ کې، هم د بازار او هم د خلکو (پرولتاريا) په منځ کې، سرګردانه ګرځي. ليبراليزم په ښه ډول دا ټکي د (سپنسر) په عقيده کې منعکس کړي وو.

لکه څنګه چې د يوويشتمې پېړۍ فيلسوف (فوکوياما) ويلي دي د تاريخ پای لېبرال ولسواکي ده، نه کمونيزم.

(فرويد) هم د مدرن تفکر يوه اساسي ستن ده چې د اروا پوهنې نړۍ يې په خپلو نوښتونو پر بل مخ واړوله. د انسان د روان په باب د خپلو څېړنو له امله د باخبره ضمير او ناخبره ضمير کشف ته ورسېد او ټول انساني تفکرات او عملونه يې د خپلو فورمولونو په واسطه بحث ته راکاږل. لنډه دا چې دده بحث پر داسې يو چورليز راڅرخي چې زموږ ټول تفکرات د جنسي غرايزو پر بنسټ خپله ښه غوره کوي. دغه راز د انسان له خوا وړاندې شوي تفکرات د هغه د افکارو يوه برخه جوړوي او د افکارو بله برخه يې په ناخبره ضمير پورې اړه پيدا کوي.

او ناخبره ضمير ياني هغه ټول شوي او ځپل شوي افکار، ازادۍ او غوښتنې دي چې په پټ يا خوندي ځای کې پاتې کېږي چې وروسته بيا د نبوغ او اختراع او يا د جهالت او لېونتوب په ښه سر راپورته کوي. دا دواړه ټکي په اروپا کې د هغو په لومړنۍ ښه رامنځته شول خو په افغانستان، پاکستان او ايران کې په دويمه ښه جريان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مدرنيزم) نه ټولنپوهنيز مفهوم دی، نه سياسي مفهوم او نه هم تاريخي مفهوم. مدرنيزم د تمدن ځانګړنه ده، د سنتو پر وړاندې د مقابلې ځانګړنه ده. ياني د ټولو دوديزو او مخنيو فرهنګونو پر وړاندې مقابلې ته وردانګي.

مدرنيزم په ټوله نړۍ کې د جغرافيايي رنګارنګيو او د سنتي فرهنګونو د نښو نښانو پر وړاندې ودرېږي، د ټوليز يووالي په توګه پر نورو خپل ځان تحميلوي. مدرنيزم د لويديځ د پرمختګ ځلا لري خو دې سره سره بيا هم مدرنيزم مفهوم څه ناڅه مغشوش دی. مدرنيزم په نړېوالـه کچه پـه فکري نړۍ کې په ضمني ډول د هر ډول ودې او بدلون ښکارندويي کوي.

مدرنيزم له موضوعي پلوه په ځانګړي ډول د فلسفې په برخه او د ټولنپوهنې په حوزه کې د پېړيو فضا ته ټکان ورکړ. د (فرويد) او (يونګ) تر کشف وروسته د اروا پوهنې علومو هم ژور بدلونونه وزغمل. د مدرنيزم فضا وه چې په سياسي تفکر کې يې سوسياليزم، سوسيال دموکراسۍ او ليبرال ولسواکۍ او نورو... خپله بېه جوړه کړه او ادبي نړۍ کې يې له (هوګو) څخه نيولې تر (ارست همينګوی) پورې لوی نابغه شخصيتونه بشريت ته وړاندې کړل.

لنډه دا چې د مدرنيزم تفکر د نقد او مبارزې له لارې او د سترو ازمېښتونو تر تېرولو وروسته د کمال پوړيو ته ورسېد او ان تر هغه ځايه وړاندې لاړ چې خپل څرنګوالی يا موضوعيت يې تر پوښتنې لاندې راوست. همدلته ده چې تر مدرنيزم د وروسته فکر موضوع رامنځته شوه. تر مدرنيزم وروسته موضوع تر ډېره بريده د مولف له مرګ سره پيل او له څو غړيزو جشنونو سره ادامه پيدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فکر کې مدرنیزم هغه حالت دی چې له نورو سره د افرادو اړیکي ټینګ کړي، د اشخاصو د فکري کچې د لوړاوي لپاره ټولنپوهانو ته له سره منظمه او نوې بڼه ورکوي. په دې ډول مدرنیزم د صنعتي ټولنې او د افرادو (شعور) لوړې کچې بوترکیب او د ولسواکۍ د منلو لپاره د سیاسي او ټولنیز واک پوړۍ ګډل کېږي. د غه کیفي ځانګړنې کولای شو د مدرنې ټولنې نښې نښانې وګڼو.

لوستونکي ډېر بڼه پوهېږي د مدرنیزم د تفکر سپړنه چې په ملیونو ټوکو کتابونو کې رالنډه شوې، په یوه لیکنه کې د هغې راوړنه او ځایونه شونې نه ده، بلکې د خبرو اترو پراخو شبکو ته اړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيوليک

سرليک **مخ**

دا ژباړه او څو خبرې ۱
سريزه ۵
د فلسفې مفهوم او تعريف ۹
د فلسفې د مطالعې ګټې ۱۲
د فلسفې اصلي وېش ۲۰
د فلسفي مسايلو بحثونه ۲۲
فلسفه او ځانګړي علوم ۲۴
فلسفه او علمي ميتودونه ۲۶
فلسفه او اروا پوهنه ۲۸
شکاکيت ۲۹
فلسفه او عملي حکمت ۳۲
د لرغونې او معاصرې اروپا فلسفې ۳۵
يوناني فلسفې ۴۰
طبيعتپال فلسفيان ۴۱
د ملطيه نقش ۴۳
تالس ۴۴
اناکسيماندروس ۴۷
اناکسيمنس ۵۲
په يوناني افکارو کې بدلون ۵۵
پارمنيدس ۵۶
هراکليت ۵۹
امپدکلس ۶۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس ۶۶
دموکرتیوس... ۶۸
په یونانی افکارو کې تاریخ او ۷۳
د تاریخ فلسفه.. ۷۳
طب.. ۷۷
سوفیستایان ۸۰
پروتاګوراس... ۸۲
سقراط... ۸۷
د سقراط محاکمه ۹۵
افلاتون.. ۹۶
ارسطو ۱۰۳
مابې یونانی افکار... ۱۱۴
کلبیان ۱۱۸
رواقیون.. ۱۱۹
اپیکوریان.. ۱۲۲
نوی افلاتونیان ۱۲۶
افکار او عرفان ۱۲۹
منځنۍ پېړۍ او فلسفه ۱۳۳
د روم امپراتوری.. ۱۳۶
د کلیسا د اربابانو حکومت ۱۳۸
د منځنیو پېړیو فلسفیان.. ۱۴۰
سنت اګوستین ۱۴۰
توماس اکویناس ۱۴۳
د کوپرنیک فکری انقلاب.. ۱۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګاليله فکري انقلاب...١٢١
د دکارت فکري انقلاب...١٢٥
رنسانس او لومړنی ښاري دولت ١٧٣
باروک دوره او فلسفه ١٧٨
باروک، هنر او ادبيات...١٨١
دکارت...١٨٣
تجربه پالي ١٩١
جورج بارکلی...١٩٢
ډيويډ هيوم ١٩٨
د روښانتيا عصر ٢٠٢

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملـي تحریـك دا ژمنـه د یـاد کـال د کـب پـر (۲۸)مـه نېټـه پـوره او د یـوې پرتمینـې غونـډې پـه تـرڅ کـې یـې شـل عنوانونـه علمـي اثـار هېوادوالـو تـه وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنـه وکـړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشـاء الله د خدای (ج) پـه نصرت ټـول ټـال سـل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کـوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریـك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملي کـوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونـو) ژمنـه کـړو اثـارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیلـه لـري چـې لـه دې اثـر څخـه بـه زمـوږ هېـوادوال پـه زړه پـورې ګټـه پورتـه کـړي. ملـي تحریـك لـه ټولـو هغـو لیکوالـو، ژبـاړونکو، سمونچارو، مـالي او معنـوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثـارو د چـاپ پـه دې ټـول بهیـر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیـر یـې بریـالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (عبدالله رامین همدرد) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحريک وياړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا د دې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مينه

د افغانستان ملي تحريک

(c) ketabton.com: The Digital Library

Philosophy

And philosophic Duration

Written By: Prof.Dr. Afghanyar
Translated By: M.Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤٤
د تحریک د خپرونو لړ: ۹۹

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library